

SZEKFÜ GYULA

MIT
VÉTETTEM ÉN?

— KI GYALÁZTA RÁKÓCZIT? —

BUDAPEST
DICK MANÓ KIADÁSA
VII., ERZSÉBET KÖRÚT 12

PAP NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

ELŐSZÓ

Két éve, hogy egy napilap felfedezte az én könyvemet, a „Számúzott Rákóczit“, Két éve, hogy néhány névtelen ember, névtelen újságcikkekben, a Rákóczi-*gyalázás* tényálladékát mulatta ki könyvemben. Állításuk bizonyítására idézeteket hozlak, melyeket könyvemből önkényesen, az értelem megcsonkításával válogattak ki, saját céljaikra megrostáltak és a hiányzó érveket szövegferdítésekkel pótolták. Én magam tiltakoztam mind a vád, mind a megtévesztő bizonyítási mód ellen, de nem állván rendelkezésemre a nagyközönséghez szóló orgánum, szűkkörű tudós folyóiratokba irt két védőiratom kellő visszhang és hatás nélkül hangzott el. Hasonló eredménytelenséggel léptek fel a vádak ellen a magyar történetírás hivatott munkásai, előbb egyenkint, majd imponáló tömegben bocsátván ki szózatukat a művelt magyar olvasóközönséghez.

Mindez nem használt. A gyalázás rágalma beette magát a közönség széles rétegeibe és én súlyosan érzem immár két év óta a hazafiatlanságnak, nemzetietlenségnek és a magyar érzelmek megvetésének szörnyű vádjait. A Rákóczi védelmével takarózó hajsza csak pillanatonként szünetel, folyton megújuló erővel terjeszti ráfogásait a tájékozatlan emberek között, akik becsületességükben nem is sejtik, hogy a vádak rendszerre vállal silány szócsavarásból, legtöbbször

nvire pedig vakmerő valótlanágokból táplálkoznak. A megpróbáltatások között egyetlen vizsgálatom pályatársaimnak, a magyar történettudósoknak sympathiája, amit annál nagyobbra kell becsülnöm, mivel a végtelen bajsza következtében nem csekély lelki függetlenség és bátorság szükséges ahhoz, hogy bárki is mellettem nyilatkozzék. A rágalom, természetéből folyó következetességgel, mindenkit megmar, aki csak útjába merészkedik állani. Nem kiméi tudományban és tanításban megőszült tisztos tudósokat, de nem kíméli legelső magyar kultúrintézményünket -sem, melynek bölcsőjénél Pázmány Péter állott, s melynek hazafiallansága — ha igaz volna — a magyar nemzeti műveltség utolsó óráját jelentené. Mindenki megkapja a maga részét a magyar földön nagy hőségben termő közéleti sárból, aki csak egyetlen lépést is tesz a hajszával ellenkező irányban.

Ezek a jelenségek adták most kezembe a tollat. Kötelességemnek tartom kísérletet tenni a nemzet jobb részének felvilágosítására. Közérthetően kimutatom, hogy a Rákóczy-nyalázás nem valóság, hanem pár agy velőnek rosszindulata szüleménye, melyeknek a gyalázás vádjára és az, ebből következő Rákóczi-védelemre szükségük volt. Kimutatom, hogy a Rákóczi-kultusz 'templomai nem én, hanem Hero-sztrateszek borították lángba azért, hogy a gyűjtogatás gonosz) munkája után a sötétből élőkuszszanak és az oltás érdemét maguknak szerezzék meg. A vádak és könyvem illető helyeinek párhuzamos közlésével bebizonyítom, hogy a Rákóczi-nyalázó adatok nem az én munkámból valók, hanem kegyeletlen és beteg képzeletű fejek gyártották azokat nem az én tönkretélemre

óh nem! arra én kicsiny és egyedülálló ember vagyok — hanem izgalmak kellésére és a saját dicsőségre!

Ez az én első és utolsó kísérletem, hogy a könyvemhez fűződő jelenségek kimentő és oknyomozó tárgyalásával fel világosítsam a gondolkodó embereket, akik szemüket látásra, fülüket hallásra használják. Jól tudom, a közvélemény nem egyhamar fog a mérges lázból kigyógyulni. Naponkint tízezrek olvasták és hitték el a vádakat — hisz *írva* voltak! — tízezrek, akiktől nem kívánhatom, hogy egyszeriben befogadják könyvem tanulságait. Megelégszem, ha a *johb lelkű* emberek belátják a mozgalom alaptalanságát. Erős a meggyőződés, hogy megérem az Igazság diadalát.

Ha pedig korábban kellene elköltöznöm ebből a földi világból, erről a szép és gyűlölködő magyar földről — legyen meg az Ő akarata!

Szíveinken nincs gyűlölség, mikor ezeket írom. Ellenzőim gonosz írásait harag és boszuvágy nélkül teregetem ki magam elé és lassú kritikával boncolom szét, akárcsak egy régi latin kéziratot, mely nékem sem nem árt, sem nem használ. Nem gyűlölöm őket. Tárgyaknak tekintem, melyeket el kell takarítanom az Igazság Útjából.

Gyűlölet helyett szeretet van bennem. Az én jó embereim, a közélettől távol élő pályatársak és atyai barátok iránt. Szeretet az egész félrevezetett magyar közönség, szeretet az én legközelebbi barátaim, egyszerű középiskolai tanárok iránt, akik leg-
hálrablmn harcollak mellettem kis körükben a béke idején s akik most hasonló bátorsággal küzdenek fegyverrel kezükben a nemzet javaiért, s éreznek és verejtékeznek, hogy a nagy megpróbáltatás után a

tisztesség és ne a hazugság uralkodjék a lelkeken. Illik, hogy nekik ajánljam ezt a könyvecskét, mely egy hazugságot akar elpusztítani. Nekik és közöttük ama hegyaljai magyar emlékének, aki először olvasta az én szidalmazott könyvem kéziratát és aki megköszönte nekem, hogy az ő kedves Rákócziját, a szenvedőt, közelebb hoztam az ő sokat nélkülözött szívéhez — melyet két év múltán golyó fűrt keresztül, Gorlicénél, májusi reggelen.

Az ő emlékének és künn harcoló kedves történet-tanár barátaimnak ajánlom szeretettel ezt a könyvet.

Félretolt tanúságtételek

A hajsza mai állásában az eleinte névtelen felelőtlenséggel terjesztett vádakat Ballagi Aladár egyetemi tanár vette át képviselet végett. Megfésülte és tudós köntöst adott rájuk, melyben a hozzá nem értőket még könnyebben megtévesztik. A Rákóczi-nyalázás vádját ő képviseli most szóban és írásban, az Akadémia előtt és a Magyarország című napilapban. Ő olvassa folyton az én könyvemet, ő fedez fel benne — immár két év óta — újabb és újabb hazafiatalanságokat, megvetésre méltó rosszaságokat, ő seperi be a Rákóczi-védelemért járó dicsőséget, hozzá írnak köszönő leveleket Rákóczi és a nemzet megmentéséért. Ő most a legbecsültebb magyar történetíró — legalább is lapja olvasói előtt. Hangzatos címe lett: *a magyar történetírás ragyogó büszkesége* (Magyarország 1914 március 31). A többi történetíró semmivé törpült mellette. Az ő véleménye csalhatatlan, szavára ezek esküsznek nyugodt és igaz lélekkel. A kérdés módszeres tárgyalásánál első kötelességünk, hogy ennek az előkelő szerepet vivő egyénnek tudományos alakját szemügyre vegyük és szavahihetősége, valamint illetékessége mértékét megállapítsuk. Tényleges tekintélyét mi sem mulatja jobban, minthogy a két év alatt sikerült neki komoly tudósok súlyos tanúságtételeit félretolnia, melyeket ezek annak ide-

jen *Az Est* napilapban bocsátottak közzé. *Ma* senki sem gondol többé ezekre a nyilatkozatokra, eltűntek, mint a tavalyi hó s helyükön felnőtt Ballagi tekintélyének terebélyes fája. Bevezetésül legyen szabad bemutatnom pár ilyen nyilatkozatot, hogy azután Ballagi egyéniségének súlyát annál biztosabban felismerjük.

Békefi Rémi, a magyar ciszterciák apátja, a magyar művelődéstörténet modern megalapítója, könyvtárra menő hazafias szellemű történeti művek szerzője, tanítványaitól rajongva tisztelt egyetemi tanár írta akkoriban az én munkám kritikai megvizsgálása közben: *„Szekfü műve politikai pamphletnek épenséggel nem mondható . . . bizonyos, hogy Szekfü sok tudással, a források nagy arányú feldolgozásával, az eddig ismeretlen adatok széleskörű érvényesítésével és odaadó buzgósággal írta meg művét, melynek előkészítésében nem vezette rosszakaratú célzatosság. A mű összértékének, előnyeinek és hibáinak mérlegelésénél ezt a tényt nem szabad szem elől tévesztenünk. Hiszen ami hiba vagy tévedés e műben van, az nem Rákóczi vagy a nemzeti ügy lekicsinylésére irányuló törekvésből, hanem a fiatal történetíró túlhajtott önálló fel fogásából származik.“*

Károlyi Árpád, a másik tudós, Bocskay szabadságharcának és a magyar vallásszabadság megszerzésének történetírója, 35 év óta a magyar tudománynak idegenben képviselője, aki emellett a magyar állam története gerincét, a Magyar Országgyűlések Emlékeinek kötetét írta meg, a következőképp nyilatkozott művemről: *„A száműzött Rákóczi ellen jól tudom, hogy kifogások emelkedtek, s egyben-másban nem is alaptalanul. De e kifogások nem tarthatnak vissza engem azon nézetem kifejezésétől, hogy e műnél job-*

bat s értékesebbet évek óta nem produkált történetírásunk. Módszeres kritikája, mellnél korszaka forrásait boncolja és felhasználja, szigorú, de tárgyilagos. Ezen a szolid fundamentumon épül fel az előadásnak, a compositionnak az a szabatos művészete, mellyel egyénekről, viszonyokról és eseményekről élethi és képzeletünkbe akaratlanul is benyomódó képet tud adni. Művének egyes fejezeteiből. pl. a Rákóczit a francia udvarban XIV. Lajos halála alán körülfogó milieu plastikus leírásából egy-egy kis műremeket alkot. Ezekhez járul az a mélyen jó ró psychologies elemzés, amely a száműzött fejedelmet a maga emberi valóságáiban állítja elénk; egyrészt meleg és féjő részvétel kelt a lelkiéletnek vergődései közt hány kódú és egy kérlelhetetlen aj vilétgrend ellen hiába küzdő liős iránt, másrészt a tört árbova tövében összezúzott nagy hontalant emberileg is közelebb hozza."

A inti gyár közigazgatás- és gazdaságtörténet alapítója és legnagyobb tekintélye, Tagányi Károly, nemzeti eszményünknek, az Árpádok független államának elsőrangú kutatója, kinek nevét a közönség akadémiai vagy Szent István-Társulati szereplésekor hallja, hasonlóan ítélte: „Rákóczit sehol nem gyalázza, sőt még kegyeletsértőnek sem mondható, ha csak a kegyeletet nem sérti, hogy emberi vonásokban mutatja be azt, aki eddig bálványunk volt. A könyvet politikai pamphletnek minősíteni teljességgel lehetetlen. A legalaposabb, legkomolyabb s a legjobban megírt történelmi művek közé tartozik, melynek, ha tévedései vannak, azok nem a megállapított lényekre, hanem legfeljebb ezeknek megítélésére vonatkoznak.“

Takáts Sándor nevét végül mindenki ismeri hazafias rajongással írt tárcái révén, melyekben életének

tudományos eredményét népszerűsítette: a török-magyar vitézi élet és kultúra felfedezését. Ez a rendje hazafias hagyományait ápoló piarista tudós, a Rákóczi-korszak specialistája — Károlyné Rádkóczy Krisztina alakjában a régi magyar nagyszony típusának rajzolója — csodálatosképen meg van elégedve könyvem hazafiságával: *„Szekfü munkáját az újabban megjelent történeti művek egyik legkiválóbbjának tartom. Nagy olvasottságú, mélyen gondolkodó, logikus főnek a munkája ez. Nem politikai célt szolgál, hanem csupán a történeti igazságot keresi. Ehhez pedig meg van a joga a szabadsága minden történetírónak. Csak a rosszakarót cs az elvakultság foghatja a munkára, hogy Rákóczit gyalázza. Szekfü nem a saját nézetét adja elő, hanem a jól megrostált kútfők alapján beszél. Semmit sem mond vaktában, még a forrásait is megrostálja. Vannak a könyvének olyan részei, amelyek valóságos költői lelkesedéssel fejtegetik Rákóczi eszményi lelkének világát. Soha és sehol nem hallgatja el a jót és a nemeset, de megírja a hibát és gyarlóságot is. S ez természetes, mert a történetírás nem istenekkel, hanem emberekkel foglalkozik.“*

Így állottak talpra és léptek óvó szózattal a félrevezetett közönség elé a magyar tudománynak egész életüket feláldozó férfiak.*) Szavuk pusztában kiáltó szó lett. Ők és társaik a botrány további folyamán még egyszer eleget tettek lelkiismereti kötelességüknek, mely a közönség felvilágosítását kívánta tőlük, mint

*) *Az Est* közlése után megjelent nyilatkozatokból csak Angyal Dávid egyet, tanárét. Bethlen és Thökölyi szabadságharcának íróját emlitem: *„Politikai pamphletnek e könyv egyáltalán nem mondható, s munka komolyságához, alaposágához, jóhiszeműségéhez kétség nem is férhet.“*

arra egyedül hivatottaktól. 1914. április 29-ikén három különböző pártállású és élelfelfogása lapban (Világ, Budapesti Hírlap, Az Újság) manifesztumot tettek közzé a magyar történetírás munkásai: tudósok, egyetemi tanárok, középiskolák történettanárai, műzeumi, levéltári és könyvtári szakemberek, összesen hetvenheten csatlakoztak ezen nyilatkozathoz, melynek pártját hiába keresnők a magyar tudomány és közélet történetében. A tudomány ellen irányuló heves támadásra a szétszórt szervezetlenségben élő félénk szakemberek összetömörültek és nemes felháborodással tiltakoztak *a tudomány és nemzeti érzés nevében* a hajsza ellen. Terjedelmes nyilatkozatukból csak a következőket veszem át:

„Mi, akik a magyar nemzet történeti hagyományait kedveljük, tanítjuk es azoknak ismeretét fejleszteni törekszünk, tiltakozunk a Szekfü könyvét üldöző mozgalom ellen, több, a közélet tisztaságára nézve fontos szempontból.

Tiltakozunk az ellen, hogy egy tudós könyvét és személyét a politikai pártdüh és a személyes gyűlölködés ütközőpontjává válasszák.

Tiltakozunk a gondolat és a sajtó szabadsága nevében, sőt a Rákóczi-kultusz jól felfogott 'érdekében is á terrorizmus ellen, mely a történeti kritikát a Rákóczi-irodalom terén lehetetlenné akarja tenni.

De leginkább és legnyomatékosabban tiltakozunk a modor ellen, mellyel egy nagytehetségű fiatal tudós személyét bántalmazni akarják . . . És ezt az embert a sárba rángatják — a hazafiság nevében. Mindhiába, nem fog a sárba jutni. Önérzete tisztán marad és nyugodtan várja a félrevezetett becsületes emberek ítéletének megtisztulását.

Mi pedig tanúskodunk mellette felemeli fővel cs tiltakozásunkat szívére kötjük mindazoknak, akik a nemzet javát és ismét mindennél többre becsülik és akik aggódó lélekkel látják a személyes gyűlölségtől táplált durvaság terjedését közéletünkben.

Nem illik Rákóczit gyűlölködő lélekkel szeretnünk. Legyen az ő neve a kölcsönös megbecsülés. az össze forrasztó egység érzéseinek gerjesztője közöttünk.

Ez érzések hatása alatt hangoztatjuk újra meg újra lelkünk mélyéből fakadó tiltakozásunkat.“

Az egyik serpenyőben a Rákóczi-gyalázás rágalma, a másikban ezek a nyilatkozatok. S ekkor jön Brenmisként Ballagi Aladár, a föld reng lépte alatt és a mérlegre veti érc-súlyos kard gyanánt a saját tudományos tekintélyét.* A mérleg nyelve lebillen: Bocskay történetírója, a hazafias ciszterciták tudós apátnra, nemzeti eszményünknek, az Árpádkor független magyar államának legalaposabb ismerője, meg a magyar vitézi életnek felfedezője, mind a hetvenhét tudóssal és történetíróval együtt, kivédhetetlenül a levegőbe lódulnak és eltűnnek a magyar közönség szemei elől. S ott marad győztesként Ballagi Aladár.

„Oh szent Apollon, mily roppant mozsár!
S mily szörnyű ennek a nézése is!
Ez hát ama szörny, melytől így futunk,
Az iszonyú, merész, hátrálhatatlan!“*

*) Aristophanes, A béke 238—241. sor, Arany János fordításában.

Ellenfelem, a tudós

Ballagi Aladár legelső munkáját tizenkilencéves korában adta ki *A magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére* címmel (1872). Ez az ő legvastagabb, ötödfélszáz lapnyi történeli műve, hozzátehetjük, a legjobb munkája is. A címből láthatólag a testőrség író tagjainak, Bessenyeieknek írói működését fejtegeti, a történeli rész mellékes nála. A testőrök munkáit nagy szorgalommal átolvasta, bő kivonatokat nyújt belőlük, emellett nem egy jó megjegyzést találunk a tizenkilencéves ifjú művében, aki pontosan végzett munkája tudatában nem riad vissza az elődök, köztük az akkori patriarcha, Toldy Ferenc és Thaly Kálmán nézeteinek kritikájától sem. Túlzott általánosságai, naiv megjegyzései méltán megbocsáthatók neki, hisz csodagyermeki tehetség kell tizenkilencéves korában ily nagy mű megírásához. Szerinte a nemzet 1790—92 körül a „múlton rágódó, munkától elszokott volt s ezért — „Milton (!) talált ekkor legjobban a nemzet olvasói ízlésével.“ (236. I.) Másutt kijelenti, hogy a kereszténység megcsommisította a magyar nyelv gazdagságát, felvételekor „a hangok változatossága veszendőbe mcgy“. (244. 1.) Az Eszterházy-család „tönkrejutásának“ (376. 1.) és „elpusztulásának“ (378. 1.) okát keresi és abban lálja, hogy az Eszterházyak állandóan kapitányai,

bőkezű urai voltak a magyar testőrségnek. Mindezen gyermekességet, mondom, méltánytalan volna felróni a fiatal írónak, de súlyosabb beszámítás alá esik az, mikor az egyik testőrt pályáján végig kísérvén, kijelenti: „A németországi *véres harcok* lefolyta után . . . ismét Magyarországon tartózkodott.“ (138. l.), holott akkor, 1778-ban felkészült ugyan a sereg, de *nem* lett háború, s annál kevésbé lettek véres harcok! A fiatal szerző itt bátran beszél olyanról, amiről fogalma sincsen, úgy hogy ez a megfigyelés joggal elkedvetlenít bennünket a csodagyermek egyébként érdekes könyve olvasásánál. Különösen hatnak egyes megjegyzései, melyek erősen kifejtett, I néha alaptalan önézetről tanúskodnak. Új utakat tör- magának. „Fáradtságos utmódja⁴⁴ van, olyant használ fel, amire még előtte senki seni gondolt, a hírlapirodalmat (azaz a XVIII. század végén megjelent hét-nyolc magyar lapot). „Már az maga, hogy ezt *eddigelé teljesen* figyelmen kívül hagyták, elegendő arra, hogy *új* adatok és kútfők egész *halmazát tárjam fel*“ és gyermekes önbizalommal jelenti ki: „És e kútfők adatai *teljesen* megbízhatók⁴⁴. Minket itt *történeti* művei érdekelvén, csak azt jegyezzük meg, hogy a testőrség történetét valóban ezen hírlapokból, *nem* pedig a testőrség levéltárából írta meg, ahogyan kellett volna. A testőrség bécsi levéltárát nem is látta, mert ott szerinte úgyis csak „*egyébként is ismert okmányok*“ vannak és „*időm* (a tizenkilencéves ifjú ideje!) és külföldre menetelem nem adta ki“. Ebben a levéltárban még negyven év múlva, 1912-ben is tudtak magyar kutatók a testőrségre új adatokat találni, akiknek több *idejük* volt, mint a tehetséges csodagyermeknek.

Második műve kis füzet nagy címmel: „*A magyar*

nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877, megjelent épen a rákövetkező, 1878. évben. „Felöleltük a magyar nyomdászat egész történelmét, sőt többet annál”, mondja a csodagyermeki korból megtartott szerénységgel és biztosítja az olvasót, hogy a nyomdászat múltja mellett *jövőjét* is megírta, azt, „amit a jóhiszemű remény mintegy tündérálomban szemlél”. „Igyekeztünk mindezt *a szó igaz értelmében* feldolgozni“, ami pedig nehéz dolog volt, az „*adatok colossalis tömege* miatt, melyre támaszkodánk“. Épen ez kényszerítette, hogy „*elhagyjuk a felhasznált kútfőknek lépten-nyomon idézését*; mert különben e munka vázának *minden porcikájához* más-más forrást kellett volna kijelölnünk“. Amit, úgylátszik, szerénységből nem akart megtenni: „*kis értekezésünket, jóakarattunk mellett, vegye a közönség egy nagyobb munka zálogául, melynek a mostani csak vázlatát képezi*“. Ez a nagyobb munka, persze, sohasem készült el.

Ezen könnyedén és olvashatóan megírt compilatio után következő műve már valóban történeti: *Wallenstein horvát karabélyosai, levéltári kutatások alapján* (1882). Közben ugyanis nem az irodalomtörténetnek, amelyre készült, hanem a történetnek lett egyetemi tanára, amire nem készült. Huszonhárom éves korában, a testőrséget illető kísérlete segítségével magán tanárságot szerzett Budapesten, két év múlva az újkori történet helyettes, majd rendkívüli és rendes tanára lett. Ha nem is készült a történeti tanszékre, de legalább meg akart felelni a beléje helyezett bizalomnak. Így jött létre Wallenstein-könyvecskéje.

A huszonkilencéves szerző még ugyanazon tulajdonokkal ékeskedik, mint csodagyermek korában. Műve, szerinte, nagy hiányt tölt be, ezúttal nem a ma-

gyar, hanem a *német* tudományban. „Ámbár (Wallenstein) egyéniségéről, kivált ai németek, fölér egy kis irodalommal, amit összeírlak, de mint katonát, számba vehető munkában, *soha senki sem méltatta*. Akinek legnagyobb műve az első modern állandó hadsereg, szinte *hihetetlen*, hogy nem akad *százakra menő életirója közt egy sem*, ki épen katonai működésére fektetné a nyomalékot“. (Előszó IV.) „A harmincéves háború története *merő zűrzavar*, s valóban *felhőszlató* munkát kellett végezni.. A százakra menő német életiró áttanulmányozását és tetejébe a felhőszlató munkát elég gyorsan elvégezte. „*Két éve* foglalkozom Wallenstein életével. Bejártam e célból Németország, Ausztria, Olaszország és hazánk nevezetesebb levéltárait. Keveset keresvén, *sokat találtam*: tárgyatam illető *nagy történelmi adat torlódott össze birtokomban*. Adataim *garmadáját* rendeznem kellett s úgy gondoltam, hogy ez legbiztosabban akkép lehet, ha egyes részeit, mielőtt nagyobb munkába vágnék, *apróbb monographiákban* dolgozom fel. így született meg mostani művem, s ez lesz a genesis Wallenstein elbe- és vág völgyi hadjáratairól szóló tanulmányomnak. Mind a kettő csak előkészület Wallenstein terjedelmes *életiratához*.“ Újabb ígéretek, melyeket Ballagi sohase váltott be.

Az öblös hangú, adatok garmadáját görgető és egyelőre *csak* négy ország levéltáraival szerénykedő „apróbb monographin“⁴ valóban páratlanul áll irodalmunkban. Páratlanul a szerző bátorságát illetőleg, amellyel előtanulmányok nélkül mert hozzáfogni új tudományához, s abban is egy rendkívül bonyolult kérdéshez. Harmincéves háború; a magyarság, Bethlen és Eszterházy részvétele benne; a horvátok szerepe;

a bécsi császári katonai apparatus; a régi magyar katonai szervezet, mind olyan kérdés, melyekre egyenként éveket kellett volna áldoznia, ha nem lett volna olyan nagyfokú *bálorság* birtokában. Egyik téren sem jutott eszébe előtanulmányokat tenni, hanem egyszerűen összeállította a keveset, amit a horvát karabélyosokról — akik egyébként részben magyar huszárok voltak — néhány levéltárban talált. Jellemző, hogy az adatokat sem olt kereste, ahol szorgalmas munkával legtöbbet találhatott volna: a bécsi udvari kamarai és a magyar kamarai levéltárakban. Nem, neki, a demokratának, igen tetszhetett, hogy a cseh feudális és egyéb grófi és hercegi házak levéltáraiban dolgozhatott: a Czernin, a Harrach, a kismartoni Eszterházy levéltárakhoz tér mindegyre vissza, a többit alkalmilag idézgeti. A bécsi állami levéltár Hungaricáit — prágai levéltári másolatból használta!

Ezek előrebocsátásával megérthetők a tájékozatlanság nagy fokára mutató tévedései, melyek közt a következő, már humor dolgában is, páratlanul áll — ezt bátran koncedálhatom Ballaginak, ha kívánja — az egész világirodalomban.

Egy helyütt ugyanis panaszkodik, hogy a lovasoknak nem adnak elég élelmet, szó szerint: „Élelem nincs. Forgách magyar, Isolano és Orehóczy horvát lovassága semmit sem kapott, a 105 századból álló összes lovasságnak pedig mindösze 1438 — *sós kifli* (Saltz-Khüffl) jutott, mely valami kétszersült-féle lehetett, mert nem a „kenyér“ rovatában fordul elő. Zrínyi öt századának *30 sós kiflit adtak*“ (149. l.), s e megdöbbentő felfedezésre becsületesen idézi a Czernin-levéltár egy aktáját.

Tovább: „október 2-án Léván csak a nehéz had

kap egy kevés prófontot. 4-én Érsekújvárt megint csak kenyéret. Zrínyi öt százada 425 darab kenyérben részesült, s csak 8-án kap még ugyanott 35 darab *sós kiflit*“ (154. 1.).

Újra: „November 3-án Zrínyi ezrede a fősereggel együtt Nagy-Szombatból Beregszegre, a Vág jobb partján, Galgóccal szemben fekvő megerősített táborba megy, s ott 500 kenyérben részesül; 5-én meg *int sós kifli* az élleme (157. 1.).

Legyen szabad itt megjegyezni, hogy ha csak ötven embernyi századokról beszélünk, ebből a 18 vagy 35 *sóskifliből* Forgách és Zrínyi *kétszázötven* emberének kellett egy napig táplálkoznia. Már maga e „táplálék” felosztása is komoly gondot okozhatott az akkori hadvezetőségnek, melyben nagy művészeknek kellett lenniök, hogy 1438 sóskiflit 105 század, tehát legkevesebb 5000 ember közt felosszanak!

Ballaginak igaza van: valóban *felhőoszlató* munkát végzett. A hatalmas kézzel szétépett felhőkárpit mögött megjelennek a szegény magyar huszárok, kiket századonként öt-hat sóskiflivel táplál a gonosz császári generális! Biztosan azt akarta, hogy éhen pusztuljanak! Ballagi felfödözése pedig „teljesen megbízható”, ahogy ez már szójárása neki, hisz egyszerre három levéltári aktát idéz a — *sóskiflit-evő huszárokra*.

De ne legyünk igazságtalanok. A tudatlanság, legyen az még oly nagyfokú is, a tudománnyal foglalkozó állampolgárok elvitázhatatlan jogaihoz tartozik, melyeket azok természetesen egyetemi tanári állásukban sem vesztenek el. A tudós professzort nem lehet kényszeríteni még arra sem, hogy felderengjen koponyájában a laikus természetű gondolat: *Salzküfel* talán még sem *sóskifli* lesz, hanem esetleg *Salzkübel-*

nek régies és népies formája, aminthogy a *hofer* és *haber* szavakat ma is vegyesen szokás használni. Ez esetben kiderülne, hogy a szegény huszárok még sem haltak éhen, hanem hogy fizetésük nagy részét — sóban kapták. A Salzküfel ugyanis nem egyéb, mint mázsás súlyú porrá tört só fabödönyökben, melyek a Salzkammerguból jöttek és a katonáknak zsold fejében oszlatlak ki, akik azután a föld népének kicsiben, élelemért eladták. Az 5000 huszár tehát zsold fejében majdnem 1500 mázsa sót kapott. A fizetés ezen módja a XVI. és XVII. században katonaságnál és polgári hivataloknál a Rajnától Erdélyig el volt terjedve. Ehhez vehetjük még, hogy a sóbéli fizetés régi magyar szokás is: már a középkorból van számtalan adatunk, hogy a főméltóságok: nádor, vajda, bán is részben sóban vették kézhez járandóságukat. A magyar sallárium szó is innen származik (sál = só latinul), a francia *salair* hasonlóképen. Mindez megvilágítja a *sóskifli* symptomatikus jelentőségét: Ballagi Aladár a katonai szervezés történetéről *ír és legcsekélyebb ismerettel sem rendelkezik* a katonai szervezel dolgában. Megemlítjük, hogy aki csak valamit lapozgatott a Ballagilól is állítólag használt udv. kamarai levéltárban, az tudja az iratok és tárgyalások nagy tömegéből, hogy Ballagi sóskiflije *országos sérelem* volt. Nem ugyan katonai sérelem, hanem gazdasági: a katonáknak küldött és ezektől eladott osztrák főtt sóval (Salzküfel) kiszorították nyugati Magyarországból a magyar kősót, megtiltván ennek szállítását! De mi ez a sérelem a sóskiflin éhező huszárok dolgozóhoz képest, melynek felfedezésével egész közönségünket lekötölte!

Ha most leszállítjuk sós kiflijéről, kevés a mondanivalónk ezen „apróbb monographiaról“. Ugyanaz a dörgő-ropogó hang és „hajószeg pántolt nagy szavak“, melyekkel korábban lalólkozlunk és ugyanazon elfogulatlan és abszolút tájékozatlanság. Külön fejezetet ír a mnslráról és azt véli, valószínűleg a mai német „Muslerung“ után, hogy a *mustra* = sorozás, holott az, mint mindenki tudja, aki csak egy levéltári aktát is látott: zsoldosztás volt, amikor is a már szolgálatban lévő legénységei számba vették, megmustrálták, fegyverzetét és felszerelését megtekintették és ahány felszereli katona volt, annyinak adott zsoldot a *mustrabizottság* — Ballagi szerint persze az, „ami a későbbi időben a sorozó-bizottság“. Egy helyütt felsorolja a könnyűlovasság fajait: „A magyar lovas *huszár* vagy *hajdú*, a lengyel *kozák*, az albán s görög *stradiotto* vagy *cappelletto*, az oláh *kurtány*“ (30. k). A jóindulatú olvasó fejére ökölcsapásként hullanak e széles olvasottsággal, de persze csak olasz szótárból összeválogatott súlyos szavak és kábulásában nem veszi észre, hogy a szerzőnek éppen tárgyáról, a *magyar* katonaságról nincs semmi, de éppen semmi fogalma sem. A *hajdú* ugyanis Bocskay korában leheteti lovas *is*, de utána már a *gyalogosnak* általános és közhasználatú elnevezése. Mintha csak Ballagi azt mondaná: „könnyű lovas volt a magyar *huszár*, a magyar *infanterista*, a *kozák*, a német *svalizser*.“ A mű minden lapján hasonló tájékozatlanság, melylyel csak a szerző bátorsága vetekszik, mikor a kritikai módszer megvetésével apodiktikus ítéletekhez jut. Előadja a többi közt az egyes huszárezredek életrajzát, kimondván róluk, hogy tőzsgyökeres magyarok voltak, persze nem aktákból — minek ez

neki, a sós-kifli felfedezőjének! —, hanem a címerek hasonlósága alapján! Az egyik ezredes, báró Gál Péter címerében oroszlán van, Ballagi szerint tehát a *gyulai Gaálok*-ból való. Sebtiben megállapítja két kapitány testvérét is. A valóságban pedig Gál (Gall) Péter *horval* eredetű, bárósítási levelét megtalálhatja ott, ahol ilyent keresni kell. a királyi könyvekben, el őneve *nagykomáromi*, szolgálati helyéről, egyéb levéltári adatokból pedig kitűnik, hogy sem egy, sem két fivére nem, csak egy Ilona nevű nővére volt. Amit Ballagi ír róla, *csupa bátor valótlanság!* Másutt megmagyarázza, hogy mi magyarok ennyi és ennyi százezreket kaptunk a végvárok fenrlására a birodalmi segélyből, de természetesen nem a hivatalos kamarai iratokat idézi, hanem valami harmadrangú nyomtatott forrást és így nem tudja, hogy a birodalmi segélyből bizony a harmincéves. bábom alatt jóformán *semmit* se kaptunk és hogy a segély kimaradásán a magyar országgyűlések állandóan panaszkodtak. Nemzetmentő történetírónknak nem ártott volna a nemzeti ügy érdekében is kissé szorgalmasabban tanulmányozni múltunkat...

A tudós pékszakember ígéretei dacára nem maradt Wallensteinnél, hanem Colbert-re ugrott. Ne tessék csodálkozni, a francia Colbertre. Két füzetnyi könyvecskében megírta az ő életrajzát (1887, 1890). A magyar közönségnek nincsen könyve sem XIV. Lajosról, sem Richelieuról, sem Mazarinról, de még egyebekről sem. Ballagi nem is a magyar közönségnek ír. A *francia* irodalomban nem talált életrajzot Colbert-ről, mely „*hózzá méltó lett volna.*“ Meglepőnek tartja ezt a „*pusztaságot*“ és benépesíti életrajzával, melyet azonban nem franciául, hanem igen bölcsen — magyarul ír meg. „*Tárgyammal huzamos ideig, három eszten-*

deig foglalkoztam. Azon idő alatt *Franciaország, Svájc, Olaszország és Ausztria; Németország, Hollandia, Belgium es Angolország; Spanyolország és Portugalliát jártam be*, mindenütt könyv- és levéltárakat tanulmányozva.“ (7. 1.). „Jaj a keservét,“ mondta Arany János, aki geniális humorában a „kürtláncsalorzonbajszú“ jelzővel ajándékozta meg népét. Nem kevesebb, mint tíz országot járt tehát be, s elhiszszük, hogy *huzamos-nak* tartja e *három évi* utazást. Sőt bele is fáradt a vonatozásba: „*A hosszú munkának sok árnyoldala van* — mondja. — *Belefáradunk.*“ Annál inkább, mert a garmada csak nem akart gyűlni. „Levéltári anyagot is bőven használtam, de *nem igen idézem*, mert az eredetiekről vett másolataim anyagát később jó részben megleltem már kiadott gyűjteményekben.“ Most nem is a „colossalis adattömegekkel“ dolgozik, hanem — új feladat — *művész* akar lenni, aki „*a szellemidézés egy nemére vállalkozik*“(5. Í.) Művészi meglátás kell itt. A fő, hogy „*Jrói egyéniségünk lássék*“. Az egyetlen magyar szaklap, a Századok (1887, 659. 1.) bírálója ezzel szemben úgy találta, hogy Colbert 21 fejezete „egymással laza összefüggésben álló tárca, a francia slyl szellemes fordulataival s még külsőleg is jelezve a *modort* azáltal, hogy a fejezetek címei nagyon általános jelmondatok vagy idézetek.“ Íme pár cím: I. Ce grand Cardinal de Richelieu. II. Veracity of mind. III. Honneur et honneurs. IV. Vir marmoreus sib. stb. Az egész tehát csak — *modor* és nem *egyéniiség*. Carlyle-nek, a legegényibb és legkevésbé utánozható művésznek utánzása, szellemes idézetek garmadába gyűjtésével. Forráshasználatál illetőleg a bíráló tartózkodóan szól: „Nincs jogsultságunk ezt kétségbe vonni, mert ily nyilatkozat

a Colbert-ről írt minék alapos ismeretét feltételezi.“
Végső megállapítása: Colbert életrajzának hiányát természetesen nem éreztük, egyelőre irodalmi *luxus-tárgy* ez a könyv nálunk.”

Én sem vonom kétségbe, hogy Ballagi betette a lábát a tíz ország néhány levéltárába, de mivel nem a levéltárak adataiból, hanem a francia Colbert-életrajzokból és kiadott könyvekből készítette. Mert azt elmondhatta a *magyar* közönségnek, hogy Colbertnek nincs méltó életrajza, hisz a magyar közönség nem tudja, hogy ezen meglehetősen kellemetlen hírű francia állam férfiúnak igenis volt már Ballagi könyve megjelenése előtt is egy, két, három életrajza is. Maga Ballagi idézi Clement kétkötetes életrajzát, Neymarcknak hasonlóképpen kétkötetes művét: *Colbert et son temps*, Joubleau kétkötetes *Etudes sur Colbert*-jét. Ezek ugyan nem világraszóló remekek, de levéltári kutatáson épült történeti könyvek, melyekkel a franciák meg vannak elégedve és nem sürgették eddig Ballagi Colbert-jének franciára fordítását, amit ő, úgy látszik, kérés nélkül nem tesz meg.

Ballagi műve valóban aktákon épül fel, persze nem a tíz állam levéltára aktáin, hanem az említett életrajzokban található adatok mellett Colbert levelezésének 1801—68-ban Clémenttől öt kötetben kiadott gyűjteményén és még néhány hasonló közigazgatástörténeti publication. Műve majd minden lapján ott van az idézet: *Lettres de Colbert*, s emellett két szám. Az olvasó gondolhatja, hogy ez levéltári jelzet. Nem, ez az ötköteles munka. De az olvasó tévedése annál könnyebben megbocsátható, mert Ballagi mindent meglesz állandó kútfőinek diskredilálására. Nincs ember, aki tárgyról jelentékenyét írt, akit felhasznál,

s akit össze ne szidna. Így kapja meg a maga részét a jobban tudó Ballagától állandó forrása, Clément (121., 139. 1. II. 116. l.k valamint Nisard, az akkor legnagyobb irodalomtörténész, aki ellen Ballagi nem „merné felemelni gyenge (!) szavát“, ha „nem nézliink volna a függönyök mögé .sajál szemeinkkel“. (II. 58.) Ranket is lebecsüli, de nem kíméli Buckle-t sem, kinek elavult történet-filozófiájából és módszer-telen módszeréből ő előadásaiban évtizedek óta táplálkozik. Az olvasó azonban nem látja, hogy c lebecsült írók fáradtságos munkáját hozza elébe carlyle-i modorosságban Ballagi Aladár, a magyar *Colbert*-tudós.

De igen elvetném a sulykot, ha el nem ismerném Colbert-ről, hogy van abban sok eredeti is. Ilyen első sorban az a sok-sok erélyes kifejezés, melylyel sem korábban, sem későbbben nem találkozunk Ballagin kívül egyéb magyar írónál. „Irodalmi bukfencek, nyomorult hízelgés, nyavalyog, porbancsúszó testület, szajha, ringyó, nyalka király, tormába esett féreg (többször is), rugdosás, fetrengés, éhes szúnyogok, nyúlfarkába kapaszkodás, éhenkórász bölcész“ s egyéb ily „népies“ kifejezések. A *mauvaise conduite* magyarul mindenkinek *rossz magaviseletét* jelent, csak Ballagi fordítja *komiszságnak*, zárjelbe tévén az említett francia kifejezést. (II. 153.) Idézetekből is a parlagiak ragadnak meg „gyűjteményében.“ Nagy lelki-gyönyörűséggel közli, hogy a szent német birodalmat *döglött gebének*, Brandenburgot pedig *porzó tartónak* volt „szokás“ emlegetni. Mesterét Carlyle-t *faragatlan-nak* titulálja. A francia jobbágyság viszonyai rajzát az-zal vezeti be, hogy: ..A XIV. Lajos korabeli francia köz-népről alig tudunk többet, mint ugyanazon kor vad-

népeiről.“ Ebből a megállapításból az következnek, hogy aki ilyen keveset tud és nem hajlandó többet tanulni, az ne írjon Colbertről, a nemzetgazdáról. De Ballagi ír, mert írni *akar*. Ha nem is ismeri themáját, a XIV. Lajos korabeli jobbágyságot, de „Jegyzeteimből százötven évnyi időszak minden nemzedékének megérintem néhány jellemző nyilatkozatát,“ s most idézi, hogy Ulrich von Schwaben szerint a paraszt igavonó *barom*, Granvella szerint *animal*, Richelieu szerint leherhordó *állat*, máskor *öszvér*, majd Colbert korában százfejtű *barom!* Ilyen bevezetés után áttér a Clément-től kiadott akták kivonatolására, s ezzel el is készül már a jobbágyság helyzetének rajzával. A pékszakember itt meglepő ismereteket árul el a *mészáros* ipar terén, s ez újabb vonzalmára mutat kellemes mondata, hogy „a Bourbonok monarchiája *izmos* érdekek *szíjas inai*val volt összekötve a hollandi köztársasággal“ (156. l. a barmokra lásd 1207—8 l.) Ezen részletek látára az olvasó talán kezdi gyanítani, honnan kerültek elő a hajsza folyamán a *bűzhődő pártlocsadék* és Rákóczi *fetregése!* (Lásd később.)

Másik újdonság a Colbert-irodalomban, hogy Ballagi itt is szokásos önbizalmával bánik el élőkkel, holtakkal, emberekkel, könyvekkel egyaránt. Meglepő állításait és szigorú ítéleteit nincs időm egymásután felsorolni. Általában az ellenkezőjét szokta mondani annak, amit a tárgyról előtte írlak. Mindig ő az első, aki valamit észrevesz. „Eddigelé *senki* sem vette észre e kapcsolatot“, „A francia szakirodalom mégis mind e máj napig egyre csak azt a fonák, merőben történetellenes balvéleményt hangoztatja“ (180., 181.).

A szakirodalom az ő szóhasználata szerint nagy sértés: igen megveti a szak történészeket. „*Egyoldalú,*

szakszerű szempont, alapjában hamis és igaztalan“ (156. 1.). Senkinek sincs igaza, csak neki. Mert ő tud mindent. Tiltakozik az ellen, Hogy az olaszok a merkantil politikát colbertismusnak mondják, holott „*ctz unalomig ismeretes* hogy más is írt Colbert előtt nyanyily szellemben. (151. 1.) Bizalma olyan nagy saját tudományában, hogy fogadást ajánl: „Fogadom, hogy így gondolkozott⁴¹ hőse, Colbert (II., 140. 1.). Igen kedves e felkiáltása: „Lepjük meg Colbert-t munkája közben“ (152. 1.), azt a Colbert-t, aki szerinte „titáni munkát, mely leírhatatlan“ végzett (173. 1.) s aki csak „körülnéz a földtekén“ és ami kell neki, meghozatja Párisba (II. 9. 1.). Elmondhatjuk, hogy a *titáni* férfiú megtalálta méltó életrajzíróját Ballagi Aladárban, a *felhőoszlatóban*, aki megleckézett egy francia papot, mert *egyetlen* íróról *két* könyvet is írt, holott az egyet se érdemelne meg (II. 66. 1.).

Tárgyi tévedésein és lépten-nyomon mutakozó kritikátlanságán nincs mit csodálkoznunk. A francia nép 1672. háborús hangulatára idézi Bodinus véleményét, aki 1596-ban meghalt, de akit „a század egyik legnagyobb gondolkodójának⁴⁴ nevez el (166. 1.). Machiavellit megdicséri, a mi Mátyás királyunkat Richelieu mögé állítja, mert „*egyénisége nemzetére nézve gyümölcsfelen*“ (11. 1.). A módszertan kézikönyveibe elrettentő példa gyanánt lehetne felvenni két részletét. Az egyikben Lipót császár ministereit tunyának, tétlennek nevezi, mert podagrában szenvedtek, ami szerinte *csak* a mértéktelen tobzódás nyomán jelentkezik (II. 113. 1.). Azt persze nem tudja, hogy abban a korban sok ember, sok magyar is abban szenvedett, erős hús- és borélvezet, meg a háborús élet törődései folytán. A másik helyen megállapítja,

hogy XIV. Lajos elcsapván Montespannét, a vallásos Maintenon-asszonyt tette szeretőjévé, s „ettől kezdve az egész állami ügyvezetés oly szembeszökően retrograd irányban halad, hogy a *francia udvar pórázán járó egész Európát* magával ragadja. A *Versailles-ban érvényesülő reactionak magyarországi* kiadása: az eperjesi vértörvényszék, a Kollonicsek uralma, a jezsuiták és kapucinusok mindent álható befolyása Lipót császár korában“ (II. 174. 1.).

A sósikfli melleit sem utolsó eredmény az eperjesi vérlörvényszék, mint XIV. Lajos szeretőváltoztatásának folyománya, s ezért érdemes volt a kitűnő írónak XIV. Lajos függönyei mögé kíváncsiskodnia.

Ballagi Colbert-je valóban luxustárgy, de nem sajnáltuk volna, ha franciául írja és nem a mi szegény irodalmunkat boldogítja vele, melynek luxustárgyak előtt sok egyéb valóságos szükséglete volna.

Ezzel meg is szabadultunk a nyomasztó levegőtől, mely Ballaginak történészi múltjából előtörekszik. Mert *több* önálló kutatáson nyugvó *történeti műve nincs* is neki. Íme egyéb munkái:

1888 egy Olcsó könyvtárbeli füzet: I. Frigyes Vilmos, népszerű compilatio, a feldicsért Garlylemodorban;

1889 Franciaország hatása Európa művelődésére — hasonlóképen;

1904 egy nyelvészen polemikus mű I. kötet első fele;

1908—4 egyetemi tanévi megnyitó beszéd:

1900 országgyűlési beszéd;

1907 más beszéd;

1911 a nyelvészeti polémia másik fele.

Közben szerkesztett egy irodalomtörténeti szemlét, ebbetn közölt egy Attila-bibliográfiát, jegyzetekkel kiadott egy ötvöskönyvet. De történeti műve — az „apróbb monographián“ és a luxustárgyon kívül nincs egyéb. 1890, tehát *huszonhat* év óta — *pusztaság*, melyet legfőlebb országgyűlési beszédek „népesítenek bc“.

Csak az írói jellemrajz teljessége kedvéért említtem meg a mondott szemle, az „Irodalomtörténeti közlemények“ szerkesztésének dolgát. Ez a folyóirat az Akadémiának tulajdona, az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága adja ki. A szerkesztés az akadémiai felfogás szerint a Bizottság előadójának feladata lett volna, de mivel «az előadó; Szilády Áron igen el volt foglalva, ideiglenesen Ballagi Aladárt bízták meg a szerkesztéssel. Nem egészen két év múlva, 1892-ben, a Bizottság Ballagi Aladárt magánúton felszólította, hogy a szerkesztésről önként mondjon le. Ballagi Aladár azonban erre hajlandó nem volt, mint az akadémiai jegyzőkönyv mondja (kiadva melléklet gyanánt az Ir. közl. 1892.). Erre a Bizottság egyhangúlag kimondta, hogy őt a szerkesztéstől felmenti, s ezt Szilády Áronra bízta. A határozatról Ballagit írásban értesítették, aki erre levélben protestált és a jegyzőkönyveket meg az ő protestáló leveleit „jónak látta a napilapokkal közölni s azok némelyikében, még az ő saját vádjain és gyanúsításain is túlmenő vádakkal és gyanúsításokkal kísértetni és commentáltatni.“ Az akadémia I. osztálya kénytelen volt zárt ülésben foglalkozni a dologgal és kommunikében védekezni Ballagi vádjai cden. Ez a ma már elfelejtett nyomtatvány megállapítja, hogy „más, akiben talán az elbizakodott

önteltségnek s a maga sérthetlensége érzetének kisebb mértéke lett volna, levonta volna a consequentiákat.“ Hallani ezt nem tette, s hogy az osztály kénylclenségéből előadja azon tudományos baklövéseket, mik Ballagi elmozdításának okozói voltak. Közülük csak egyet említünk, még pedig az Akadémia szavaival: „azután meg egy ismét ívekre terjedő közleményben *Zrínyi Miklós mindenki előtt ismeretes* költeményeit, köztük olyanokat is, melyek nem egy *középiskolai* olvasókönyvben felfalálhatók, *páratlan* irodalomtörténeti tájékozottsággal felfedeztette s szerkesztői jegyzés nélkül kiadta, mint Eszterházy Pál nádortól származókat, mint *irodalomtörténeti nagy leletet*.“

Ebhez nincs mit hozzátennünk. A határozatok hozásában részt vettek Zichy Antal, P. Thewrewk Emil, Gyulai Pál, Szász Károly, Szarvas Gábor, Vadnai Károly, Sziládi Aron, a magyar tudománynak jelesei. Ballagi Aladár egyedül állt velük szemben, akik kiderítették róla, hogy még Zrínyi Miklós verseit sem ismeri és mégis tovább *akarja* szerkeszteni az egyetlen irodalomtörténeti folyóiratot.

„Kérem, ,cz valóban súlyos tudatlanság és ha ezt történetírásunk ragyogó csillagáról önnök, a Rákóczi-nyalázónak, nem is hiszsiük el, el kell hinnünk a nevezett kitűnő tudósoknak. De térjünk vissza Ballagi könyveihez. Ön elhallgatja Ballagi kitűnő Rákóczi-munkáját, melyről annyit hallunk mosl“ — szakit félbe a pártatlan olvasó.

Rákócziról írt Ballagi egy politikai cikkel egy politikai gyűjteményben, s a *közszájon* forgó életrajz valóban köz *kézen* is forog, mert nem egyéb, mint az igen elterjedt — *Pallas Lexikonének* Rákócziról szóló cikke, melyről még szó lesz később.

Hogy negyedszázad óla miben áll tudósi működése? 1. Tanított. Előadásai a jogászok körében nagy látogatottságnak örvendettek. Szakembernek készülő historikus diákoknak rendszeren nincs idejük arra, hogy az ő előadásait hallgassák. Ez az eset állt fenn annak idején nálam is. 2. Politizált, képviselősködött, városi bizottságitagoskodott. 3. A tudomány művelésére új módszert és új teret fedezett fel. A következőképen.

Láttuk előszeretetéi az adatok garmadáit és a colossalis tömegek iránt. „*Nagy történelmi anyag torlódott össze birtokomban.*“ A hangsúly itt az utolsó szón van. Az adatok az ő *birtokát* képezik, velük ő rendelkezik, s ha akarja, közkinccsé teszi, ha nem, úgy is jó, az ő *birtokállománya* nem kevesbedik. A tudomány az övé, az ő domíniuma. Uralkodik rajta, mint egy szuverén. *Írnia* nem szükséges, hisz a garmada ott van szobájában, saját „gyűjteményében“. Írással fáradjon az, kinek szüksége van rá. S ha nagy munkával valaki más mégis könyvet ír, Ballagi a garmada birtokában, hidegen megy el mellette. A nagybirtokos, a szuverén, ő marad.

A fejedelemség boldog tudatában is jó némelykor a tömjén és hódolat. Könyvet nem írt, tehát dicsérő bírálatra sem számíthat. Tömjén azonban *kell*. A képviselőség is hozzászoktat a tapsokhoz. Épen ez az archimedesi pont, melyből a magyar tudomány sarkaiból kiforgatható és tudósi tapsok arathatók — a tudomány művelése *nélkül*. Egyszerre két módszer is akadt. Az egyik: az Akadémiát parlament gyanánt kezelni. Házsabályokra hivatkozni, az elnökséget támadni, mert őt nem méltányolja és helyét nem adja át neki, a garmadák szuverénjének! Felolvasni —

akármiről — és a karzatok biztos tapsát learatni, ír egy külföldi ember tenyérnyi vastag könyvet az inquisitióról, Ballagi *felolvas a könyvről*. Ha nem ír senki semmit, vár felgyürt ingujjal, míg valami történik az akadémiai arénán. *Egyhangú* határozatnál Ballagi *egyedül* protestál. Ha épen semmi sincs, javaslatot tesz, hogy az Akadémia elmélkedjék, hogyan kellene az oroszoktól elpusztult falukat felépíteni. Az oroszoktól elpusztult faluk felépítésénél kormány és társadalom, egyesek és *Az Est* eléggé nem dicsérhető buzgalommal dolgoznak, de ez Ballaginak nem elég, ő a tudós társaságtól nem ugyan pénzt, de vitát követel, hogy szerepelhessen, a vitát vezethesse és tapsokat arathasson. Ha már nem lehet képviselő, legalább az Akadémia, melynek örökké tagja marad — változzék át parlamentté és foglalkozzék országgyűlést illető kérdésekkel — az ő kedvéért! Ez a módszer már azért is kellemes neki, mert alkalmat ad az Akadémia vezető embereinek állandó támadására, akik elkövették rajta a gonoszságot, hogy a Zrinvi-versek miatt a szerkesztést elvették tőle. Ezzel kapcsolatban van a másik módszer, melynek ismeretiani előzménye az a tény, hogy a tudósok rendszeren nincsenek összekötetésben a napilapokkal. Láttuk már, hogyan próbálta ki e módszert a Zrinyi-versek dolgában. Azóta elsajátította a hírlapi szereplés néhány szükséges kellékét. Megtanulta, hogyan kell az ő személyes ügyét általánossá tenni és hol a nemzetet, hol a vallást vagy a morált védelmezni akkor, mikor sajátmagát védelmezi tudóstársai jogosult haragja ellenében. *Napilapra* van szükség, s akkor a tudósok írhatnak folyóirataikban, amit csak akarnak. Neki *van* napilapja, azoknak nincs. Így a harcot az Akadémia mellett áttette

a hozzá közöl álló napilapokba. Merjen bárki is írni valamit, mi az ő szuveréni állását sértené, a napilappal kell felvennie az egyenlőtlen küzdelmet, mert a szegény tudós védekezését csak tudományos folvóratban hozhatja, amit a *nagyközön-ség nem olvas*. A tömeg szemében Balagi a győztes. Állíthat, amit akar, megcáfolhatják, ahogy jól esik, ő tisztán áll a napilaptól szerzett nimbusban és sötétben rejtőzködő ellenfelein isteni és emberi jog szerint triumfál.

Hogy ez új módszer a tudományra nagy veszedelmet jelent? — kit érdekelne ily mellékes szempont? A Nyelvtörténeti Szótár vitájában nem kevesebbet követelt, mint egy egész *tudományágnak*, a hangtanak az ő hatalmi szavára való *kiirtását*. A szótárról maguk a nyelvészek megírták, hogy sok hiba van benne, mint minden emberi alkotásban és hozzáfogtak javításához. De jön Ballagi. A tudománynak, *minden* tudománynak cserkoszorúzza, dalzengte szuveréné. Oh, oh, mit látnak szemeim! Hisz ezek dolgoznak! Oh, oh, de miből? mikor a garmada az *enyém!* Jól elzártam otthon. — S megnyitja kincseit, kiszór a szerencsétlenek fejére két kötetnyi nyelvészeti adatot, teli hibával, ferdítéssel, zűrzavarral, melyben a gyűlölet és a boszúvágy az egyetlen Ariadne-fonal; mozgósítja névtelen barátait, kikkel esti szürkületben beszél meg a napilapok dicsőítő cikkeit; a mozgalomra, jegyezzük meg: *a jámbor hangtan kiirtására! konservatw*, részben *antisemita* színeket mázsol — és természetesen triumfál. A hangtant, mely *az egész világ* nyelvészetének legbiztosabb kutatási eszköze, haszontalan játéknak, „hangpengetésnek“ nevezi el, mivel ő nem ért hozzá és egy tollvonással kitorlí a

tudományok sorából. A szaknyelvészek „minden egyes szónál állandóan ki vannak téve minden képzeltető tévedésnek, mert a pusztá hangból magyarázzák a tárgyal, melyet nem ismernek. *Viszont az én megállapításaim megdönthetetlen végérvényűek*, mert én meg mindenkor a tárgyból, vagyis a tárgy megismerése alapján magyarázom a szót“, revelálja a sóskiflinek, mint tárgynak, csalhatatlan ismerője.

A hangtant nem irtotta ugyan ki, a nyelvészek összefogtak, katolikus, zsidó és protestáns vállvetett erővel mutatták ki Ballagi tökéletes illetéktelenségét, tudományos tudatlanságát és „örjöngő modorát“, de a tájékozatlan közönségben sikerült izgatottságot keltenie, a komoly tudományt rossz hírbe kevernie és újabb leveleket szereznie cserkoszorújához.

Az olvasó tudja most már, mi volt az, amit Ballagi Aladár a mérlegre vetett, hogy attól a könyvet védő hetvenhét történettudós menthetetlenül kiröpült a Föld atmoszférikus nyomásának körletéből?

Szuverenitása, a luxustárgy és a sóskifli.

Szegény tudósok nem szívlelték meg az arisztofaneszi tanulságot, melyet csak példaként hozok fel és távolról sem vonatkoztatok személyekre: bőrcserzőt csak hurkás üthet ki a nyeregből, s ha valaki azzal lép fel: ki *eszlek* az országból, arra egyetlen hatásos felelet: én meg hát *kiiszlak*.

Mert különben kiderül, ismét Arany Jánossal szólva, hogy „*kutyát sem ér az a finom műveltség.*“

Könyvem keletkezése

Hogyan jutottam én egy könyv s még hozzá Rákóczi-könyv írásához? Csekélységemről lévén szó, csak a feltétlenül szükséges részletekkel untatom a közönségei.

Ballagi Aladár megvádolt, hogy nincsen „udvari és előkelő műveltségem“. Igaza van, egyszerű ember vagyok. Bár nem sváb szülőktől és nem földműves-családból származom, mint vád gyanánt! megírták rólam, de folyton tanulnom és dolgoznom kellett. Tizenkilencéves koromban nem készíthettem még el életem legvastagabb könyvét. Egyetem után a Nemzeti Múzeumban, majd az Országos Levéltárban voltam legkisebb tisztviselő, s ez utóbbi megbízásából Bécsben a kamarai levéltár magyar vonatkozású iratait vettem jegyzékbe. Pártfogóim soha sem voltak: tudományos képzettségem és megbízhatóságom egyetlen ajánlólevelem. Ennek köszönhetem, hogy a bécsi házi, udvari és állami levéltár magyar tisztviselői, mikor magyar succrescentiát kerestek hivataluk számára, engem szőlítettek fel belépésre. Azóta itt vagyok és megyek a hivatali, levéltári, tehát lassú ranglétrán előre, mint egyéb „kishivatalnok“, aminek szintén Ballagi Aladár nevezett el — joggal.

Tudós munkásságomról sincs sokat mondani, nincs abban sem luxustárgy, sem sósokifli. Verejtékes kútfőkri-

tikai dolgozatok, szörny eredményekkel: a legjobb XVI. századi magyar történetíró, Szamosközy egy kéziratának szövegkritikai összehasonlítás útján való felfedezése, egy erdélyi szász, humanista költő tizenkét énekes eposzából az elveszettnek hitt öt ének megtalálása, egy ismeretlen XVI. századi magyar történetírónak, kiásása, aki szintén kishivatalnok, pozsonyi polgár volt. Majd Becsben az illeni levéltári anyag befolyása alatt megkezdtem és részt vettem a budai basák magyar nyelvű levelei kiadásában — régi nyelvünk legzamatosabb emlékeiből valók ezek; hozzáfogtam I. Ferdinand király történetéhez, amire Becsben van a legjobb anyag, de itt — sósكىflire akadtam. Ismeretlen fogalmak kerülnek elő. Az egyik volt a familiáris elnevezés. Nem volt bátorságom elmenni mellette, mint Ballaginak a sósكىfli mellett, kidolgoztam tehát önálló munkában és sikerült egy eddig ismeretlen régi magyar néposztályt fedezni fel, amely a nagybirtokot vaskapocs gyanánt kötötte a nemzet testéhez. Ennek az eddig ismeretlen társadalmi osztálynak fejlődését külön munkában világítottam meg Szent Istvántól egész Verböczy koráig. De új utakat nem vájtam és adatok garmadáit sem gyűjtöttem.

A bécsi levéltári állás nemcsak a magyarság képviselőjét kívánja meg a tudományosan fejlettebb, de nem egyszer ellenséges érületű osztrák tudósok között. A levéltári anyagból különböző nobilis terhek származnak. Ilyen volt egyik főnökömrre, Bocskay történetírójára, hogy az Akadémia kérésére állandóan ő bírálta a konstantinápolyi levéltárakban a magyar kormány megbízásából dolgozó Karácson Imrének kiadás alá kerülő műveit. A török levéltárakban talált anyag értékét ugyanis legkönnyebben a bécsi levéltár török

aktáaival való összehasonlítás mutatja meg. Karácson tragikus halála után egy; hátrahagyott művének kiadását is ez okból bízta reám az Akadémia, amit elfogadni ilyen nobilis kötelességnek tartottam. Ez Karácsonnak egy magán, irodalmi műve volt.

Hivatalos megbízásból gyűjtött török iratai pedig elhunytával megbízója, a magyar kormány kezébe szállottak, amely azok kiadására bizottságot alakított. Elnökül 1912 márciusában Thallóczy Lajost nevezték ki, mint aki a török levéltári érintkezésnek kezdettől fogva szellemi vezetője és Karácsonnak a tudományban mentora volt; tagok lettek egy bécsi magyar orientalista és én, mivel a bécsi török vonatkozású akták egyik kezelője voltam. A hagyatékban talált magyar fordításokat az orientalista hasonlította össze a török másolatokkal s én készítettem sajtó alá a szóközös tudományos apparátussal. A bizottság a kötet függeléké gyanánt szándékozta kiadni a Karácson gyűjtésével rokontárgyn D'Andrezel-Rákóczi és Vigouroux-iratokat, miket évekkel ezelőtt másoltattat le kormány megbízásból Thaly Kálmán és Thallóczy és miket Thaly utolsó műveiben többször felhasznált. Ezt a két francia-gyűjteményt, amelyek Karácson gyűjtésével tárgyi rokonságban vannak, szintén sajtó alá készítettem, összevettem, jegyzetekkel láttam el. A nyomdába adás előtt merült fel az a szempont, hogy ezek a *nem* Karácsontól gyűjtött akták még a függelékben is zavarnák a kegyeletes kötet egységét, ezért a bizottság elállott kinyomatásuktól. A Karácson-hagyaték nélkülük jelent meg és nekem gyönyörűségemre szolgált, hogy bevezetés gyanánt e tudós magyar pap egyéniségéről szeretetteljes képet rajzolhattam.

A francin aktamások pedig visszamentek a Nemzeti Múzeumba, ahol bárki használhatja azokat és láthatja rajtuk az éu kezemtől származó kiadói jegyzeteket. Hogy pedig kiadói munkám ne vesszen kárba, a Múzeumba küldés *előtt*, a bizottság beleegyezésével, felhasználtam ezeket, a nagyközönség számára úgylis megnyitott és már Thalylól felhasznált aktákat Rákóczi számúzetéséről tervezett művemhez, melynek gondolata a kiadói munka közben merült fel bennem.

Erre vonatkozik az, mikor előszavamban a bizottság elnökének. Thallóczy Lajosnak köszönetét mondtam azért — szó szerint: „*hogy én ez iratokat a jelen munkához, mely nélkülük létre sem jött volna, felhasználhattam.*“ A bizottság dolgát szükségtelennek láttam ott fejtegetni, mikor már megjelenendő volt maga a Karácson-kötet, melynek címlapján olt az egész bizottság. (Azóta meg is jelent.)

Ennyi, és nem több, része van Thallóczy Lajosnak a munkában. Kéziratomat soha nem látta: tanácsot tőle, de mástól sem kértem sem munka közben, sem azelőtt, sem azután. Egyébként biztos tudomásom van róla, hogy könyvemről, mikor azt megjelenése után, a hajsza kitörése *előtt* elolvasta, épen nem hízelgő vagy dicsérő nyilatkozatokat tett!

'Azok a vádak, melyek őt a könyv szellemi szerzőjének, inspirálójának vagy megrendelőjének tartják, tudatos valótlanágok! Ennyit erről az igazság érdekében, de az én írói egyéniségem és független voltom védelmére is, melyet szokás Csáky-szalmájának tartani.

Ballagi Aladár sajnálkozott azon, hogy „Szekfü Gyula, ki a középkori történetnek hivatott és eredményes munkása, minden behatóbb tanulmány nélkül,

egyszerre átcsapott az új vagy inkább legújabb (!) kor történetének dűlőire; ebbeli csodálkozásomat és kételyeimet ki is fejeztem neki, mikor először hullottam tőle Bécsben, hogy Rákóczi korával foglalkozik“ (Mg. 1914 műre. lt.). Ugyancsak a személyes ismeretségre célzott első felolvasásában (Akad. Ért. 1914, 413. 1.): „Szerzőnknél rendszerint fölényes mosolyakíséretében annyira megvan (az illetéktelen önértet és a tagadás szelleme), hogy engem épen szembeszökő gunyoros egyénisége vezetett az ő pszichológiai analysisének igazi forrására.“

Igaz, Bécsbeijén volt szerencsém személyesen Ballagihoz, aki mióta nem ír könyveket, megbízásokat fogad el az Akadémiától, melyeket soha sem teljesít. De legalább más sem dolgozik azalatt. Egyik ilyen megbízása volt a Pallas Lexikona szerint III. Károly története, a másik, az újabb, a XVI. századi magyar történet megírása. Ez utóbbi dolgában használt néha a bécsi levéltárban aktákat, hol őt hivatalból kiszolgáltam. Egyszer, főnököm felszólítására, vállalkoztam arra, hogy a hivatalos órán túl is a levéltárban maradok, s ezzel lehetővé teszem neki, hogy délutánonkint is dolgozzék. Ő az egyik asztalnál ült, én pedig a másiknál írtam Rákóczy-könyvemet. Igen hálás volt e csekély szívességért, együtt sétálgattunk este felé. Nem vettem észre, hogy rossz magyarnak tartana. Sőt felszólított, habilitáltassam magam és folyamodjam a pozsonyi egyetemre. Ez utóbbit tisztelettel elutasítottam, az előbbire megjegyeztem, hogy nem szeretek vizsgázni, pedig a docentúrához vizsga, colloquium kell. Biztatott: az nem vizsga, ott csak tudományos beszélgetés folyik. „Például, mondja, én ilyesfélét kérdeznék: „mii *gondol* a Szentbertalanéjről? nem azt, mit *tud*,

vagy *olvasott, hanem mit gondol?*“ Úgy emlékszem, hallgattam, de azt tudom, hogy később, mikor beadtam kérvényemet, abban a colloquium elengedését kértem. A vizsgáknál könnyen veszedelem kerekedik, ha a jelölt *gondolata véletlenül* nem fődné teljesen a tudós professzorét.

Egyszer aztán megkérdezte tőlem, min dolgozom. Rákóczin, mondom. „Igen? ismeri az én munkámat?” Azt hiszem, elpirultam szégyenletemben. hogy egy magyar Rákóczi-munkát nem ismerek. „Sajnos, nem“ — feleltem bünbánóan. „Pedig az igen jó munka, Thaly Kálmán is megdicsérte.” Bátorságot vettem magamnak megkérdezni, hol jelent meg? „A Pallas Lexikonban.”

Nem voltam elkészülve ezen egyébként tiszteletre-méltó konversations-lexikon említésére és lehetséges, hogy mosolygtam saját naivságomon, melylyel valami komolyabb dolgot vártam. Ballagi a mosolyt félreérthette és utólag fölényesnek találta — amit igen sajnálok. *Többet* nem beszéltünk a Rákóczidologról. Kételyeket nem fejezett ki, ahogy később állította, de lehet, hogy szándékában volt, míg a „fölényesnek“ értett mosolyt meg nem látta.

Hazamenve a sétáról, természetesen elolvastam Ballagi lexikális cikkét Rákócziról, megütődtem azon, hogy benne Bercsényit *dölyfösnek* nevezi minden magyarázat nélkül, meg hogy Rákóczit szerinte „*politikai mumusnak*“ tartogatták a törökök, mikor erről szó sem volt és Rákóczi sokkal önérzetesebb volt, sem hogy eltűrt volna ilyen bánásmódot. Egyébként mosolygtam magamban Ballagi kútfői tájékoztatlanságán, melylyel a lexikoni cikkét lissaboni és egyéb egykorú egy-kétlapos hírlapok idézésével töltögeti, ami

körülbelül annyit jelent, mintha a világháború magyarországi eseményeit valaki portugál hírlapokból akarná megírni. Öndicsért lexikoni cikkét tehát tisztelettel félretettem, miként meghívását is a pozsonyi egyetemre.

A jó viszony, melynek részletei nem tartoznak ide, tovább tartott. Mikor könyvem megjelenése után három hónappal, 1914 januárban, beadtam a kérvényt a magántanárságért, hogy volt főnököm után újra meglegyen egy bécsi magyar levél tárnoknak ez a tudós qualificatiója, e lépést rövid levélben Ballaginak is bejelentettem, mint aki erre a lépésre maga is biztatott. A bölcsészeti karbeli első szavazás után, melyen kimondták, hogy nincs személyi kifogás ellenem — amilyen a nemzetietlenség vádja volna, — Ballagi egy közös ismerősünk útján szerencsét kívánt nekem.

Ez történt 1914 februárjában, *négy hónappal* szidalmazott könyvem megjelenése *után*.

Politika és Akadémia

Az ötödik hónapban egy névtelen ismertetés jelent meg a Pester Lloyd-ban (1914 műre. 7.) „Dér entgötterte Rákóczi“ címen. Úgy címéből, mint tartalmából láttam, hogy a szerző félreértette intencióinát. Egyes mondataiból úgynevezett „történeti materialista“ szellem áradt ki, amihez nekem, aki Rákóczi *lelki* fejlődését és azt épen *vallásos érzése* rajzával akartam megvilágítani, épen semmi közöm sincsen. A cikkben *politika* egyébként semmi sem volt 'és mégis alkalmat szolgáltatott politikai hajsza felidézésére. Mert a mozgalom kezdeténél egyrészt politikai, másrészt személyi indítóokokat találunk.

A hajsza megindítója a Magyarország című lap volt, mely vészmadárként közölte olvasóival, hogy a Pester Lloyd, a kormány félhivatalos lapja, egy könyvet dicsőít, amely Rákóczinak, a nemzeti hősnek nagyságát kisebbíti. Ez állítás előfutárja volt a Mg. most következő lázas tevékenységének, amely két irányban folyt le: az egyikben kimutatták könyvemről, hogy benne a Rákóczi-gyalázás tényálladéka található, a másik, melylyel engemet mint magas bécsi és kormánykörök exponensét, legjobb esetben öntudatlan eszköz gyanánt mutattak be.

Az első feladatnak egy névtelen ember tett elegeti „Az elzüllött Rákóczi“ c. cikksorozatban. (Mg. 1911

márc. 17. és 18.) Itt megtaláljuk mindazon valótlan állítást, ami csak azóta közszájon forog és a Rákóczi- gyalázás vádjának tulajdonképeni substratumát képezi. Bizonyításul könyvem szövegének és tendenciájának csak gyűlölettől elvakult elferdítése szolgál neki. Szerinte én a „rimákhöz futkosó és a szabadságharc ügyét ezek kedvéért cserben hagyó Rákóczit“ rajzolom: ez a ma is élő egyik vádnak legelső szennyes fogalmazása.

A másik vád könyvem ellen, hogy szerintem „Rákóczi Párisban voltaképen pinkapénzből élt“ és hogy ezt a jövedelmet „e pénz szennyes eredetének tudatában vette fel és költötte el“, 'hasonlóképpen kifejezések, melyek inkább a kártyázás lelki nyomorához, mint egy könyv bírálatához illenek.

A harmadik: szerintem Rákóczi száműzött társai latárcsordák élén, Batukhán módjára törlek volna be Magyarországra.

A negyedik vád: hogy én „egy Vigouroux nevű kalandor okmánytárából“ szedem a Rákóczit kibebíró adatokat és hogy általában „minden hamis oklevelet és kémjelentést hitelesnek fogadok el“.

Mindezen vádak, melyeknek *tökéletes alaplulun-sága és rosszhiszeműsége* következő fejezeteimből ki fog derülni, ma is gerincét képezik a mozgalomnak. A hajszásnak politikai kártyavára, mint vastraverzen, nyugszik ezeken a ráfogásokon. A vezetők igen jól ismerték az első lépés fontosságát s azért szövegezték a vádakot a legkiáltóbb, minden magyar érzést sértő formában, hogy azok annál könnyebben benyomuljanak a lelkekbe és a későbbi felvilágosító kísérleteknek makacsul ellenálljanak. Annyi bizonyos, hogy céljukat elérték.

A Rákóczi-gyalázás vádjának illetően megalapozásával egyidejűleg megindult könyvem politikai hátterének hasonló lelki ismeretlenséggel való megrajzolása. Már az említett névtelen cikk egyszerűen „pinkapártinak” nevez el és legártatlanabb mondásaimat is politikai sziliben tünteti fel. Idézi szavaimat: „*új, komoly munka kezdődött, a múlt évek mulasztása pótlására. A béke biztonsága régóta nem élvezett szilárd (dapot nyújtott a munkás törekvéseknek.* Mindezt én a nyolcési belháború után bekövetkezett békés állapotokra érleltem, arra a békés állapotra, mely a *pragmatica sancti*ól, a magyar állam egyik alaptörvényét, hozta létre. Kérem, nem volnék-e *akkor* kiseprűzni való hazaáruló, ha a háború után bekövetkező béke *nem* tetszenék nekem, az a béke, mely függetlenségünk alaptörvényének életfeltétele volt, egy alaptörvényé, mely Magyarországnak és Ausztriának vállvelell védelmét, a magyar bakának és „a tiroli vadásznak *egy sorban* karcolását telte lehetővé! A cikkíró azonban, *gonosz ferdítéssel*, a *munka* szó előfordulásából arra következtet, hogy én a *nemzeti munkapárt* megalakítását akarom dicsőíteni!

Ilyen eszközökkel sikerült nekik könyvem a politikai fertőbe lerántani! Lerajzolták egymás mellett Rákóczi, hagyományos díszruhájában, s melléje, ugyanezen ruhában Lukács László karrikaluráját! Szerintük könyvemmel a margitszigeti botrányt akarom igazolni: mivel a mostani kormány a kárlyubank ódiúmat viseli, felfogadod tehát cngemel, hogy Rákóczi nemes alakját is a kártyabankkal megterheljem és ily módon a margitszigeti botrányokat igazoljam. Ilyen abszolút éretlen és gonosz indulata érveléssel azt is be lehet bizonyítani, hogy Ballaginak sóskifli-

ügyét most nem egyébért leplezem le, mint hogy ugyancsak az említett politikus személyével összeköttetésbe hozott só-ügyet igazoljam!

A politikai tőke kovácsolására kél egyéb lény is szolgáltatott alkalmat. Az egyik azon egyszerű dolog, hogy én *közös*, császári és királyi hivatalnok vagyok. A Mg. cikkírói szemében ez a csász. és kir. címem vörös posztó, melytől megvadulva engem a legnagyobb gonoszságokra képesnek tartanak. A valóságban pedig ez a cím nem jelent egyebet, mint hogy idegenben, távol az otthonától, kezelem egy közös, osztrák és *magyar* levéltárnak a magyar aktáit, dolgozom azokért a honfitársakért, akiknek ezen aktákra szükségük van, *képviselem* — kicsiny rangomnak megfelelő szerény körben — *a magyar érdekeket*. Fizetségül hálál nem kívánhatok, hisz csak kötelességemet teljesítem, de rá kell mutatnom az eljárásra, melylyel *egy magyar kötelességteljesítés* ténye politikai hajsza alapjául vétetett.

A másik vasdarab, melyből politikai rágalmat kovácsoltak, Thállóczy Lajos nevének említése előszavamban. Hogy mennyi része van Thállóczynak a munkában, azaz hogy mennyire nincs neki része, azt elmondtam már. Minden egyéb állítás *hazugság vagy képzelgés*. De *kellett* nekik hazudniok vagy phantasiálniok, hogy Thállóczy Lajos, a titkos tanácsos és magas hivatalnok személyét hídnak használják, mely engem, a „kishivatalnokot“ összekössön a kormánnyal és hogy a Rákóczi-gyalázás hazug lényéből az egész nemzet vérét felforraló botrányt csináljanak. Ha *valóban* a Rákóczi-gyalázás fájt volna nekik, elég lett volna azt egy elszigetelt „kishivatalnok“ bűnének tartamok, de akkor az ország gyorsan napirendre tért

volna felette és a *politikai tőke* elolvadt volna. Ezért *kellett* nekik Thallóczyt az én tudományos mentoromnak rajzolniuk, aki magához hivat és megrendel nálam egy Rákóczi-gyalázást, egy hazaáruló könyvet, mint más jámbor ember a szabójánál egy császárkabátot. Ezért *kellett* nekik az én pályámat Thallóczy kezétől megépíttetniök. A valóságban ő az én Bécsbe jutásomról, csakúgy, mint a levéltárba felvételemről *utólag* értesült. Még ma is hirdetik, hogy ő hozott Bécsbe, mint gólya a fiát s hirdetik akkor, mikor az ő *politikai* egyéniségét támadni akarják. Azt azonban nem gondolják meg, hogy ezzel a hazugságon alapuló támadással egy hallgatásra kárhoztatott „kishivatalnok“ életében gázolnak, hogy ellenfelük testéhez férközzenek.

A névtelen cikkíró és egyéb névtelen társait nem vádolom a politikai hajsza rendezéséért. Névtelen cikkeket azok szoktak írni, kiknek neve rögtön kétségeket ébresztene a cikk tartalmi valósága és tiszta célzatai iránt. Elhasznált nevek, kisiklott exiszlenciák szoktak a politikai névtelenséggel megelégedni. Ilyenekkel én nem vitatkozom, ilyeneket én nem vádolok.

De a napilapot sem vádolom, hogy a Rákóczi-gyalázást mázolta a cinitáblára, mely mögött valamikor Bartha Miklós meggyőződéses, őszinte alakja állott. Az utóbbi évek pártpolitikai viszonyai közt botorság volna egyebet, jobbat várni. A lapnak jól esett, hogy naponkint megvédheti Rákóczit, naponkint három-négy hazafias érzéssel teli cikket vihet a jámbor közönség elé és ezzel ellensúlyozhatja a Rákóczi-cikkek előtt vagy után következő európai fejtegetéseinek oroszbarát izét. A két irány, az én könyvem szidal-

mazása és az új európai politika nemsokára egybefolyt, azaz a hírlap megkísértette az én Rákóczi-gyalázásom eredményeit külpolitikában is érvényesíteni. Ilirek kezdtek szállongani, hogy a laphoz közel álló politikusok Oroszországba indulnak Rákóczi-zászlókért, melyeket a kegyes cár szívesen át fog nekünk engedni, hisz ő az igazi barátunk, aki javunkat akarja. Máskor meg francia földre akartak elzarándokolni, hogy a magyarbarát köztársaság területén áhítattal meglátogassák Rákóczinak egy kolostorban őrzött szívét. Utólag azonban egyrészt kiderült, hogy a kolostornak romjai is alig állanak, másrészt az európai látókörű vezetők megsokalták és beszüntették ezen külső országokbeli tévelygéseket.

Ebben az összefüggésben említhető, hogy a könyveim ellen tüntető diákok vacsorájukon *olasz* fiatalemberekkel fraternizáltak és együtt tüntettek a hármasszövetség *ellen!* Ez volt az első hír, mely a hajszáról külföldi lapokba került.

Ma nehéz elhinni ugye kérem? Nehéz elhinni, minő csúf forrásokból táplálkozott a hajsza, melyből Ballagi Aladár tudósi tekintélyének fája lőn kinövendő.

Mert ha a hajszának politikai mederbe tereléséért valakit vádolnom kell, akkor Ballagi Aladár az. Politikai laptól senki se veheti rossz néven, ha politikát csinál. De ő mint egyetemi tanár *tudósnak* hirdeti magát, *tudományos* szakvéleményt akar leadni és legelső szava, ami csak ez ügyben fogainak rekeszét elhagyta — hamisítatlan *politika*. Legelső nyilatkozata (Mg. 1914 márc. 11.) Így kezdődik: „*Nem annyira a múlt*

történetét, mint inkább jelen politikai viszonyainkat jellemzi e mű. Amint — biztos tudomásom szerint — 1867-ben a sajtóiroda felállításával egyidejűleg indult meg a Kossuth-kultusz lejáratása á tout prix, ugyanolyan symptomatikus jelenség e mű, mely a Rákóczi-kultusz kiirtását célozza.“ A tudós professzor tehát az én szegény könyvemet, melyet ott írtam a mellette álló asztalnál, ugyanolyan természetű dolognak tartja, mint a sajtóiroda felállítását! Legelső nyilatkozatában! amelylyel a hajsának irányt adott! Vájjon nem látja mindenki, hogy itt nem a tudós professzor, a sósikfli kisütője, a luxustárgy szerzője, a Zrínyi-versek specialistája beszél, akinek szava a tudományban ugyseni sokat nyom, hanem *pártpolitikus* vádol saját pártja lapjában azzal a tökéletes biztonsági érzettel, melyet csak a felelősségre *nem* vonhatás tudata adhat meg.

A hajsának politikai eredetéért Ballagi Aladárt terheli a felelősség Isten és a jobb érzésű emberek előtt!

Megértjük most már, hogy politikai szempont kívánta a Rákóczi-gyalázás minél *nagyobb* mértékét. A szépen megindult mozgalomnak *szüksége volt rá*, hogy az én könyvemből *minél* istentelenebb gyalázások, *minél* gonoszabb nemzetietlenségek kerüljenek elő. Pandora szelencéje gyanánt kezelték könyvemet, melyből rut és ellenszenves dolgok tömege hozható napfényre, a valóságban bőség szaruja volt és belőle táplálkoztak és élnek még a mai napon is. Magam nem lévén politikus, — most sem, mikor napjaim nyugalmi a politikának martalékává lelt — ezeket a tényeket nem fejtegetem tovább.

A mozgalom bálterét a magyar közönségnek pél-

dátlan becsületessége adja meg. A hírlapi vádak, négy hónapon keresztül, a példányok ezreiben és tízezreiben szórattak a közönség körébe. Ebben a rendezők vaskövetkezések voltak. A valótlanság felismerésére két eszköz állott az olvasóközönség rendelkezésére. Az egyik, hogy a lapnak minden egyes állítását ellenőrizze könyvem illető helyén és így jöjjön rá az elképesztő értelemhamisításokra. Ez egyrészt a valótlanságok óriási tömege, másrészt könyvem korlátolt példányszáma miatt lehetetlen volt. A másik mód az lett volna, hogy a közönség *politikai* lapnak *tudományos* kérdésben való nyilatkozataival szemben az egymásután nyilatkozó tudósokhoz és a hetvenhét aláírással manifestumhoz tartsa magát. Sajnos, a nemzet kritikai és tudományos műveltsége még messze van ettől. Napilapja valóban *napi* tápláléka néki és nem képes kritikával közeledni hozzá. Természetes, hogy a borzalmas Rákóczi-gyalázásra, amit névtelenek Ballagi fenttárgyalt öblös bevezetéseire emlékeztető felháborodással eléje adtak, a becsületes olvasó vére felforrott. *Szomorú dolog volna és a magyarságnak végét jelentené, ha a nemzeti hősök olyan gyalázására, amiről az én könyvem meghamisításával értesült az ország, fel nem háborodnék az egész magyarság.* Egy mást érték a tiltakozások és a mozgalom egyéb tényei, melyeknek közlésével a vezető lap újabb tüzelő anyagot szerzett a láng életben tartására. Soha nem felejttem el annyira megihatott, mikor becsületes székely emberek, valamely társaság vagy egyesület, nyilatkozatban elítélvén könyvemet, bevallották, hogy nekik ugyan, mostoha viszonyaik folytán, nincs alkalmuk a könyvet olvasni, de azért igaz magyar szívük felháborodásával — elítélik azt.

Kedves véreim, magyarjaim, milyen szinarany, mint a gyermek tisztalelkű faj vagytok és mekkora n gonoszság, mely a ti ártatlan lelketekkel csúf játékot, szédelgést űz!

Az ügynek politikai színezete magyarázza a különböző szervezetű tudományos fórumoknak különböző állásfoglalását. A budapesti egyetem félre nem érhetően nyilatkozott meg, mikor bölcsészeti kara az 1914 elején beadott kérvényemet, a hosszadalmas hivatalos eljárás formáinak betartásával, kedvezően elintézte és magántanárává tett. A tanári kar megvizsgálta tudományos munkásságomat és mivel tisztán tudós testület, mely a politikától távol áll, a politikai következményekkel nem törődve hozta meg Ítéletét, mely nekem teljes elégtételt adott.

Másként áll a dolog az Akadémiánál. Ez a tudós testület alapítása óta a magyar közéletnek egyik gócpontja. A tudomány emberei és a nemzet közt állván, a közvélemény érdeklődésének tárgya, nehéz időkben irányítója szokott lenni. Az abszolutizmus idején megbecsülhetetlen szerencse volt a nemzetre, hogy hivatott vezetői az Akadémiában ébren tarthatták a nemzeti oltár lángját. Az Akadémia tehát nem választhatja el a közéleti és tudományos szempontokat olyan merevséggel, mint ezt az egyetemek, a hazai tudomány ápolói megtehetik, sőt kötelességük is megtenni. Ebben a mi Akadémiánk szervezeten is különbözik a hasonló német intézményektől, melyek a közlettől távol egyedül a tudománnyal törődnek és csakis egyszerű tudósokat számlálnak tagjaik közé. Német mintájú Akadémia, azt hiszem, mellém állt volna tekintélye teljes súlyával. A magyar Akadémia nem tehetette

ezt akkor, mikor könyvem ügyét politikai botrányává alakították, s mikor könyvein védelménél a félrevezetett közvéleményt találta magával szemben.

Ilyen viszonyok között, a mozgalom politikai színezte folytán, szinte matematikai pontossággal adva volt az álláspont, melyet az Akadémiának könyvemmel szemben el kellett foglalnia. Ballagi Aladár, ki nek első szava ez ügyben — ne felejsük el — *politikai* volt, követelte az Akadémia főtisztviselőitől könyvem elítélését. A főtisztviselők köztudomás szerint Ballagi pártjának politikai ellenfelei közé tartoznak. Abban a pillanatban, midőn tisztán tudományos álláspontot foglalnak el, mint ezt a bölcsészeti kar meg is tette, gyanúba keverik pártjukat, hogy a „Kákóczi gyalázást“ helyesli és kiteszik az Akadémiát a hajszától félrevezetett tömeg megvetésének. Viszont mint a tudomány tisztelő egyének a tudomány szabadságát és becsületét sem adhatják fel könyvemnek felelőtlen megtagadásával. E két jelenség magyarázza az Akadémia nyilatkozatának *compromissum* voltát.

A tudós társaság elfogadta elnökségének nyilatkozatát, melyben az én könyvemért mint kiadó viseli a felelősséget, de nem azonosítja magát velem, ép úgy, mint egyéb kiadványaival sem. A munka megítélését a komoly tudományos kritika dolgának tartja és kijelenti róla, hogy az „*nem egy tekintetben ellenszenves munka*“, de hangsúlyozza, hogy „*Rákóczi meggyalázásáról Szekfü könyvében szó sem lehet, mert a nagy fejedelem e hűvösebb tárgyalásban is közel áll szívünkhöz, talán közelebb, mint az eddigi nemes rajongástól sugalmazott munkákban*“.

Ez az én legszebb dicséretem, ugyanaz, amit Gorliczénél elesett szegény barátom mondott még ha-

toltságában. Az Akadémiának ezért a megállapításért mindig hálás leszek és szívesen viselem el az „ellen-szenves munká”-nak, a tudományban egyébként szo-
katlan kategóriának szemrehányását.

A nyilatkozatban az ellenmondást mindenki fel-
fedezte és a hajsza rendezői, politikai programjuk-
hoz híven, makacsul állították, hogy a főtisztviselőket
pártállásuk *akadályozta* könyvem *teljes elítélésében*.
A valóságban persze épen az ellenkező igaz. *Ha* a
közvélemény nincs félrevezetve, *és* az Akadémia
nem áll a félrevezetett közvélemény nyomása alatt,
ha a kérdésnek nincs pártpolitikai háttere, akkor Bal-
lagi Aladár ugyanazon egyhangú visszautasításra ta-
lált volna az én könyvem dolgában, amint amilyenhez
edzett idegei az Akadémiában rég hozzá vannak szok-
tatva. A könyvemmel gonoszul összekapcsolt politi-
kai szempontok *akadályozták* *í* *verj* az Akadémiát a
tudományos álláspont elfoglalásában és könyvem hat-
hatóságabb, következetesebb védelmében.

Magyarországon nem akadt tudományos intéz-
mény és erkölcsi erő, mely egy tisztán tudományos
célből készült munkának *n* politikába belcsodrását
megakadályozta volna. A jámbor hívő közönség
felháborodása mind nagyobb lett, a hírlapirodalom
visszhangozott a részben spontán, részben poli-
tikai rutinnal rendezett tiltakozásoktól. A névtelen
cikkíró vádjához, hogy itt Rákóczi-gyalázás történi,
lassankint minden csatlakozott és alig van közéleti
tényező, mely Ballaginak és névtelen társainak kezét
érezvén nyakán, meg nem hajtotta fejét és el nem is-

merre, hogy az én könyvem megvetésre méltó gonosz termék.

A hajsza a legszélesebb körű nyilvánosság előtt folyt ugyan le, mégis hasonlított barlang sötétjében rendezett véstörvényszékhez, ahol a vádlott, kezei megkötözve, szája betömve, szótlánul kénytelen végighallgatni a tárgyalást és a halálos ítéletet. Az egész nemzeti beugratásnak — joggal nevezhetjük most már így — alapfeltétele az volt, hogy én és a komoly tudomány emberei nem rendelkezünk orgánummal, melynek hangja a nagyközönséghez elhallatszott volna. A hajszarendezők a legteljesebb szabadságot élvezték valótlanágaik és ferdítéseik gyártásában, jól tudván, hogy nincs napilap, mely létérdekeinek kockára tevése nélkül kiadhatná a tőlem vagy másoktól származó felvilágosításokat. Az egyetlen *Az Est* rendelkezett az anyagi és szellemi függetlenséggel, hogy a iönnebb ismertett tanúságtételeket Magyarország első történetíróitól ki merre és ki akarta adni. Az egyetlen szám nyom nélkül eltűnt a hajsza fürgetegében. A Rákóczi-gyalázás ördögi vádja megkötötte a világosan látó és jóakarata emberek kezét, senki sem vehette magára a keresztet, hogy a Rákóczi-gyalázás létezését tagadva, vakmerő rágalom érje: „Nem látod a Rákóczi-gyalázást? Valóban nem látod? Hisz akkor te is Rákóczi-gyalázó vagy! Te fekete hazaáruló! le megfizetett!” és így tovább, a legújabb kor politikai irodalmának hangneme ében.

Nemcsak a Rákóczi-gyalázás vádjának elterjedését magyarázza ez a körülmény. Az ellenmondásnak tökéletesen kizárt volta a névtelen hajszarendezők bátorságát a mérhetelenség megnövelte. A fórumon állva tökéletes biztonságban érezték magukat a meghazudtolás-

tól él a valótlanágokat. ferdítéseket, személyes támadásokat szinte gyári üzemben állították elő. Régi személyes gyűlölségekre ütött a boszú órája, a közéletnek és Akadémiának nem egy vezető egyénisége megérezte a kezet, mely évek óta csak erő nélkül, a homályból fenyegette a kilagadotlak gyűlölségével összefolyt ilt sok rut és gonosz önzés, személyes és politikai .szenvédély és őrzöngés. A nemes fejedelemnek kuruc palástja elég nagy arra, hogy mindez alája bújjék és véle takarözva, ki tudja meddig folytassa még gonosz játékát a nemzet legszentebb javaival.

A söléllő hullámokon olt úszkált Xeplun gyanánt Ball ági Aladár, hétbikabörharagu felháborodásában szigonyára tűzve mindenkit, aki csak nem akarta elismerni a Rákóczi-gyalázás tényét. A Rákóczi-védelemnek oly nagy gonddal öntözött fája az ő számára is igen értékes gyümölcsöket hozott. Ma már Ballagi az egyetlen Rákóczi-tudós: több, az egyetlen hazafias történetíró. Régi politikai összeköttetései felújultak. Hasznos tagja lett pártjának. Fürdik a köszönő-iratokban. Utcát akarnak róla elnevezni. Csak szerénységből nem vette fel még a haza atyja nevét. Minél nagyobb a Rákóczi-gyalázás, annál nagyobb az ő érdeme. Mikor Andrássy Gyula gróf, legnemesebb nemzeti hagyományokat követve, fölemelte figyelmeztető szavát a boszorkányszombat lármájában és munkámon legelső gyakorolva komoly kritikát, a született grand seigneur függetlenségével mondotta: *„S a jövőben is mindig csak azt írja, amit helyesnek hisz. Ne törekedjék tetszeni, hanem keresse az igazságot.“* (Magy. Hírlap 1914 máj. 10.) — akkor Ballagi Aladár kis gyermekként elhallgatott, hogy a következő percben újra kezdje a nemzetvédelmet, melyben most

már, hírlapja mellett, az akadémiai ülésekre felvonultatott statisztáira is számíthat. Tökéletesen biztos dolgában. Az Akadémia örül, hogy hallgathat. Tölem senki ki nem ad semmit. Mondhat tehát, amit akar. Ferdíthet úgy, ahogy a legtöbb tapsot remélheti.

Emelkedett hangulatának csak *egy* példáját hozzuk. Sajátmagáról mondja és írja: „A Száműzött Rákóczi c. munkát megjelenésekor nagy megbotránkozás fogadta, széles körben. Jogosan vagy anélkül, ezt úgy gondolom, *épen én mondhatom meg. Mert én is megírtam Rákóczi történetét s abban a pártszemponctól mentes történetírói objektivitásnak oly példáját adtam, melyet elegendő pár szóval bemutatnom, hogy ítéletem elfogulatlan igazsága* iránt a *nagyközönség és a szakértők bizalmára joggal* számot tarthassak“ (Mg. 1916 febr. 10.).

Szíves olvasó, ne rémülj meg ez öblös hangtól. Igaz, hogy Ranke sem beszélt soha ily sonorosan az ő történetírói érdemeiről és százkötetre menő műveiről. Itt azonban nem Ranke, hanem Ballagi Aladár szól. mikor azt hiszi, hogy egyedül van az országban és senki sem tudja róla, hogy csak *lexikoni* cikkével kéri a nagyközönség és a szakférfiúk bizalmát és földicsért mondata nem egyéb, mint a Pallas Lexikon XIV. kötetének 377. lapjáról való idézet.

A hajsza annyit használt neki, hogy tőle már egy lexikoni cikk is többet ér, mint hetvenhét történet tudósnek verejtékesen összeszerzett tudománya.

A párisi játékház

A szíves olvasó, ha már két éven át hallgatta és elhitte a könyvemről terjesztett váciakat, vegyen magának legalább most annyi fáradságot, hogy a vádatkat és az én könyveim *hamisítatlan*, betű szerinti állításait *együtt* olvassa és az összehasonlításból saját szemével győződjék meg, *valóban elkövettem-e* azon bűnöket, melyeken a jóhiszemű közönség *joggal* felháborodott.

Az első vád a párisi játékházra vonatkozik és legelső, névtelen formulázásában (Mg. 1914 márc. 17.) így hangzik:

„Rákóczi Parisban *voltaképen pinkapénzből élt*, mert ugyan XIV. Lajos király bőséges kegyelemkenyeret utalt ki a koldusbotra jutott szánalmas szegény fejedelemnek, azért Rákóczi igazi biztos jövedelme az a 40.000 frank volt, amit a Hotel de Transsylvania kártyabarlangja hozott neki, melyet ő e pénz *szennyes eredetének tudatában vett föl* és költött el. Íme tehát a mai munkapárti pinkapénzből uraskodás fényes igazolása; már ezért is érdemes volt a magyar Akadémiának kiadnia a cs. k. Szekfü könyvét, hogy ne kelljen a munkapárti pinkalovagoknak *szégyenkeczniök*.”

Ez a vád, *ilyen formában* terjedi el a nagyközönségben és ma is általános a felfogás, hogy én a *játék-*

bank ügyet Rákóczi gyalázására koholtam. A való-
ságban szó szerint a következőket mondtam köny-
vemben (32., 33. 11.):

Mindezek el¹⁾, a franciákat és a magyarokat, neki kel-
lett eltartania, ő csináltatott nekik francia²⁾ ruhát, adott
nekik lakást és ételmei. Ez a nagy háztartás komoly gon-
dokat okozott neki, amint kezdtek elmaradozni a királytól
remélt jövedelmek. Az utolsó években³⁾ a királyi család
tagjainak is sok oly multságul kellett nélkülözniük, amely
nélkül az előtt nem tudtak volna élni. Még az öreg orleansi
hercegné is, akinek pedig nagy volt a tekintélye, kénytelen
háztartását leszállítani. Rákóczi nem tehetett így, hacsak
éhhalálnak nem akarta kitenni honfitársait az idegenben.
Ilyen viszonyok között (valószínűleg valamelyik francia
nemesétől származott a gondolat) párisi házában játékbear-
langot rendeztetett be, melynek vezetését az emigratio egy-
házi férfiai. Brenner abbé vállalta magára. Brenner beadvá-
nyai a francia miniszterekhez éltől kezdve kellős célt szolgál-
lak, Rákóczi diplomáciai terveit és a játékbearlang fenlárását.
A kártyázás és egyéb „nyilvános szerencsejáték⁴⁾” nagyban
járta és az volt a hire, hogy Rákóczinak évenként 40.000
livres jövedelmet hoz a kártyapénz. Egyik francia nemes
embere, kit diplomáciai kiküldetésekből eléggé ismerünk,
D’Absac és egy másik, különben ismeretlen, Péan nevű,
vezették az üzemet, s a rendőrségen ők szoktak eljárni, ha
tilos szerencsejáték miatt felelősségre vonták a társaságot.
A kártya akkoriban is sok embert telt tönkre; a párisi rend-
őrségnek szigorúan kellett vigyáznia, hogy a játékbearlangok
el ne harapózzanak; de maga a legfelsőbb társaság adla
a legrosszabb példái, s akadt nem egy, a rendőrség kezétől
el nem érhető nagy ur. aki maga is állandó kártyatársaságot

¹⁾ T. i. udvari nemeseit.

²⁾ Mert Parisban laktak.

³⁾ XVI. Lajos utolsó éveiben.

⁴⁾ Idézet egy hivatalos iratból.

tartott házában. D’Absac és Péan is rendszeren azt szokták felelni a rendőrségen, hogy uruk. Rákóczi herceg megbízásából tartják a játékbarlangot, akinek ez meg van engedve. Ha a rendőrfőnök elítélte őket, maga a király engedte el büntetésüket. Rákóczi maga nem lakott ott, ahol a kártyázás folyt, csak háznépe; az ő direkt lépéseiről nem is tudunk meg semmit abból a kevésbé épületes levelezésből, melyet Brenner és D’Absacék folytatnak Argenson rendőrfőnökkel. Mivel az erdélyi fejedelem bérházal erdélyi háznak nevezték el, így a kártyabarlangnak is Hotel de Transylvanie lett a címe. A száműzetéssel járó nyomorúságok természetes következménye volt, hogy Bethlen Gábor Erdélyországának neve most szerencselovagok és félvilági hölgyek reményeinek váll cégérévé. Lescaut Manóul is azzal vigasztalja Des Grieux,⁵⁾ hogy sok pénzt hoz majd haza a Hotel de Transsylvaniából.

A vagyoni romlásból így származtak házi kellemetlenségek, melyek már a fejedelem erkölcsi lényére is nyomasztó hatással voltak, háznépe fentartására szerencsebarlangból kénytelen a pénzt szerezni, mikor tudja, hogy ennek árán nem egy fiatal existencia örvénybe merül; ő maga hol itt, hol ott, az udvar vándorlásai közben egy öreg király és még inkább egy az egész világgal kellemetlenkedő vén asszony szeszélyei szerint költözik idegen házból idegen házba, azzal a hidallal hogy ott sem lesz állandó lakása, s király nevető örököseitől még kevesebb jóindulatot fog tapasztalni. Mind sűrűbben merül fel előtte a zöld erdő közeli mosolygó klaszrom képe s lakóinak derüli nyugalma, mely a világtól menekülő embereket kárpótolja a hiú gyönyörúségek elhagyásáért. A grosboisi ház vétellel megtalálta az utat, melyen a párisi gondoktól, az udvar léha multságaitól megszabadulhat. Odaköltözése után a

⁵⁾ Prévost abbé „Manon Lescaut” című világhírű regényében a szerző különben önéletrésében elmondja, hogy maga is kártyázott ott.

kamalduli atyák lelki vezetése alatt kibékült Istenével és elmerülhetett a megtért bűnösök keserű-édes hangulataiban. Az általános gyónás, melyben egész élete folyását fürkésző szemmel tekintette át, magától vezette a gondolatra, hogy Istennel való kibékülését nem ünnepelheti jobban és a jövő útra nem erősítheti magát alkalmasabb módon, mintha élete fortén étét vagy, mint megtért lelke látta, földi ballépései sorozatát későbbiek okulására is papírra veti. Így fogott hozzá a groshoisi erdő csendjében, Szent Ágoston példájára, confessiója meegírásához.

A figyelmes olvasó rögtön észreveheti, hogy itt *politikai vonatkozás* semmi sincs és hogy szavaimba politikát, ahogy a vád teszi, csak *rosszindulatú belemgyarázással* leheléit keverni. Szöveggemmel a margitszigeti s egyéb jelenkori botrányokat csak romlott gondolkodásmód hozhatja hazugság segítségével összeköttetésbe. Egyébként két kérdés merül fel: 1. megvan-e előadásomban Rákóczi kisebbitésének szándéka, 2. ténybeli állításaim igazak-e vagy sem?

Az elsőt illetőleg világos, hogy a magában véve szomorú lényt, a játékház tartását *minden rendelkezésemre álló eszköz felhasználásával* ngr akarom rajzolni, hogy abból *Rákóczi alakjára, erkölcsi légyére a legcsekélyebb árnyék se essék*. Kérem itt szövegemnek következő állításait tekintetbe venni:

1. Rákóczinak nagy háztartása volt, melynek el látása reá nehezedett;

2. XIV. Lajos utolsó éveiben mindenkinek járadéka megkisebbedett, s ezért még a régens anyja is leszállította udvartartását;

3. ezt Rákóczi nem tehetette, hacsak „*éhhálálnak nem akarta kitenni honfitársait az idegcnben.*“

Ezen három tény kiemelésével Rákóczi lépésének, melylyei a Hotel de Transsylvanie-t játékházzá tette,

mindenkitől méltánylandó, nemes indítóokot tulajdonítok: idegenben reábizott honfitársai, Mikes Kelemenek érdekében nyúlt ez utolsó eszközhöz; alattvalói iránti úri kötelességét teljesítette.

De kiemelem azt is, hogy e nehéz lépést *nem könnyű szívvel tette*. Kimondom, hogy az *erkölcsi lényére nyomasztó hatással volt*. „Háznépe fentartására szerencsebarlangból kénytelen a pénzt szerezni.“ Ezt a megállapítást csak olyan ember lartbatja jó lélekkel kisebbitésnek, akinek a saját erkölcsi lényére *nem* hatna nyomasztólag játékház tartása. De tovább mentem: háznépének játékház bevételeiből fentartását, ennek nyomasztó tudatát megokolásul használom fel Rákóczi kolostorba vonulásának előadásához! *Szerintem* a játékház dolgát Rákóczi *olyan erkölcsi szigorúsággal* ítélte meg, hogy *épen emiatt, hogy a nyomasztó érzéstől megszabaduljon*, keresett utakat, melyek őt a világi gondoktól Istenhez, a párisi léha világból a kolostor és a megtérés csöndjébe vezessék. Ezt a megtérést katolikus neveléséből származó legnagyobb erkölcsi komolysággal adom elő.

Még csak két megjegyzésem van. Az egyik: hogy a játékház *felállításának eszméjével ne kelljen Rákóczit megterhelnem*, hypothesis, még hozzá *önkényes hypothesis* kockáztattam: „valószínűleg valamely francia nemesétől származott a gondolat“. Erre *semmi aktaszerű* bizonyítékom nem volt. Vájjon megkockázatom-e, ha valóban kisebbitő szándék vezet?

A másik: „Bethlen Gábor Erdélyországának neve most szerencselovagok és félvilági hölgyek reményeinek vált cégérévé.“ Elismerem, kemény szót mondtam. De hozzátettem, hogy „ez a száműzetéssel járó nyomorúságok *természetes* következménye volt“, tehát

Rákóczi nem felelős érte. Itt csak az ítélhet el, aki a száműzetést valami mulatságos dolognak tartja, persze budapesti házak boldog birtokából. A valóságban a száműzetés szomorúságának *komoly* előadása nem kisebbités, hanem inkább Rákóczi *nehéz helyzetének erkölcsi átértékelése*. Végül, hogy Bethlen. Gábor Erdélyországnak játékház-cégérré válása nékem magamnak fájdalmas tény és hogy Manón Lescaut olvasása közben Erdélynek *ilyen* viszonyban fölmerülésc az én magyar érzéseimre fájdalmas hatással volt, ezért megint az ítéljen el, aki a Báthoryak és Bethlenek dicsőségét *nem* szereti, akinek Erdély *üres szó. akár-miféle viszonylatban is találkozók vele*. A játékház történetét nem lehet enyelegve előadni, elmondtam hát morális komolysággal, mert csak így érhető el, hogy Rákóczi erkölcsi lénye tisztán kerüljön ki D'Absac és Péan társaságából.

Most pedig lássuk, igaz-e ez a történet. Én természetesen legjobb kutfőkrilikai tudásom és gyakorlatom szerint megrostáltam az adatokat, melyekre előadásomat támasztottam. iDe jön a Mg., s aduba ni egy L. K. jelzésű névtelen férfiú (Mg. 191-t ápr. 2.) és *...A párisi ráyalmazó leleplezése*“ fő-, „*Monton ur, Szék fia barátja*” mellékeimmel leleplezi azt a Monton nevű írót, kinek *Üllőiéi de Transsylvanic* c. Párisban 1907-ben megjelent műve *valóban* az én főforrásom volt a játékház dolgában.

Monton úr — L. K. szerint „négy-öt év előtt egy gyanús zszurnalisztikai campagne-nak elfeledett szomoni hőse. Neve olt szerepelt a Rochetle-érdekesség botránypörében, majd a Duez-féle hatmilliós kongre-

gációs sikkasztás skandalumával kapcsolatban és mindegyik ügyben félrevezette a saját lapját, súlyos erkölcsi és anyagi károkat okozva.“ A cikk részletesen elmondja Monton gazságait, hogyan dobták ki egymásután a párisi lapok, melyeknek munkatársa volt. Majd áttér könyvére: „Emlékszem az írásműre. Nem könyv, nem stúdium. A célja nem történelmi forrásmunka volt, amivé Szekfü dr. emelte, hanem egy ügyesen beállított reklám a Quai Malaquais 15. sz. ház értékének fölveréséért“. A cikkíró szerint tehát az én egyetlen kútfőm szerzője egy kicsapott újságíró, szédelő csaló, aki pénzért egy háztulajdonosnak reklám gyanánt írta munkáját.

Kedves olvasó, a hajsza során sok hazugságot tálatk eléd, de *ilyen szemenszedett* egyetlenegy sem! A könyv szerzője ugyanis Léo Monton, a párisi *Bibliothèque Nationale*-nak évtizedek óta tisztviselője, jelenleg ugyanott *conservateur-adjoint* a címe. Nagyszámú történelmi cikk és értekezés szerzője, melyeket párisi folyóiratokba és a francia protestánsok történelmi közlönyébe írt. 1906-ban kiadott egy 422 lapnyi kötetben történelmi emlékiratokat. 1912-ben megírta *Bussy d'Amboise* életrajzát 358 lapnyi kötetben. Munkáit mindenütt komolyan méltányolják, az utóbbiról a legelőkelőbb német szemle, a *Historische Zeitschrift* hosszú ismertetést közölt (113. kötet, 672. l.) Soha újságíró *nem* volt, *nem* börsézett, a Rochette és egyéb ügyekbe *nem* volt belekeverve, kézvétellel *nem* foglalkozott, a Hotel de Transsylvanie történelmi az illető párisi kerület, a VI. arrondissement *történelmi társulata* kérésére írta a külügy levéltár aktáiból.

A Mg hőse pedig *nem ez a* Léo Monton. L. K. úrnak ismerőse *nem a* tisztességes Léo Monton, hanem

F. J. Mouthon, aki valóban elcsapolt újságíró és ha nem is a Rochette-botrányba, de a Humbert-pörbe bele volt keverve. Történeti könyvet sohasem írt, sem Rákócziról, sem egyebekről.

Léo Montonhoz, kevéssel a bábom kitörése előtt, elment hivatalába egy barátom és megkérdezte, mi igaz abból, amit a Mg reá kent. A francia tudós nagyot nevetett, mikor elrágalmazásáról értesült, de nem vette komolyan e magyar kultúrlap illetén leleplezéseit. Igaza volt, mert nem az ő bőrére ment, hanem az enyéme.

Szükségük volt arra, hogy a játékház dolga Rákóczi-gyalázkodásként szerepeljen. Hogyne, hisz ez a vád nyomul be legmélyebben az emlékezetbe és ez lázítja fel a magyarokat. Az én adataim megbízhatók voltak. Amit a játékházról mondtam, az hiteles kútfőkön nyugszik. De könnyen segítettek magukon. A hiteles kútfőket, a párisi kancellár, külügyminiszter és rendőrség levelezését Léo Monton közölte a párisi levéltáraikban levő eredetiekről, elismert tudós. Igén, de csak a külföldön. Itthon nem ismerik. Kinevezük tehát csalónak, mondotta a Mg Írója, a közönség elhiszi, s egyszeriben kihúztuk Szekfü lába alól a gyékényt. Rögtön kiderül, hogy egy csalótól veszi Rákóczit gyalázó adatait, *tehát* a Rákóczi-gyalázás még nagyobb lesz, *tehát* Szekfü a csaló Mouton barátja lesz és egész életére viselheti a szégyent.

Monda és megtette. Te pedig, olvasó, elhitted.

Azután pedig jött Ballagi Aladár — mert Rákóczi-gyalázás nélküle nem eshetik meg — és első akadémiai felolvasásában szememre veti: „*egy elzülöttül leleplezett boulevard-író felszínes* adataira támaszkodom (Akad. Ért. 1914. 421.). Azaz aláírja L.

K. felfedezését, ő, az újkori történet tanára és a magyar protestáns egyház egyik oszlopa, elzüllött boulevardírónak nevezi a francia hugenotta-történet egy tekintélyes munkását, kinek könyveit neki ismernie kell, ha komolyan veszi tudományát s mindezt a Magyar Tudományos Akadémia színe előtt! Török-szakad *kell*, hogy neki igaza legyen. Inkább váljék egy tisztességes tudós elzüllötté — az Akadémia és ország előtt! — Ugye ez „erős dolog“?

A Mouton-ügy Ballagi történetírói „fejlődésében“ méltán állítható a sós kifli és Zrínyi-versek mellé, mind tájékozottság, mind lelkiismeretesség és bátorság dolgában.

A játékház kútfői kérdését elintéztem egy tudományos szaklap-polémiában, nem Ballagi Aladárral, akinek a Rákóczi-történetben semmiféle tekintélye nincsen, hanem Rákóczi életírójával, Márki Sándorral. Márki elismerte, hogy igazam van és a „kártya-ügyben“ való adataimat elfogadta (Tört. Szemle 1914, 634. 1.) Történettudományi szempontból a játékházat illető előadásom ellen semmiféle kifogás nincsen: én ott az igazat mondtam el, amit hiteles kútfőkben találtam és amit *el kellett* mondanom, ha a történetíró kötelességét komolyan veszem. Elmondtam tehát úgy, hogy Rákóczi alakján a legkisebb kár se essék.

A Rákóczi-gyalázás ténye *nincs* meg az én könyvemben, de *megvan* a Monton-leleplező lapnak e fejezet élén idézett soraiban. Az olvasó ebből az egy próbából megítélheti, minő lelkiismeretlen ferdítésekkel vezették félre a jámbor közönséget, mikor a Rákóczi-gyalázás érdekében nem riadtak vissza egy tisztességes idegen tudósnak gonosz rágalmazásától.

A legrútabb vád

A Rákóczi érzéki életét illető vádról első feleletemben így szóltam: „Ez az állítás, mely első ízben még rövid és aránylag olvasható formában bukkant fel valamelyik napilapban, a támadások további folyamán Rákóczit illető olyan céda és pualifikálhatatlan kifejezések mi tömegévé alakult- át, bogy az embernek nem is kegyeletérzékét, de szemérmét sérti ... A Rákóczi érzékiségét illető adatok legnagyobb részét regisztrálta már előttem Márki Sándor. Mivel én Rákóczi lelki életét tettem kutatásom tárgyává, nem állottam meg Márki felfogásánál, mely az egészet enyolgésnek minősítette. Sem Rákóczi helyzete a francia udvarban, sem a regen.s tiszteletreméltó anyjának, Liselottenak és a fiatal Conti hercegnőnek eltérő nézetei nem lettek volna világosan láthatók, ha szemébe nem nézek a kérdésnek. Tettem pedig ezt a legnagyobb erkölcsi komolysággal. íme bevezető szavaim: „önvallomásaiban Szent Ágostontól tanult őszinteséggel nyilatkozik életfolyása ezen oldaláról.“ (25. 1.). Aki csak életében egyszer is állott a hippói püspök írásainak mélységei lelett, már c bevezetésből is tudni fogja, bogy az én telkemtől minden profanálási szándék távol állott. Amit elmondok, 'azt Rákóczi maga mondta el Confessiójában, de támadóim úgy tálalják fel olvasóik előtt, mintha én fogtam volna rá. Mindezt a tárgy komoly felfogá-

sához illő magyarázattal kísérlem. Megemlítenem „saját hibáján kívül szétdőlt családi életét“, megemlítettem, hogy az emberek érzékenysége akkor más volt, megírtam, hogy senki sem akadt fenn azon, hogy a száműzöttek, akiknek úgyis elég keserűségük van, élvezik az életből azt a kevés örömei, amit mostoha soruk nem tudott töltik elvenni. Rákóczira *akkor* senki sem vetett követ s nyugodt lélekkel állíthatom, hogy az én előadásom olvasása után tiszta szándékú, műveit ember épp oly kevéssé vethet követ reá: de reám sem. Egy hibát mégis elkövettem itt. Nem számítottam arra, hogy művem lelkileg durva emberek kezébe is kerülhet. Azt hittem, áll még az olvasóra: castis omnia casta. Bevallom, tévedtem. Ha ezt előre tudom, nyolctíz sorban külön kikérem magamnak célzataim félre-magyarázását. Ezt nem tettem, ebben hibás vagyok.”

Azóta, hogy ezt írtam, kiderült, hogy Szent Ágostonnak kevesebb olvasója van, mint a Mg.-nak és Ballaginak. A folyton felhangzó váddal szemben kénytelen vagyok most három momentumot megvilágítani: 1. a Rákóczi érzékiségét illető adatokat maga Rákóczi közölte velünk, 2. ezen adatok felhasználása *eddig* nem ment gynlázás számba, ö. az én célom itt sem volt az ő kisebbitése.

1. Rákóczi kolostori remeteségében írta Szent Ágoston mintájára *Confessio* c. latin művét. Confessio magyarul vallomást, gyónást jelent. A munka maga, ép úgy, mint Szent Ágostoné, nem egyéb, mint az egész életre visszapillantó egyetemes gyónás: az író bevallja élelének *minden* bűnét, tévedését, hibáját, a jó útról letérését. Tollát őszinte és mély vallásosság vezeti. Érához. Istenéhez beszél, legezi ö! és a világgal nem törődve, földi életének legelrejtettebb zugait is feltárja

előtte. Műve célzatából érthetjük, miért foglalkozik fiatal korának ama részleteivel is, melyek, világi fel fogás szerint, az érzékiség fejezetébe oszthatnak. *Mindaz megtalálható Confessiójában, ami az én előadásomban botránykövét képezte; hozzáteszem, sokkal részletesebben és a mit szelleméből érhetőleg, keményebb kifejezésekkel.* Viszonya a lengyel hercegnővel, az udvarlás Conti hercegőnének, a lovaglás a szomszéd kastélyba felesége hidegágyától, *mindez nem egyéb, mint Rákóczi saját szavainak reprodukálása.* Ezt én megírtam jegyzeteim közt. *Amit ellenfeleim óvatosan elhallgatnak a nagyközönség előtt, könnyen felfogható okokból!*

2. A Confessio Rákóczi érzékiségét illető részleteinek felhasználását nem tartották eddig Rákóczi-gyalá zásnak, de még csak kibérbítésnek sem. A legilletéke sebb tanul idézhetem ez ügyben, *Thaly Kálmánt.* Mielőtt ezt tenném, előrebo csátom, hogy Thaly szavait *kénytelenségből* hozom fel. Második feleletemben csak általános kifejezésekkel hivatkoztam rájuk, nem akartam magamra venni a botrány növelésének ódi umát. Ez az általános figyelmeztetés nem használt. A hajsza tovább folyt, ellenem s *ezt* a vádat sem ejtette el. *Ön védelem kényszerít* most Thaly elfeledett szavainak idézésére. A botrány felelősségét ellenfeleim viselik.

Thaly Kálmán megírta külön kötetben Rákóczi ifjúságának történetét, *népszerű* formában, a fiatalság számára. Ezen munkájából *szó szerint* idézem szavait Rákócziról: „nemcsak lel kileg, de testi leg is nagyon kifejlett ifjú volt. Nem csoda tehát, ha vére immár hevesebben keringett s ez időtájban először és már nyugtalanítólag kezdé érezni, hogy non solum animus, *sed etiam earn snmus!* Példátlan őszinteségül „Vallomásai“ban nem

hallgathatja el, hogy: „Ille annus aetatis meae 16 *fatális fuit puritati meae*.”²⁾ az aláhúzások Thalyól valók! a hivatkozott²⁾ jegyzetben pedig a Confessio keményen önvádló szavainak idézése után így szól, (kérem, nem én! hanem Thaly Kálmán): „Midőn pedig hónapok múltával egy casuistikus erkölccsant olvasván, gyanakodni kezdett a „*peccatum*“-ról, — vallo mást tőn gyóntatójának. De ez a „szent atya“ sem föl nem világosítá, sem meg nem feddé a romlatlan lelkületű fiút: hanem csak egyszerűen rászabta a szokásos pocnitentialis imádságokat; melyeket emez lemorzsolván, azután megtörtént vele is az, ami annyi ezer és ezer ifjonccal, hogy, mint maga írja: *redii ad peccatum, ut cais ad vomitum.*

Eddig Thaly: Az utolsó mondat annyit jelent: mint kutya az okádáshoz. Thaly aláhúzva közölte a latinul tanuló magyar fiatalsággal!

Bármennyire végletes hajszának is vagyok áldozata és bárhogy követeli is az önfentartási ösztön minden védekezési eszköz felhasználását, Thaly előadásának elemzésétől visszatart a szemérem. Csak ellenfeleimet kérdezem meg, mért nem állottak talpra, mikor Thaly *ezeke*t írta? Mért nem védték meg Rákóczi emlékéért *ezen* gyalázással szemben? Hisz Ballagi Aladárnak már tizenkilencéves korában megvolt a bátorsága, hogy Thalynak Rákóczi-dolgokban nekirontson! Mért nem lépett fel *itt* mint Rákóczi-védő?

Megmondom, miért nem.

Először, mert Thaly ezen csodálatosan tapintatlan soraiban nem tett egyebet, mint Rákóczi saját szavait idézte és kommentálta. Egész feleslegesen, minden külső és belső indítóok nélkül, de neki megvolt a tekintélye és szava ahhoz, hogy az esetleges támadóknak

messzi: hallhatólag odakiáltsa, hogy *ő csak Rákóczi szavait ismétli és Rákóczi életében nincs rejtegetni való dolog!*

Másodszor: Ballagi Aladárnak és egyéb ellenfeleimnek *akkoriban nem volt szükségük a Rákóczi-gy a l á z á s v á d j á ra!*

De nem szóltak az ellen sem, hogy *Thaly szenvedélyes kártyásnak nevezte Rákóczit, szintén a Confessio alapján. Íme szavai az idézeti munka 109. lapján: „utóbb a megszokás hatalmánál fogva oly szenvedélyes kártyássá lőn (szerencsére csak rövid ideig!), hogy mint mondja, nemcsak a délutáni órákat: hanem gyakran az éjszakákkal is kártya mellett virrasztva löltötte s tetemes összegeket veszített.“*

Ezt írta Thaly Kálmán! Neki szabad volt. ellenfeleimnek feje *akkor* nem fájt a pinkapénz miatt, hogyis törődtek volna azzal, mit irkál össze egy tudós Rákócziról!

Mіндеbből azonban megállapítható, hogy a Confessio *bármely még legsúlyosabb természetű részének felhasználása sem képez Rákóczi-gyalázást vagy kisebbitést. Thaly Kálmán népszerű munkában látta jónak Rákóczi legrejtettebb önvádját szellőztetni, anélkül, hogy egyetlen mentegető szót is hozzá csatolt volna — s ebből az eljárásból nem kerekedett sem gyalázási vád, sem bármiféle botrány.*

A Confessio adatait Thaly után hasonló széles körben felhasználta Márki Sándor nagy életrajzában, melynek néhány idevágó adatát idéztem művem jegyzetei közt.

Még sem nevezte senki Márki Sándort Rákóczi-gyalázónak!

3. Az én bűnöm következőképen áll. A párisi tar-

tózkodás rajzánál egymásnak ellentmondó és elszigeteltségükben különösen haló adatok kerültek elő. Az öreg hercegné, Liselotte, csodálta Rákóczi vígságát, aki pedig oly sok szenvedésen ment keresztül. Viszont a fiatal hercegasszonyok, akiknek — *saját Confessiója szerint!* — udvarolt, mogorva oregoniak tartották. Saját nemes npródja naplóban írva hagyta, hogy ura álarcosbálba járt és ezt titokban tartatta véle. Mind-ezt könnyedén elintézhettem volna, aminthogy Márki Sándor hűségesen reprodukálva a Confessio illetén adatait, azokat „enyelgésnek“ szokta minősíteni.

Nem követtem példáját. Ez lehet, hogy hiba volt tőlem. De jószámdékból, Rákóczi Confessiójának megbecsüléséből történt. Ha már ő ezeket a lényeket is olyan nemes komolysággal tárgyalja, nem lenne helyénvaló átsiklani rajtok, mintha ezek rejtegetendő, szégyenletes dolgok volnának. Kiindulási pontom tehát nem egyéb, mint az, hogy Rákóczi is ember volt: és hogy mi is embernek tekintsük, arra ő maga szólít lel bennünket Confessiójában. Összeállítottam tehát a Márkitól *már közölt* adatokat, hogy a párisi eltérő véleményeket egymással kiegyeztetve, határozott képet nyújthassak.

Ezt a munkát *történetírói komoly kötelességnek tartottam. Távol állott tőlem a profanálási szándék.* Ép úgy nem profanáltani Rákóczit, mintahogy Szent Agoston életírói sem profanálják a szent püspököt, ha confessiói alapján életének ezen lényeiről megemlékeznek. *De távol állott tőlem az is, hogy Rákóczit ez adatokkal bármiképp is megterheljem.* Itt is, miként a kártyaháznál, minden lehető momentumot összeraktem, hogy a mindenkivel közös emberi

dolgok ne vessenek árnyékot reája. „Felesége éveken át távol tőle könnyelműen élte világát, s így az élet-erős, asketaságtól távol élő férfiú saját hibáján kívül szétdúlt családi életéből csakhamar kénytelen volt a világi éleiben szokásos következtetéseket levonni. “ (Könyvem 25. l.) *Ez csak nem agy hangzik, mintha kisebbiteni akarnám! Minden fordulatra újabb és újabb mentő körülményt szorítottam belé!* „Az emberek érzékenysége akkor nem volt ilyen dolgokban annyira kifejlődve, mint manapság. Csak a XIX. század francia és német érzékenysége és romantikája fejlesztette ki a köz-ndatot, hogy a tánc és mulatozás sorscsapások le-sujtása idején szentségtörés. A XVIII. század elejének cmltúrájából még hiányzott ez a vonás, nemcsak nálunk és Lengyelországban, hanem a művelt Nyugaton is. Senki sem akadt fenn azon, hogy a száműzöttek, akiknek úgylis elég keserűségük van, ne élvezzék az életből azt a kevés örömet, amit mostoha „sorsuk nem tudott tőlük elvenni.“ (26. l.)

Igen, mindezt *én* hoztam fel Rákóczi Confessiója megítélésére és az ő önszigorának enyhítésére! Be-zeg óvakodnak ellenfeleim *ezekről* beszélni! Ők csak mindegyre azt variálják és öltöztetik mindinkább vis-zszataszító színekbe, amit én, *Rákóczi saját szavait kö-vetve*, mondok! A magyarázatot, a megértő és legjobb szándékú kommentárt bölcsen *elhallgatják!* Emlegetik azonban szavaimat: „Nem szabad szem elől té-veszteni azt sem, hogy ezek az emberek óriási ter-metű, erős, egészséges földbirtokosok, katonák vol-tak, akik egész életüket szabadban, testi munkában töltötték.“. Szerintük ez is gyalázás. Lehet, de azért

hoztam fel, hogy Rákóczi önvádjának élet elvegyem. S ha gyalázás, akkor elkövette már előttem *Thaly Kálmán*, ő adta ki ifj. Tsétsi Jánosnak naplóját, amelyben ez a *kuruc* író, később híres sárospataki tanár, a *kuruc* főurakat, főként Bercsényit dorbézolással, részegeskedéssel vádolja, Rákóczinak pedig szemére veti, hogy a lengyel hercegnő miatt elhanyagolta a haza dolgait, láncolt és vadászott, mikor a közjó kívánta volna, hogy neki szentelje magát. Thaly Kálmán nem tagadja Tsétsi állításainak, legalább részben, alapos voltát, de megjegyzi (Magy. Tört. Emlékek 27. kötet XXIII. lap): „*A fejedelem ekkor 30—32 éves, erő- és életteljes ifjú férfi volt, s helyzetében természetesen nem élhetett úgy, mint egy pataki theologus vagy philosophic diák képzelete szerint mindenben cs mindenkor kellett volna.*“ Az én fönnebbi szavaimban tehát csak Thaly mondatának paraphrasisát. az ő mentegető gondolatának kidolgozását adtam!

Összefoglalom e tárgyat, mely *ellenfeleim írásai-ban* a cédaság országútvá lett. Amit írtam, azt Rákóczi Confessiói után írtam, a fejedelem önvádoló szigorának enyhítésére. Munkámban komoly erkölcsiség vezetett, ami szerintem egyedül méltó a Confessió magasztos komorságához. Semmit el nem mulasztottam, ami csak emberileg érthetővé teszi a Rákóczitól magától felhozott adatokat!

Lehet, hogy épen a minden áron való enyhítési szándék folytán stilisztikailag hibás, sőt talán izléstelen fordulatok csúsztak be. De hogy ezekből *botrányt* okoztak ellenfeleim, annak felelősségét nem veszem magamra. Amint *Thaly Kálmánnak megdöbbszentő részletéből nem kerekedett botrány*, akként nem kel-

lett volna az én előadásomból sem azt csinálni. Hogy megtörtént, annak a hajszarendezők az okai, akiknek szükségük volt a botrányra! Lelkők rajta!

Ballagi Aladárnak mellékes csűrcsavarásait, miket a párisi léha udvarról kockáztat újabban, az ő apróbb ferdítéseivel egybefoglalva bátrabb fogom megvilágítani.

Á la „Batu khán“

Ballagi Aladár ezzel a címmel látta el a száműzött Rákócziról írt műve egyik fejezetét. Az olvasó igen jól megérti a címválasztásban nyilvánuló célzatát. A tudós itt napnál világosabban kimutatja, hogy én megrágalmaztam Rákóczit és társait, mikor azt írtam róluk, bogy á la Batu khán törtek be. Ballagi azonban ügyes, *igen ügyes* férfiú, ő jobban ismeri a dolgot, mini a jámbor olvasó. Tudja, hogy én sohasem állítottam magyarokról, sem Rákócziról, sem társairól, hogy a la Batu khán jöttek. Könyvemben „á la Batu khán“ nem fordul elő, csak „Batu khán“, amit én a törökök és tatárok haditervére értek. Ezért teszi az óvatos tudós *csak* „Batu khánt” idézőjelbe. A közönség azonban értse arra, amire akarja, — gondolja az ügyes, lelkiismeretes férfiú.

A la Batu khán, annyit jelent, hogy én tatárország élén vezettem be Rákóczit a magyar föld pusztítására és hogy emigráns társaiban a 49-iki muszka-vezetők elődjeit fedeztem fel. A vád először a Mg névtelen cikkében merült fel, s azóta tele van vele az ország olvasó közönsége.

Könyvemben az 1717. török hadjáratról részletebben szólok. Íme szavaim:

A nagyvezír. . . erélyvel sürgette a készületeket. A fő-sereg alja most is Drinápolyhól vezetett a Balkánon át a Dunához és Szávához. A haditerv azonban nagyobb előre-

látással és körültekintéssel készült, mint Ali pasa idején. A Belgrád körüli támadással egyidejűleg külön csapatoknak volt feladata a hosszú északnak görbülő erdélyi és magyar halárnak alkalmas pontjain betörni. A diárbekiri vádi Redseb pasa, tekintélyes török sereggel és két tatár herceg lovasaival az Aldunánál és a Havasalföldön állott készen, hogy a magas birodalom ellenségeinek kárt okozzon¹⁾ s erősítések megérkezése után Tergovistyén Erdélyre törjön. A másik oldalsereg parancsnoka a khotini pasa, Mnszlafa lett, aki mellett az ott lévő krímiekhez kipcsaki és nogáji tatárok és cserkeszek gyülekeztek és Talroson át, meg a Kárpátoknak még északibb fekvésű hágóin, köztük a vreczkei szoroson ál készültek Magyarországba özönlenni. A badilerv ugyanaz volt, mint amivel Batu klián századok előtt a tatárjárás végtelen nyomorúságát hozta szegény magyarok nyakára. (77. 1.)

Úgy-e kérem, másként fest a dolog? Batu khán haditervéhez nem Rákócziét, nem is az emigránsokét, hanem a török *nagyvezírét* hasonlítom, melylyel ez a *diárbekiri vádi, a khotini pasa, kipcsaki és nogáji tatárok* hadait akarta a magyar és erdélyi határ különböző pontjaira vetni. Ebben tehát nincsen semmi Rákóczi-gyalázás, vagy hazafiatlanság. Lássuk a következő sorokat.

„A történet azonban sohasem ismétli önmagát. A mostani felvonulás képe új vonásokat, rikító éles színeket nyert a török és tatár sorokban harcoló magyarok alakjai által.“ Ezeket *valóban* írtam. S tovább elmondom, hogyan vett részt az emigráns Eszterházy tábornok „néhány lovasával“ (88. 1.) a khotini pasa alatt álló török sereg betörésében, hogyan vonult ki a rendes török csapatokkal és hagyta magukra a tatárokat, akik aztán három megyét elpusztítottak és há-

⁴⁾ A török hadi parancs szavait idézem itt.

romezer magyar rajjukkal épen kitakarodni készültek, mikor magyar hajaink, Bagossi László vezetésével rajtuk ütöttek, lemészárolták őket és a foglyokat kiszabadították.

Itt kérem beismerem, hogy sympathiám Bagossi Lászlóék részén van, akik a magyar rabokat kiszabadították, nem pedig a tatárok, sem a volt kuruc tábornok mellett, akit rossz sort a a talár betörés részévé tett. Mint *magyar* ember, *magyar* érzéssel, nem tehetek egyebet. Nem tehetek róla, ha szeretem azokat a magyarokat, kik vérvő kuruc szívvel, letették a fegyver a szatmári békében, és munkába, verejlékes dologba fogtak, hogy a hosszú harcban elpusztult hazájuk újra fel viruljon és élvezze a béke áldásait. Szeretem azt a nemzedéket, mely a modern független magyar királyság alaptörvényét, a *pragmatica* sanctiót létrehozta. Szeretem a magyar huszárokat, kik Péterváradról ellenállhatatlan rohamban söpörték el a nagyvezir seregét, szeretem Pálffy Jánost, Belgrád magyar elfoglalóját, és Bagossit, Károlyi Sándor kapitányát, a háromezer magyar fogoly megmentőjét. *Az ítéljen el, aki mindezt nem szereti, hanem gyűlöli és utálja.*

De a künmaradt *kurucokat sem ítélem el.* Sem most, *sem könyvemben.* Nem mulasztottam el mentő körülményeket hozni számukra. Amit tettek, hazaszeretéből, a nemzet felszabadítása vágyából tették. „Nem tudták még elhinni, hogy a felkelés ügye visszahozhatatlanul elveszett.” (78. 1.) „A honvág egy pillanatig sem hagyta őket nyugodni” (73. 1.) Kísérletet teltek a török segítségével állítani vissza a kuruc világot. Nem sikerült, *én* nem ítélem el őket. Eszterházyról elmondom, hogy „jóhiszemű ígéretet” tett, hogy

„a hozzáállóknak nem lesz bántódásuk és egyáltalában a török és tatár nem fognak pusztításra vetemedni“. (86. 1.) Nem ő volt az oka, ha a tatár mégis csak pusztított. Kimutatom, hogy csapatában *kevés magyar* volt. „Eszterházy Khotinban gyűjtötte a földönfutó lengyeleket, doni kozákokat és egyéb nyughatatlan elemeket, melyek közt magyar kevés akadt.“ (77. 1.) Kóla később. Rodostóban, szeretettel beszélek és megilletődve írom le elhagyatott halálát. De — és ezt újra kiemelem — nem helyeselhetem, hogy a khotini pasa seregébe állva a tatárokkal együtt indult hazája ellen!

Ismét felmerül a kútfői kérdés. Igaz-e az, amit a khotini pasa csapattestéről s benne Eszterházyról és a tatárokról előadtam?

Kútfői apparátusomat megtalálja az olvasó könyvem jegyzeteiben. Semmiféle kétség nem merült fel eddig adataim helyessége iránt. Ball ági Aladár egyetlen adatom ellen hoz fel kifogást. De ügyes, *igen ügyes* férfin lévén, igen óvatosan mondja: „Egy névtelen spicli e híradását a tatárvezelő magyar urakról Hurmuzaki adta ki. Szerzőnk (azaz én, *az ő szerzője*, akiből ő irodalmilag táplálkozik) ezt nagyon jól értékesíti a Rákócziánusok rovására. Tehát csak gyanúsít, azt azonban nem meri kimondani, hogy hitelnélküli volna legalább ez az egy adatom, mely *nagyszámú bizonyítási anyagomnak egyetlen mellékes része csak*. De tovább lapozza Hurmuzakit s ott egy szerinte *megbízhatóbb* jelentésből kiolvassa, hogy a kurucok nem a tatárokkal, hanem a törökökkel *akartak* betörni. Ezt fejemre olvassa, mikor ezt soha se tagadtam. Eszterházy nem tehetett róla, hogy a khotini pasa csapattestébe rajta kívül tatárok is belevetettek. Soha nem állítottam, hogy *ő kérte volna* a tatárok jövetelét. De

hogy igen jól tudta, min· vállalkozik, azt Ballagi is meglátja, ha visszalapoz Hurmuzaki ugyanazon VI. kötetében s elolvassa a 171. lapon a kuruc tábornok proklamációját: biztosítja Magyarország lakosságát, hogy aki a hadjárat folyamán török fogságba esik, bántallanu] át fog adatni Rákóczi tábornokainak. Arról szegény Eszterházy nem lehelell, bogy a talárok nem neki, hanem Bagossi Lászlónak adlák oda rabjaikat, — mikor ez szétverte őket!

Egyébként a Ballagilól· fölfödözött *hiteles* jelentés egyebet is mond, amit ő bölcsen, *igen bölcsen* elhallgat: „Azt is mondják a Rákócziánusok, hogy a velük Erdélybe rontandó (irrupluri) törököknek a lakosság kedvének csalogatására és enyhítésére magyar ruhát kellene felöltetniök.“ (179. 1.)

Ugyanezen jelentés szerzője, akit Ballagi a mély meggyőződés hangján „*császári legbeavatottabb ügynöknek*“ nevez, az egész Erdélybe való támadás (in Transsylvania *irrupendi*) főrendezőjének *Bercsenyit* nevezi: „Berczenius au lem totius macliinae director est.“ (183. 1.), még a vezírását is ő mozgatja az Erdélybe törés dolgában — Ballaginak hiteles írója szerint!

Még csak azt jegyzem meg, hogy Ballagi ezt a Rosetti nevű egyént csak azért nevezi ki ismert hatalmi szavával jól értesült császári ügyvivőnek, mivel egyik állítását *ellenem* használhatja (a többit persze elhallgatja). A valóságban ez a Rosetti épen úgy konfidens, kültelkilcg szólva: „*spicli*“ volt, mint az előbb említett névtelen jelentés szerzője. Sőt lehet, hogy ugyanaz a személy. Állításom bizonyításával szolgálhatok Ballaginak, ha kívánja, de csak szaklapnak hasábjain. Annyi azonban bizonyos, hogy ő *ügyes* férfiú.

Az olvasót most az érdekelné, mit mondtam Rákóczi-
cíziről, mint a latárcsordák vezetőjéről, hisz a nagy-
közönségben *ez az állítás* van rólam elterjedve. Ballagi
csak másodsorra omoltatja össze Eszterházyék elleni
vádamat, az elsőt nem írja körül világosan, csak érleli
hogy itt valami taláros Rákóczi-gyalázástól menti meg
az országot.

Bármennyire húzódozom is Ballagival egy sorban
jelentkezni, mégis erőt veszek magamon és egymás
mellé állítom azt, amit Ballagi mond Rákóczi török-
talár politikájáról és könyvem illető részletét.

Ballagi (Mg 1916. felír. 8.):

„Mikor Rákóczi Franciaországból Törökországba ment.
eltökélt szándéka volt, s ebben a törökkel folytatott tár-
gyalások során hajthatatlan maradi, hogy 1. siker cselén
visszaállítja Magyarországot és Erdélyi 1686 előtti állapo-
tába. Viszont a töröknek köteleznie kell magái, hogy egy
talpalatlnvit sem hódít Magyarország területéből. 2. hogy
csakis önállóan, keresztyén hadsereg élén vesz részt a tö-
rökök hadi vállalatában s török csapatok vezérletéi semmi
szín alatt sem fogadja el. 3. bogy a szultán tatár hadakat,
vagyis rendetlen, rabláshoz és pusztításhoz szokott katoná-
ságot nem zúdít magyar területre.“

Én (könyvem 93—94. 1.):

„Rákóczi utasításában meghagyta követeinek, hogy a
szerződés megkötése előtt semmiféle ígéretekbe ne bocsát-
kozzanak s a szerződésbe vételessék bele, hogy Magyarország
és Erdély elfoglalandó részei nem török pasalikká teendők,
hanem neki adandók át, és hogy a porta pénzüsszeget adjon
neki külön magyar hadtest alakítására. Eszterházy prokla-
mációjában is benne volt az ígélet, hogy a hozzája álló
konfoederáltak nem török vagy tatár vezetés alatt, hanem
külön magyar hadtestben fognak harcba menni. Ugyan-
erre a gondolatra jut Rákóczi is. Ez lett volna a legegyszer-
űbb megoldása annak a kényes kérdésnek, hogyan indul-

janak jó keresztények a pogány sereg kereteiben háborúba. Eszterházy nem tarthatta meg ígését, az ő gyülevész kozák-lengyel-magyar csapatja tatároknak lett sereghajtója s a besztercei betörésnél minden önálló hadi működésről kénytelen volt lemondani. Rákóczi — mint látni fogjuk — mindvégig hű maradt ezen felfogáshoz s ennek érdekében készebb volt visszafordulni Törökországból, semhogy török vezetés alatt küzdjön Magyarország ellen. Azt ő sohasem tette volna meg, hogy tatár horda mögött és belévegyülve induljon keresztény ország ellen, még kevésbé saját faja, a magyarság pusztítására. A groshoisi magányban az Istenivel való kibékülés megedzette lelkét a világ keserősége középeit és felvértezte olyan csábítások ellen, melyeknek sikamlós útján lelke tisztasága szenvedett volna. Rákóczi ebben a kérdésben egy lejjel kimagaslott tábornokai sorából.“

Ügyes ellenfelem tehát *ugyanazt* állítja, amit könyvem. „Én. mondja ő, a diplomáciai akták világításában így látom az 1710—17. török háború dolgát.“ Mivel azonban a diplomáciai aktákat *én* voltam bátor összekeresni, Ballagi ezen a téren soha nem dolgozott önállóan és *én* vettem fel a problémát, világos tehát, hogy Ballagi *az én* állításaimat foglalja pontokba. Azt hinnéd, kedves olvasó, hogy a sós kifli és Moulon-ügy hőse kimondaná, hogy velem egy nézetem van? Igen tévednél: neki nem nézetre, vagy egyezésre van szüksége, hanem Rákóczi-gyalázásra. Hideg nyugalommal mondja tehát, idézett előadása után: „Szerzőnk mind ezt éppen megfordítva szemléli.“ —

Természetesen *elhallgatja* az én könyvem idézett részeit és garmadákat görgető tekintélyével *megvádol*, bizonyítás nélküli *hogy olyant állítok, amit — soha sem mondtam. Megvádol, hogy más a nézetem, mint*

az ő neze, — melyet épen tőlem tanult és szedett gyermekes pontokba!

Könyvein számtalan egyéb helyéről is kiderül, hogy ugyanaz a nézetem, mint amit ő magáénak mond. Emellett én az egész ügyet, Rákóczi állásfoglalását a törökkel szemben, Rákóczi lelki életének legtisztább forrásaira, vallási érzelmeire vezetem vissza. „Vallási érzelmei nem engedték meg neki, hogy ettől a követeléstől eltérjen.“ (138. 1.) „A nagyvezér egyszer harmincezer albán parancsnokságával kínálta meg, de ő hű maradt a kisértések között is álmához, hogy magyar, keresztény sereg élén fogja országait visszahódítani.“ (146. 1.) „Újólaj sürgette a keresztény sereg toborzására való összeg, egy millió piaszter, kifizetését.“ (165. 1.)

Szerintem Rákóczi oly távol állott a török-tatár barátságtól, hogy a császári-török béke után el akarta hagyni Törökországot. „A gondolat megfordult fejében, de vallásos érzése, emberies gondolkozásmódja és valóban nagyúri felfogása egyaránt felháborodással utasította azt vissza. Egy pillanatig sem lehetett kétséges, hogy menekülése esetén az egész Ruméliában, Moldván és Havasalföldén szétszórt magyarokra, köztük a kuruc tábornokokra s egész családjukra a töröknek borzasztó boszuja várakozik. Rákóczi most az emigráns magyarok fejedelme volt és nem hagyhatta el őket végső nyomorúságukban.“ (171—2. 1.) „Ila már le kell mondania a háború folytatásáról, legalább olyan béke köttessék, mely nem ellenkezik az emigránsok életfentartási szükségleteivel.“ (172. 1.)

Nem kisebb dologról van itt szó. minthogy én voltam, *az első*, aki adatok ismerete alapján, oknyomozólag világítom meg *Rákóczi elhatározásának ru-*

góit, melyek török földön maradásra kényszerítették. Ilyenek gyanánt pedig legnemesebb, önzetlen magyar érzelmeket: vallásos érzést, emberies gondolkodásmódot és valóban nagyúri felfogást találok.

Kérem tehát az olvasót: hogyan jutok ahhoz, hogy Ballagi Aladár kiszolgáltasson a közmegevetésnek olyan állításokért, *melyeket én soha sem tettem és melyeknek folyton az ellenkezőjét állítottam? Az ellenkezőre könyvemben ő is, bárki is, számtalan bizonyítékot találhat és ezen bizonyítékok az ő kezében is ott vannak, de tudatosan elhallgatja őket!*

Mily lélekkel követte el ezt Ballagi Aladár?

Az ellen nincs semmi kifogásom, hogy az én fáradságos munkám eredményeit szó nélkül magáévá teszi; nem vagyok irigy ember és attól, aki maga nem tud vagy nem akar dolgozni, nem sajnálom munkám eredményeit. De hogy fizetség fejében elhíresztelje rólam, hogy én az *ellenkezőjét állítom annak, amit épen tőlem vett, ez ellen leghatározottabban tiltakozom és eljárása felett az ítéletet nyugodtan bízom a még ép igazságérzésű emberekre.*

Vigyázat!

Rövid módszertani kitérésre vetemedem itt, nem saját magam, hanem az olvasó közönség érdekében.

Ballagj Aladárnak eddigi történetírói munkásságát megismerve, kiderült, hogy ő egyrészt Rákóczi-ról egy lexikális cikket kivéve semmit sem írt, másrészt, hogy történetírói működésében alapvető munkákkal épen nem, hanem, a luxustárgy és egy „apróbb monographia“ mellett, leginkább a sóskiflivel táplált huszárok homéroszi felfedezésével és kisdíjakok közt ismert Zrínyi-versek nem ismerésével dicsekedhetik.

Mindez a kútfőkritikai módszertan nyelvén annyit jelent, hogy Ballagi Aladár *mint historiographus* általában a rosszul értesült és hibás módszerrel dolgozó történetírók közé tartozik, közelebbről pedig a speciális Rákóczi-történet terén teljesen illetéktelen.

Módszeres kutatásunkban kezdettől fogva *szükségesnek látszott* tehát az ő történetírói állításai iránt *nagyfokú bizalmatlanságot alkalmazni*. Ebben természetesen nem vezetett ő ellene semmiféle animozilás, hanem tisztán a történeti methodus alkalmazásának kötelességB. Ugyanaz a tudós kötelesség, melylyel pl. a XVI. századi Alfonso Ulloa munkái iránt bizalmatlansággal viseltetünk, miután rájöttünk, hogy olyan dolgokról szeret imi, amikkel komolyan soha nem foglalkozott.

A bizalmatlanság nagyon is helyén való volt. A Mouton-ügyben kiderült, hogy nagyobb a hajlandósága

a személyes támadásra, mint tudományos fáradságra. Kiderült, hogy a dolog könnyebb végét szereti fogni: elzüllöttnek nevez egy tudóst, aki az európai író resz-publikában jó névnek örvend: s csak azért teszi, hogy ezzel az illető író művének tudományos kritikájától felmentse magát. *Módszertanilag* olyan jelenség, amely Ballagi Aladár tudományos működését és tudomány-beli lelkiismeretességét a legkülönösebb színben tűn-teti fel.

A legrútabb vád fejezetéből kiderült, hogy olya-nokkal vádol, amiket Thaly Kálmán sokkal nagyobb mértékben követett el, s mégis ez utóbbinak dicsőségét zengi, engem pedig, ugyanazért, elítéli. *Módszertanilag* dilemma előtt állunk: *vagy* nem ismeri Thaly műveit, vagy pedig ismeri és *tudva* hallgatja el a tőlem idé-zett helyeket. Mindkét esetben a legnagyobb fokú óva-tosság kötelessége merül fel tudományos állításaival szemben.

Vizsgálódásunk során ily módon szállt le a biza-lom az ő történetírói állításaival szemben, s ezzel for-dított arányban nőtt az óvatosság, melylyel adatai iránt viseltetnünk kell. A tatárkérdés megadja a ke-gyelemdőfést Ballagi Aladár történetírói megbízható-ságának. Az olyan író, aki egy kezében levő könyvből ép az ellenkezőjét olvassa ki annak ami benne van, legyen az XVI. századi vagy jelenkori író, tökéletesen elveszti hitelét a tudományt és írásművészetet, mint az igazság kifejezését komolyan vevő emberek előtt.

Amit egy ilyen író állít, annak elfogadását, előze-tes kritika nélkül, határozottan tiltja a történeti mód-szertan!

Azért, kedves olvasó, *vigyázat!* ha Ballagi Aladár történetírói állításaival találkozol. *Vigyázat!* és az elő-

zetes kritikától ne ijesszen el az a sok idézés, még több könyveim, mély hazafias hang, mely az ő *methodikailag gyanús* előadását kissé állott, de finom franciának készült sauce módjára körülfoljja.

Résen légy tehát és óvakodjál!

Még egyszer: *vigyázat!*

A „kalózkirály“

Az előző figyelmeztetés szíves megtagadását kérem Ballagi Aladár fentírt című fejezete elolvasásánál. A kalózkirály mint *idézet* persze megint nem könyvemből, hanem Jókai. Mór regényéből való, de ilyen apró *ügyességeken* már ne tessék fennakadni.

„Ez ügyben — mondja Ballagi Aladár — tisztán kell látnunk, mert Rákóczi áhítózása a kalózfejedelemségre: vitriolba mártott gyanúsítás, mely minden egyéb vádat felülmúl. Épp ezért a kalózkérdést a legbehatóbban tárgyalom, úgy, amint az, különböző korokban, a folyton változó morális becsű (moralische Werlschätzung) szerint feltűnik.“

Hallod szegény olvasó, hogy zúg-búg, forr és susztorog Ballagi tudománya, szinte szétveti a magyar nyelv épületét és áradás gyanánt özönlik német és tovább francia, angol szakkifejezések terére. A „különböző korok“ megbeszélésénél kénytelenek vagyunk magára hagyni. Nem rontjuk örömét azzal, hogy tizenki'lencéves kora óta kuporgatott „gyűjteményének“ belsőleg pállott adatait kritikailag megvizsgálják. Neki ez nagy alkalom, hogy a közönség elé adhassa mindazt, amit semmiféle magyar vagy külföldi szaklap nem tartana kiadásra érdemesnek.

Engem érintő szavait idézem: „Magát az „aegei-tengeri kalózfejedelemséget — mint Rákóczi meg-

bélyegző elnevezését — egyenesen szerzőnk (én, az ő szerzője) koholta.“ Bizonyítékul idézi következő szavaimat: „Rákóczinak aegei-tengeri kalózfejedelemségéről és ez ügyben való tárgyalásairól igen helyes képet adott Márki id. in. III. kötet (622. 1. a Malagolától kiadott velencei követjelentések alapján.”

Ezt a helyemet Ballagi Aladár helyesen idézi. Tovább ezt mondja: „Ha már most megnézzük Márki Sándor Rákócziját az idézett helyen, álmélkodva látjuk, hogy ő ott betűszerint lefordítja Malagola cikkének illető helyét, nem ad „képet” az „aegei-tengeri kalózfejedelemségről“, úgy hogy a reá hivatkozásnak aligha lehet egyéb célja, mint az, hogy elhelyeztessék a kikövetkeztetett megbélyegző titulus Rákóczi egyéb jelzője, mellett s ezért a felelősség megosztassék egy kiváló magyar hisztorikussal.”

Így Ballagi, abban a biztos tudatban, hogy elhiszik állításait, Márkit a dicsérettel hallgatásra kötelezi és kritika nem közeledhetik feléje. De ezen már túl vagyunk. Kútfőkritikai szempontból megállapítottuk, hogy kötve higyjünk Ballagi Aladárnak, mint historiographusnak. Lássuk, mit mond Márki Sándor az idézett helyen — az aláhúzások töle, Márkitól valók!

„A velencei követ már 1727 aug. 27-én azt újságot, hogy valami 3500, nagyobbrészt *angol kalóz*, Madagaskár szigetéről kincsekkel megrakott tizenhat hajón az Égéi-tengerben, a Kykladokban, *Naxos* és *Paros* szigetén akarnak letelepedni. Megígérték, hogy ottan, *mint Rákóczi fejedelem alattvalói*, elősmerik a török fenhatóságot s hűségük és engedelmségük jelül a portának átengedik kincseik negyedrésztét. A konstantinápolyi francia követ, hír szerint, pártolta ezt a tervet, a császári követ azonban nagyon felháborodott

ellene. A velencei bailót (követet) is figyelmeztette, milyen csapás volna a köztársaságra, ha az Adriai-tenger szomszédságában ilyen veszedelmes kalózok telepednének le. Így történt, bogy a nagyvezír, kinek a terv eleinte tetszett, jóváhagyását megtagadta s megtiltotta, hogy a dologról tovább beszéljenek.“ S itt idézi a Malagola nevű olasz tudóstól kiadott követjelentéseket.

Ezen előadáshoz pedig mellékli Márki Sándor az Archipelagus illető részének *térképét*, rajta Paros, Naxos, Seriphos, Siphnos, los, Amorgos ési egyéb szigetekkel s ezen, műve 621. lapján látható képnek alája írja: „*Rákóczi parosi és naxosi fejedelemsége.*“

Mi történt itt? Márki Sándor előadta Malagola alapján, hogy az Archipelagusban angol kalózok akartak letelepedni, mint Rákóczi fejedelem alattvalói, hogy erről tárgyalások folytak, melyek a nagyvezír és a császári követ ellenállásán törlek meg. Azután pedig Rákóczi-gyalázástól és vitrioltól nyugodt lélekkel lerajzolta Rákóczi ezen meg nem valósult *fejedelemségének térképét* és alája írta, *hogy ez Rákóczi parosi és naxosi fejedelemsége, melyben azonban alattvalói. Márki szövege szerint. angol kalózok!*

Ezen senki sem akadt fenn. Most jöttem én szerencsétlen Rákóczi-gyalázó. A parosi és naxosi, vagy hogy úgy mondjam, archipelagusi fejedelemségre új adatok kerülnek kezembe, a konstantinápolyi francia követ jelentései, melyekből kiderül, hogy Rákóczi ez ügyben egy Ploulman nevű angol szédelgő közvetítésével élt, akiről az ő gyanútlan becsületes lelke, a francia követ figyelmeztetései dacára sem tett fel semmi rosszal. Mivel az angolnak szétlósága végül mégis kiderült és saját hazájának, Angliának konstantinápolyi kövelje távolította el onnan, az egész ügyből semmi

sem lett. Mindezt előadtam úgy, hogy *Rákóczira ismét semmi árnyék se essék, hanem a felelősséget egyedül a szédelő angol Ploztman viselje*. A jegyzetek között pedig hivatkoztam a francia követjelentésekre és megemlítettem, hogy erről az ügyről, Rákóczi aegei-tengeri kalózfjedelemségéről Malagola alapján helyes képet nyújt Marki Sándor az idézett helyen. Azt, hogy nemcsak képet, hanem térképet is ad, elfelejtettem kiemelni. Kalózkirályról persze szó sincs könyvemben, a Ballagítól említett „megbélyegző titulust“ épen ő „következeti ki“ Jókai Mór egy elbeszéléséből!

Végül pedig jön Ballagi, a Rákóczi-gyalázás és védelem vágyától égve. Idézi szavaimat: hogy szerintem Márki helyes képet nyújt Malagola alapján. Megnézi Márkit. Ott látja a térképet. Ezt szokott *ügyességgel* elhallgatja. Ehelyett *álmélikodik*: hisz én, a gyalázó becsapom a világot, mert hát Márki nem nyújt képet a kalózfjedelemségről Malagola alapján, hanem erről a tárgyról egyszerűen kiírja Malagolát. Tehát én, mikor azt mondom, hogy Márki képet nyújt Malagola alapján, hazudom. Láthatod olvasó, hogy itt a „képnyújtással“ játékot üz és vakmerően táncol a vulkánon: tagadja a „*képnyújtást*“, mikor ott van a „*térképnyújtás*“, melyről azonban — ez az ő reménye, soha sem fog a magyar közönség értesülni.

A módszer a régi: én azt mondom fehér. Ballagi azt mondja: valóban fehér, de hogy én feketének látom. Leleplezi tehát gonoszságomat, melylyel feketét mondok és napnál világosabban bizonyítja, hogy fehér, tehát az, aminek a *valóságban* én is mondtam.

Az új csak az álmélikodás, a vitriol és a „*moralische Wertschtzung*“.

Ez utóbbiról nem beszélek, mivel nem erkölcsi

ítélkezéssel, hanem egy jelenkori íróra alkalmazott kútfő-kritikával foglalkozom.

E tekintetben azonban megfigyelésre méltó, hogy a velencei köveinek Malagolától és Márkitól felhasznált jelentését egyszerűen kémjelentésnek nevezi el, míg korábban a bukaresti császári kémét „legbeavatottabb ügyvivőnek“ titulálta. Aszerint, amint a Rákóczi-gyalázás érdekében úri magának jól esik. A szédelgő angol neve a rendelkezésünkre álló iratokban *Ploutman* s ezt ő hasonló nemes egyszerűséggel *Ploughman*-nek kereszteli, azzal, hogy ez „közönséges angol név“ és hogy „Ploutman nevű angol sohase volt a világon“.

Kritikai munkánk kezdetén az ilyen cézári kijelentésen fennakadtunk volna, de most? a sós kifli Mouton-ügy, álmélkodás és egyebek után?

Menjünk tovább!

Vigouroux, a rehabilitált

Kellemetlen munka volt Ballagi Aladár történetírói működésének kulisszái közé benyomulni, de a szíves olvasó nem mondhatja, hogy haszontalanul tőhőt te volna idejét ezekben a rég nem szellőztetett pókhálós üregekben. Fejezetem címét olvasván, rögtön tudja, mit gondoljon. Ballagi Aladár azzal vádol, hogy én egy Vigouroux nevű gazembert rehabilitáltam. Az olvasónak csak hallani kell Ballagi meggyőződésteljes hangját és tisztában lehet azzal, hogy *épen én* mutattam ki az illető egyénről, hogy gazember, ha már Ballagit szíve éppen ehhez a kifejezéshez vonzza. Történeti methodikai okokból bizonyos, akárcsak $2 \times 2 = 4$, hogy Ballagi Aladár állításának éppen *ellenkezője* igaz.

A „száműzött Rákócziról“ írt nagy művének egyik fejezete „A rehabilitációról“ szól. Kimutatja itt, hogy én csupa „akasztófára került vagy akasztófára-
való alaknak“ tanúzását használtam fel Rákóczi ellen, s hogy ezt tehessem, előzőleg rehabilitáltam mind-ezeket.

Nagyon jól tudom, hogy Ballagi Aladár ezt az állítását és a hét darab akasztófára-
való alaknak ehhez fűződő jellemrajzát nem abban a reményben írta, hogy én még valaha is hozzászólhatok az ő állításaihoz. Oh nem, ő teljesen bizonyos volt dolgában, hogy

tőlem az ő monumentális vádiratára senki sem ad ki feleletet, egész életemre hallgatásra vagyok kárhoz-tatva, tehát írhat, amit akar. Most, hogy mégis szóhoz jutok, kissé kellemetlen neki a dolog. Kissé izgatottan veszi elő könyvemnek birtokában levő példányát, melyet a kétévi állandó forgatás eléggé megviselt. Neon tudom, de lehel, hogy szeretettel simogatni szokta és Wertheim-kasszájában őrzi, hisz „gyűjteményének“ bizonyára ez a legértékesebb és leghasznosabb darabja: az én könyvem tette Ballagi Aladár nevét országszerte híressé; az én könyvem tette lehetővé, hogy Ballagi heteken át cikkezhesen s el is olvassák cikkeit, elő-adhasson az Akadémiában úgy, hogy ne mosolygjanak gyöngé tudományán. Sokat köszön az én könyvemnek Ballagi Aladár, , Illik tehát, hogy megbecsülje s épen ezért kérem, hogy ne sanyargassa izgatott kezekkel, hisz egyelőre nem könyvemről lesz szó, hanem Thaly Kálmán műveiről. Meg fogjuk tekinteni, hogyan szokott Thaly Kálmán nyilatkozni a hét akaszlófáralvó egyikéről, Vigourouxról, akit könyvem leghívebb olvasója, Ballagi, szerint én „rehabilitáltam.“

Rákóczi ezen rodostói francia udvaroncának iratait Thaly Kálmán fedezte fel és másoltatta ile a Naxos szigetén élő Lastic-Vigouroux-család levelesládájában levő eredetiekről. Ha hamisításról volna szabad szólni, a csúf vád inkább Thalyt érné, mint engem, aki csak őutána jutottam az aktákhoz. 1906. őszén Thaly a Rákóczi-hamvak hazahozatalában fáradozott Konstantinápolyban, s ez alkalommal került eléje a Lastic-család ládája, melyből a család ősé-nek, Vigourouxnak iratait kiválogatta, lemásolhatta,

sajátmaga ki nem adta ugyan, de felfedezésük történetét és az iratok általános és részletes jellemzését többször nyomtatásban is megírta. (Ballagi Aladár talán nem ismeri Thaly ezen helyeit? Turul 1908. évfolyam, azután az 1909. Saussure-kiadás bevezetése. Kérem, ez nem szégyen, Bal-laginak nem kötelessége ismerni, hisz Rákóczival a lexikális cikken kívül nem foglalkozott.) Felfedezésük előadását Thaly Kálmán így fejezi be: „így jutottunk számos kiváló érdekű, emigratio-korbeli diplomatai ügyirathoz.“ Ezek egykori tulajdonosát, Vigouroux-t illetőleg részletesen elmondja, hogyan jutott ez la „sokát tapasztalt, élénk társalgásit és ügyesnél ügyesebb ember“ Rákóczi szolgálatába, aki igen megszerette őt és élete végéig legnagyobb bizaloménál volt iránta. Rodostóban egyedül Mikes Kelemen rokonszenvét nem tudta megnyerni, de Thaly kimutatja, hogy Mikes „érzékeny és gyanakvó“ lehetett, a jövevény francia „valamivel megbánthatta s ezért nem szenvedhette, mikor pedig Vigouroux „mindenütt a legnagyobb ügyességgel és hűséggel járt el új ura dolgaiban és nem egyszer kimerültén, súlyos betegen tért haza Rodostóba.“ (Kérem, csak tessék tovább is ellenőrizni, hogy mindezt nem én, a „rehabilitáló“, hanem Thaly Kálmán írta!) „Az öreg Vigouroux báró tehát — fejezi be Thaly Kálmán az akasztófárávaló egyén jellemzését — a róla ugyancsak hibásan és elfogultan Ítélt Mikes Kelemen rossz véleményét teljesen megcáfolva derék vi-seletével, ép oly hiven és buzgón szolgálja vala az öreg fejedelmet egész haláláig, mint maga Mikes fő-kamarás“ Másutt Vigouroux-t „eszés, ügyes, fáradhatatlan franciának“ nevezi, Rákóczi legtevékenyebb diplomatájának, hátrahagyott iratait Mikes levelei

mellé, ha nem *föle* állítja, mondván, hogy azok „a rodostói udvar és emigratio eddig alig ismert belső életére új, kedves világitást vetnek.“ A Vigouroux-iratok tartalmát előadva, elragadtatással kiált fel (*Thally Kálmán*, úgy-e kérem?): „íme, egy mosolygó idyll a rodostói bús életből!“

Nehéz ugyan elképzelni, hogy Thaly jellemzése után Vigourouxnak rehabilitálásra volna szüksége, de hát Ballagi Aladár erősen állítja, hogy én rehabilitáltam, tegyünk neki eleget és vizsgáljuk meg, mit mondtam róla könyvemben. Még nem szükséges könyvemhez nyúlni, sokkal tekintélyesebb íróval elégíthetjük ki kíváncsiságunkat. Ez pedig, — ki lehetne manapság Magyarországon tekintélyes író? — maga Ballagi Aladár. Amit ugyanis ő Vigouroux gonoszságairól ír, azt *mind könyvemből vette*, néhol szó szerint átírván az éri illető szavaimat. Mert az én csekélységem volt olyan bátor, hogy Thaly Kálmán magasztalásával szemben Mikes Kelemen elítélő véleményének adjon igazat, s nagy fáradsággal előkeresse olyan levéltári aktákból is, melyeket Ballagi Aladár soha se látott, Vigouroux haszontalan voltának bizonyítékait.

Ha van még valaki, aki nem sajnálja kezébe venni elrágalmazott könyvemet, a 284—291. lapon megtalálja Vigouroux-nak akták alapján irt összefüggő jellemrajzát. Meglátja belőle, hogy én nem rehabilitálom őt, hanem haszontalan, széltoló, hazug, részeges voltát először ismertem fel, benne kalandort látok, aki urának, Rákóczinak bizalmával rutul visszaélt. Rákóczi pedig „bizalmas embereinek méltatlan magaviseletéről soha sem tudott meg semmit sem“ (291. 1.). Az ő becsületes, nemesen gondolkozó leikétől távol állott minden gyanú, s Vigouroux esetében vallásos motívum is

közbejárt: a francia kalandor Rákóczi szolgálatába állván, a rodostói kápolnában katolikus vallásra tért. s ettől fogva Rákóczi őt lelkileg fiának tekintette. Erre a viszonyra jegyzeteim között a fejedelemnek saját szavait is idézem, melyek az ő vallásosságának és nemes lelkének talán legszebb bizonyítékai, annál meghatóbbak, mivel az meleg érzelmével érdemetlent vett körül!

Vigouronx jellemrajzába azonban ne gondolja az olvasó, hogy azért hatoltam bele, mintha akasztófára-való lelkek iránt érdeklődném. A munkában két szempont vezetett: 1. Mikes Kelemen alakjának megtisztítása a gyanútól, melyet Thaly Vigouroux érdekében reája vetett. Ez sikerült is: megállapíthattam „Mikes emberismeretének fényes bizonyítékait⁴⁴ (386. 1.).

Másutt megjegyzem: „A környezet szemügyrevételével látható csak, milyen jószemű ember volt Mikes, aki első pillanatra keresztül látott a francián.“ (387. 1.). Természetesen Mikesről egyébűtt is legnagyobb szeretettel szólok, munkáját, ahol csak lehet, lapszámra felhasználom és azok az állítások, mintha én Mikest is gyalázlam volna, gonoszlelkű rágalomnál és hazugságnál nem egyebek! — 2. A másik szempont *Rákóczi érdekében* alkalmaztam: élete utolsó éveinek diplomatai kudarcait visszavezettem arra a tőle független körülményre, hogy Vigouroux félrevezette őt, nem járt el híven megbízásaiban, titkait ellenségeinek elárulta, egyszerűen, hogy a diplomatai sikertelenségért nem Rákóczi, hanem mostohái viszonyai és kalandor megbízottja a felelős. *E két eredményért talán érdemes volt Thaly ítéletét revideálni.*

Hogy ez teljesen sikerült nekem, legjobb bizonyíték Ballagi Aladár eljárása, melylyel az én Vigouroux-

ról alkotott ítéleteinél *szokott nemes egyszerűséggel* magáévá teszi.

Az olvasó lehal megnyugodhatik, hogy igaza volt, mikor Rallagi Aladár rehabilitációs csata kiáltására rögtön tudta, *hogy én nem rehabilitáltam, hanem épen „eláztattam“ az „akasztófáravaló“ egyént.* De hát hogy mertem akkor a tőle koholt aktákat felhasználni?

Tessék csak visszaemlékezni Thaly Kálmán szavaira: Vigouroux szerinte „*egykori tulajdonosa*“ a tőle felfedezett „számos kiváló érdekű, em i g r a l i o -k o rabeli diplomatai ügyiratnak.“ Ezt az Ítéletet kénytelen voltam szintén módosítani. A Vigouroux-iratok gyűjteménye épen nem oly értékes, mint Thaly állította, s épen nem tartalmaz számos diplomatai ügyiratot. *Dn-rabonkint* felsoroltam a benne levő aktákat könyvem lő8. jegyzetében. Kiderül itt, hogy 1. egy csomó *17-gouroux-hoz intézett magánlevél* van benne: Rákóczi egyik nemesének, Ilosvaynak levelei: 1727-ből 3 db., 1728-ból szintén 3 db., 1729-ből 1 db. 1731-ből szintén egy; — 2. Vigouroux-nak *egyedül az ő személyét és családját illető* iratai, még pedig: egy útlevél a francia követtől, fiának egy töredékes levele, az ő levele fiához,, feleségének kérvénye egy francia hatósághoz magánügyben, két db. irat Vigouroux adósságairól és végül Rákóczitól kapott armális levele.

Mindez olyan természetű irat, aminek hitelességére birtokosuk, „tulajdonosuk" jellemének semmiféle befolyása sem lehet. Ilosvay néni osztotta Mikesnek ellenszenvét Vigouroux irányában, ellenkezőleg, szoros barátságban állott vele, s hozzá irt leveleinek egy része megmaradt a Vigouroux-esalád birtokában; az öreg Vigouroux-tól azokat Naxos szigetén letelepedett fia örökölte néhány egyéb irattal együtt. Ebben ugye nincs

semmi különös? Jellemtelen egyénnel is joga van családí iratait fiára hagyományozni, s nem mehet el mindenki Ballagi Aladárhoz, az erkölcsbíróhoz, engedélyt kérni. De abban sincs különös, hogy Rákóczi legtöbbit forgolódott *diplomatájának hagyatékában* maradt néhány diplomatiái természetű irat is. Ezek teszik a töredékgyűjtemény harmadik részét. Az egyik egy kelet nélküli jegyzék a francia követségtől, azután Rákóczi megbízólevele Vigouroux számára, ugyanezen napról a fejedelem utasítása, melynek egyik fele leszakadt és egyetlen egész sort sem lehet belőle összeállítani; egy másik utasítás *töredéke* (a 10. ponttól kezdve a 17. pontig), levélkivonatok Vigouroux hivatalos működéséről, Vigouroux egy Rákóczihoz intézett bocsánatkérő levelének másolata vagy fogalmazványa, s végül Rákóczi Józsefnek egy 1735. évi meghatalmazása. Egészben véve 8 darab, töredékes és rossz állapotban, ami mind arra mutat, hogy Vigouroux hányt-vetett életében nem jó soruk volt, tulajdonosuk nem törődött velük és egyéb lim-lom között ezeket is utódaira -hagyta.

Abban azonban Thalynak igaza van, hogy Vigouroux *tulajdonosuk* volt és *nem koholójuk*. Ez utóbbit még Ballagi sem meri állítani, de annál inkább erősítették ezt Ballagi névtelen segítői a kétéves hajsza folyamán.

Ez a nyolc darab akta pedig Rákóczira nagyobb részt értéktelen adatot tartalmaz. Könyvemben „lég elsőrangú forrásnak“, *Vigouroux dolgaira* neveztem és nem Rákóczira! e két utóbbi szót persze Ballagi elhallgatta! Csakis a töredék utasításból tanultunk valamit: hogy Rákóczi lépésének, melylyel a bécsi udvarhoz közeledett, indítóoka az atyai szeretet volt, s ezzel az ő életének egyetlen nagy következetlenségét legnemesebb érzelmeiből magyarázhatjuk meg! A

tényt azonban egyéb aktákból korábban is ismertük. Lapokon át tárgyalta Rákóczinak a császárral való kibékülésének tervét, többek között Horváth Mihály, a nagy negyvennyolcas püspök, Magyarország történetének 7. kötetében (II. kiadás 179—182. 1.). Én csak a Vigouroux-iratból nyert új adatot érvényesítettem legjobb tudásom szerint *Rákóczi érdekében*.

A rehabilitáció elején Ballagi önmagát múlja felül a karzatnak szánt mélyhangú leleplezésekben a magyar tudóst fenyegető veszedelmekről: a lépten-nyomon ólálkodó hamisításokról, „pletykamagazinokról, denunciációkról, kémjelentésekről“. A külügyi levéltárakat általában „*kiborított szemetesládának*“ nevezi, melyben „egymást érik a szennyiratok“. De szerinte még belügyi iratokat se lehet használni, s leleplezi, hogy az országgyűlési akták, a Corpus Juris is a „legnagyobb Vigyázattal“⁴ használandók. Szegény Deák Ferenc, aki Ballagi Aladártól még nem tanulhatott! Persze, amit a kitűnő tudós tárgybeli adatot felsorol, azt nem ő derítette ki, s régóta tudjuk és arravaló a történeti kútfőkritika, hogy ilyen veszedelmektől megóvja azt, aki tudja alkalmazni.

Ballagi azonban sohasem tanult kútfőkritikát, s így esett, hogy valószínűleg a szemetesláda és pletyka-magazin veszedelmétől impresszionálva fölhagyott ezelőtt 26 éve a történettudomány önálló művelésével.

Visszatérve tárgyunkhoz, csak egyet kérdezek:

Miféle történetírói lélekkel állíthatta Ballagi Aladár, hogy én rehabilitálom Vigouroux-t? Miféle lélekkel merészkedett megvádolni olyannal, amit soha sem állítottam, mikor valódi állításomat teljes egészében sajátjává tette!

Az irodalomban és közéletben egykép példátlan eljárás az övé.

A többi rehabilitált

Ezekkel gyorsan végezhetünk.

Ballagi Aladár Vigouroux-val együtt hét „becstelen gazembert“ sorol fel kültelki történelmi stylusában, akiket én rehabilitáltam, hogy velük Rákóczit tönkretégyem.

1. Vetési László. Rákóczi legismertebb diplomatája.

2. Klemen 1, hasonlóképpen a fejedelemnek sok európai udvarban ügyvivője.

Mindkettőnek diplomáciai iratait, jelentéseiket és Rákóczinak hozzájuk irt utasításait Fiedler adta ki a bécsi akadémia megbízásából. A független Magyarország legkitűnőbb történészei; Horváth Mihály püspök és Szakiv László, mindketten a negyvennyolcas idők előkelő szereplői, szeplőtlen hazafiak, *elsőrangu* kútfontek tekintették c kél kötetnyi gyűjteményt. Hazafias szellemben irt történeti műveikben lépten-nyomon felhasználják és idézik. Horváth Mihály felhasználván a gyűjtemény időrendileg utolsó darabját, így búcsúzik el tőle: „Evvvel végződik a Fiedler által közlőit két kötetes *nagybecsű gyűjtemény*. Vajha Rákóczi utóbbi leveleinek is akadna mennél előbb egy szorgalmas összegyűjtője.“ (Id. mű 7. kötet, 178. 1.) Szalay László Magyarország történetében s azonkívül Rákóczi száműzetéséről irt könyvében is folyton Vetési és Klement gyűjteményének adataira támaszkodik. Ez utóbbi mű-

vében finom történeti érzékkel összeválogatja a hiteles kútfőket és napok szerint beszélteti azokat, maga nem ad hozzájuk semmit sem. Itt Rákóczi, Pálffy, Károlyi, bercsenyi levelei melleit a két „becstelen gazember“ írásait közli. Klemenl gyűjteményéből való aktákat a következő lapokon: 58, 64, 79, 84, 102, 112, 120, 124, 125, 135, 137, 140, 144, 151, 160, 165, 168, 170, 183, 185. 188, 191, 193, 213, 218, 220, 247, 263, 270, 272, 283, 300, Vetésitől még többet használt fel.

„Kiről egy Szalay így nyilatkozik s kit egy Szalay is nagy mimében kútfő gyanánt hoz fel, semmi alapos okunk sincs mellőzni; semmi jogunk sincsen történelmi kútfő voltát elodázni

Azt hiszed olvasó, én mondom ezt? Nem, ezt Ballagi Aladár mondta tizenkileneéves korában, Thaly Kálmánnal vitatkozván a testőrségről írt művében, a 18. lapon.

Azóta más lett a véleménye. Az enyim azonban most is ez és én ma is tiszteltem Horváth Mihály és Szalay László jó magyar, szintiszta becsületes munkáját.

Más kérdés az, hogy Vetési és Klement egyaránt jellemtelen emberek voltak. Amit Ballagi róluk elmond, mind igaz és megtalálható, csak finomabban kifejezve Szalaynál, akinek munkájából táplálkozik itt korunk Rákóczi-védője, a forrás idézése nélkül. Az is bizonyos, hogy mindkét diplomata gyűjteményét beadta a császárnak, mikor Rákóczitól hozzája pártoltak. Lehetséges tehát, hogy egyes dolgokat változtattak, kitöröltek vagy beleszúrtak az aktákba, hogy ezzel új uruk előtt jobb színben tűnjenek fel.

Itt csak azt emelem ki, hogy ez a kútfőkritikai gyanú nem akadályozta sem Horváth Mihályt, sem

Szalay Lászlót iratainknak *in extenso* felhasználásában. *De akadályozott, igenis, engemet.* Én Vetési vaskos kötetéből összesen *négy mondatot használtam* fel. Ebből is kettőnél megjegyeztem: „Azt hisszük, hogy az alább idézett két mondat nem tartozik Vetési későbbi gyártmányai közé“. (338. 1.) Ebből látszik, hogy én nem vettem át *in extenso* az ő adatait, mint Horváth Mihály és Szalay László, hanem *kutfőkritikát* gyakoroltam. Ez pedig a jelen esetben nem egyéb, mint megvizsgálni minden egyes felhasználandó helyről, *érdekében áll-e* Vetésinek az illető helyet koholni, hogy ezzel a császár kegyeibe könnyebben beférkőzzék. Mind a négy mondatról világos, hogy ez az eset nem forog fenn. Az egyik mondat, melyet ilyen-kritikai megfontolás után Vetésiből használtam, így hangzik: „*legyen olyan jó és tartson meg bennünket Fenséged és tartsa meg önmagát minékünkezzel* akarja Vetési rábeszélni Rákóczit, kössön békét, még Erdélyről való lemondás árán is. A másik mondat: „*most már nem Erdély souverainitása, hanem a mezítelen élet forog kockán* mondta Vetési. Ezt az idézetet pedig nem Rákóczi-nyilvánításra, hanem arra használtam, hogy megállapítsam: „*Rákóczi az ország elhagyásával megmutatta, hogy ősei trónját többre tartja az élet örömeinél és minden kényelménél*(53.1.) A másik két mondat még ártatlanabb. Közülük az egyiket már előttem felhasználta Szalay László, Rákóczi bujdosása, 83. lapon, a másikat ugyanott 118. lapon. Vetési aktáit különben Ballagi is lépten-nyomon használja lexikális cikkében, — amely ténynek én semmi fontosságot nem tulajdonítok. Klementtől *egyetlen* adatot vettem át, jegyzeteim között, amit előttem Márki Sándor használt (könyvem 18. jegyzete).

Sem Vetési, sem Klement jelleméről nem írok egy

szót sem, tehát nem is rehabilitálom őket, nem tartozván rám a dolog, mert ők már 1715-ben leléptek a színpadról. Vetésiről azonban kimutatom, hogy ő az a titokzatos Welcz kém, akit Saint Simon említ. Ez csak nem rehabilitáció?!

Mégis Ballagi szerint én rehabilitálom őket s én használok fel selejtes adataikat Rákóczi befeketésére. Kútfőkritikai megjegyzésemet idézi s gúnyosan hozzáteszi: „Eszerint a tanú megbízhatósága mondatonként állapítandó meg s nem a tanú egész jellemének és múltjának figyelembevételével“.

Bizony mondatonkint, akkor, ha a tanú jellemének *figyelembevételével* gyanú merül fel hitelessége ellen! Ez a kútfőkritika fárasztó munkája, melyre a sós-kifli boldog felfedezőjének úgylátszik, soha sem volt szüksége. Vele tehát ezen kútfőkritikai részletekről vitatkozni haszontalan időfecsérlés volna, ő egyébként is Rákóczi-mentésben fárad, s nincs ideje ilyen lappáliákkal foglalkozni. Csak arra a *bátorságra* legyen szabad rámutatnom, m elvi vei Ballagi Aladár, a sós-kifli és Zrínyi-versek szakembere, történetírásunknak az ismeretlenség ködéből a Rákóczi-hajsza során előkerült csillaga, nemzeti irodalmunk klasszikusainak. Horváth Mihálynak és Szalay Lászlónak nézeteit utjából eltolja azért, hogy *én. a klasszikusok követője,* egy hamis vádban elmarasztaltassam! *Soha érdemlenebbül és tiszteletlenebbül még nem bántak nagy íróinkkal, mint ahogy Ballagi Aladár merészkedik velük elbánni,* csak azért, hogy *neki* legyen igaza.

3. A harmadik rehabilitált Vigouroux. Ezt ismerjük.

4. Egy hollandus, Theyls Miklós, aki a konstantinápolyi császári követnek konfidense volt. *Magam* ír-

tam meg, hogy kémszolgálatot végzett több udvarnak is, jelleméről *csak elítélőleg nyilatkoztam*. Adatait lelkiismeretes kútfőkritikának vettem alá. Legjobb példa erre az, hogy Bercsényi egy haditervét nem hiszem el neki, hanem a tőle Bécsbe jelentett szöveget összevetetem Bercsényinek egyebütt femnaradt haditervével és Theyls szavait csak az összehasonlítás után használom tel (346. 1.).

Ballagdimegint átírja szavaimat, melyekkel Theyls jellemtelenségét felfedtem és igazságszerető methodusához híven, kijelenti, hogy Theylst rehabilitálom!

Még megjegyzi, hogy Theyls Bercsényit canagliának hívja, „*aniért külön kijár neki szerzőnktől a vállveregetés!*”

Azt eddig is tudtuk, hogy a valóság és a szövegek tanúsága Ballagi nem akadályozzák meg működésében s most lassankint kiderül, hogy valójában költeményt ír: teljes szabadsággal és szinte csodálatos phántáziával költi a Rákóczi, Bercsényi és egyéb gyalázás híreit, melyekre természetesen nincs időm egy szót is vesztegetni.

5. Az ötödik „*történelmi kútfőtár*“ Ploutman. Ez az állítása is jámbor költemény. Ploutmantól egy sor írás sem maradi ránk. Tehát nem is használhattam fel. Azonkívül *én* mutattam ki szédelő voltál. Ballagi csak az *én* szavaimat variálja és, bocsánat e szóinragásért: *kültelkesíti*.

6. Buhn. Rákóczi dán származású titkára. Ugyanaz az eset, mint Thevlsnél. Legsúlyosabban elítélem könyvemben és az ő másolatában maradt aktákat szigorú kritikának vetem alá. Ellenfelein maga idézi szavaimat, melyekkel Mikes dolgában Bohn állítását elvetem. De mért nem vetem el minden állítását?

Azért, mert tanultam kritikát és történetírás a kötelességem és nem Rákóczimentés vagy Rákóczi-nyalázás. Erről Ballagi Aladárral nincs mit vitatkoznom. Más szakembernek pedig természetesen nincs kifogása kritikai eljárásom vagy annak részletei ellen, annál kevésbbé, hisz a Bohntól lemásolt aktákat Thaly Kálmán „olykor kiváló fontosságú levelezéseknek, diplomáciai iratoknak“ nevezte (Saussure-kiadás bevezetése 54. 1.)

7. Egy Kovács János nevű magyar. Rákóczi udvarában. Erről nem tudunk egyebet, mint amit én írtam: hogy emberölés miatt menekült hazájából s Rákóczi egyszer megdorgálta és relegálta udvarából. Írás tőle ép úgy nem maradt lenn. mint Ploulmantól sem. Ballagi róla szó szerint elmondja az én szavaimat.

S ezen hél pont után *van lelke* így nyilatkozni: „Szóval csupa akasztójára került vagy akaszlófáraláló alak, mint *történelmi kútfőtár*“.

Vájjon mikor e két utolsó szól nyugodtan alá-húzta, gondolt-e rá, hogy őt, a Rákóczi-védőt valaki még ellenőrizni meri? A valóságban összeállította a könyvemben előforduló gyűlöletes jellemű emberek névsorát, kiknek egy részétől nem is maradi lenn egyetlen sor írás sem és akiknek jellemtelenségét épen *én* mutattam ki könyvemben, — s ezekről azt állítja, hogy én történelmi kútfőtárnak használok és rehabilitálok őket azért, hogy Rákóczit befeketítsem!

Ezzel a módszerrel kiszolgáltat engem a nemzeti közmegvetésnek!

Még csak azt kérdem tőle: *milyen lélekkel írta ezek után a következő sorokat?*

„Ez új vívmány a történet terén, hogy íme, éppen egy tudományos akadémiai kiadvány tökéletesen *reha-*

bilitálja becsstelen gazemberek tanúkéességét a becsületes emberek ellen . . . Szerzőnk ezt a feladatot vállalta magára s így állította elénk a fejedelmet . . . . Ám az ő fenséges alakján nem fog semmiféle becsmérlés. Nagyságát nemhogy kisebbítené, de éppen ki-domborítja az, hogy csak vasravernivaló vagy éppen akasztófárávaló gazemberek segítségével lehet vele szemben, alkalmas politikai időjárás mellett, úgy ahogy operálni . . . Ekként in specie aeternitatis maga a melléktekintetektől megtisztított tudomány igazolja azt a kegyeletet, mely Rákóczit minden magyar ember szemében, azt hiszem pártkülönbség nélkül, a nemzetfentartó érzelmek soha el nem múló szimbólumává avatja“. (Mg. 1916 febr. 13.)

Hangja mély meggyőződéssel zeng, a karzat tombolva tapsol; ki ne hinne a nagy férfiúnak, a súlyos szavaktól Budapest kockás kövezete morajlójában dong, mint akár befont sörényű sörkocsis mecklenburgiak lépte alatt; az ablakok országszerte megzörrennek és az üvegesek örvendezve fölneszelnek.

Ilyen mellékjelenségek közt emelkedik fel Ballagi Aladár a magyar történetírás ragyogó csillagává.

Rákóczi pedig, aki Szalay László szerint „szerény és szemérmes egyéniség“ volt, kinek története „nem mulattató, mert hiszen bús egy rege“, csöndesen hallgatja, ott lenn a föld alatt, hogyan osztogatja *néki*, az ő szemérmes lelkének, énen *Ballagi Aladár* az örökkévalóságot.

Apróbb komédiák

A Nyelvtörténeti vitában a hangtannak katolikus, protestáns és zsidó védelmezői nagy szorgalommal pontokba foglalták Ballagi Aladár tudományos vétkeit, 10—20 pontos sorozaton alul nem szokták adni. Egy-egy lapon 6—8-szor szedték ritkított betűvel a *nem igaz* szót, melyet a nyelvkritikusnak az arcába vágtak. Egyik cikkük címe: *Valótlanság, ferdítés, tudatlanság*, s ilyen alcímekkel ékeskedik: 1. Valótlanság, második sorozat. 2. Ferdítés, megtévesztés. 3. Tudatlanság, itélethiány, baklövés. Mindez Ballagiról. Végén megkérdik az olvasót: „*Tetszik tudni mi ez? A tudatlanság orgiája.*“

Az olvasó nem fog rám megneheztelni, ha én nem követem a nyelvészek példáját és most, hogy Ballagi Aladárnak Rákóczi-gyalázati vádját megvilágítottam, nem kérdem meg az olvasót: Tetszik tudni mi ez? Sorozatokat se állítok egybe, mert engem Ballagi Aladár, a sós kiflik és Zrínyi-versek szakembere, műveiből kiegészíthető sorozatok éppen nem érdekelnek. Mint az olvasó tudja, célom a Rákóczi-gyalázás vádjának megvizsgálása volt és annak kimutatása, hogy ez a vád nem gyökerezik az én könyvem állításaiban, hanem hogy a gyalázó kifejezéseket történetkritikailag megengedhetetlen módon belemagyarázták, könyvembe. Ballagi Aladár ellen semmiféle érzelmek

kel nem viseltetem és ha most, búciózás előtt, még néhány apróbb komikus fogását bemutatom, ez csak a tudományos kép teljessége kedvéért történik.

BaJlagi Aladár utolsó önálló történeti műve Colbert volt, 1890-ben. Emlékszünk, hogy akkor művészi célok vezették: bele akart nézni az emberek leikébe, s művészi leírását adni Colbert környezetének, XIV. Lajos fényes udvarának. A munka nem sikerült, a kritika felismerte, hogy nem *művészet*, csak *modor* az egész. *Azóta*, 26 éve nem dolgozott, pihentette a tárgyat. Utódot nem nevelt magának, kathedrája mellé negyven év alatt nem eresztett egyetlen fialaleinbert sem, akii bevezessen a tudományba. A tudomány ott pihent „gyűjteményében“.

Negyedszázad múlt el és én, szegény, elkövettem a botorságot hogy engedelme, sőt tanácsának kikérése nélkül elvégeztem a munkát, mely neki nem sikerült: magyar nyelven, olvasható stylusban megrajzoltam a versailles-i udvar képét. Tudom, hogy ezzel néki fájdalmat okoztam, valóságos, égető, nem színlelt fájdalmat. Könyvem bevezetésében ugyanazt tűztem ki magam elé, mint ő Colbertben: a lélekrajzot, pszichológiai analysist. Mintha csak tolvajkézzel belemarkoltam volna „gyűjteményébe“. Vétkem még súlyosabb lett azzal, hogy akadtak tekintélyes emberek, akiknek véleménye szerint a lélekrajz és XIV. Lajos udvarának leírása többé-kevésbé sikerült is. Jelen munkám elején védekezésből és nem dicséretből felhoztam Bocskay történetírója tanúságát, melyet ő az *én* könyvem francia tárgyú részeiről *és nem Colbertről* adott. Egyéb jelenségek is felmerültek. Ballagi első felolvasásában meggyanúsított, hogy én könyvemben személyes ismerőseimmel dicséroron, byzantinusan bánok el. Persze

nemcsak személyes ismerőseimmel. hanem minden-
kivel, aki csak tárgyamról jó és értékes munkát írt:
Gyulay Pál, Szalay László, Pauler Gyula, az élők kö-
zött Beöthy Zsolt, Fraknoi Vilmos. Angyal Dávid, Márki
Sándor stb., mindről tisztelettel nyilatkozom, minden-
kiről, csak Ballagiról nem szólok egy szót sem, pedig
ő maga ajánlotta figyelmembe lexikoni cikkét! Az ol-
vasó tudja, hogy ez nem animozitásból történt, hanem
mert lexikoni cikkkel nem szokás komoly miiben
emlegetni. De ez *fájt* Ballagniuk.

Ilyen jelenségekből megérti az olvasó a félreérté-
sek és csűrűcsavarások bohózatát, melyet Ballagi
„*A regens udvarában*“ cím alatt irt meg (Mg. 1916.
febr. 6.) s melynek tanulságát reám így alkalmazza:
„Az ancien régime úri világa ez, melyben szerzőnk nem
tud eligazodni. Mint *egy parkettre vetődött mester-
legény* nézi rég letűnt kor udvari életének hiábavaló-
ságait“ (Mg. 1916. febr. 6.). Hogy ezt az ő önbizalmára
igen fontos kijelentését megtehesse, előzőleg kimu-
tatja, hogy én Rákóczi udvari helyzetét teljesen hi-
básan ítélt meg. Itt az *incognito*, *udvaronc* és *rang-
sor* fogalmakkal valóságos bújósdit játszik, úgy hogy
elég mulattató lesz a dolgot közelebről megnéznünk.

1. Az *incognito*ról én ezt mondom: „Rákóczi ta-
pintatosan megkerülte a kérdést, mikor elhatározta,
hogy *incognito* fog Franciaországban tartózkodni s e
célből a *comte de Chatroche*, sárosi gróf nevet vette
fel“ (11. 1.).

Bal hugi szerint nincs igazam, *mert*, így szól:
„Rákóczi, hogy megállapítsuk a tárgyi igazságot, XIV.
Lajos udvaránál *souverainitása* jogcímén *incognito*
tartózkodott, Sárosi gróf név alatt.“

A módszer a régi: ő állapítja meg a tárgyi igaz-

súgót *az én szavaimmal*. Mert a „soiverainitása jog-címén“, ami új Ballaginál, úgyis benne van az én szavaimban: *incognito* a királyi udvarban még a magyar történetírás ragyogó csillaga sem tartózkodhatik, csakis egy souverain. Az én verejtékes munkám eredményét szokott nemes egyszerűséggel átveszi, mély hangon megállapítja *az én* tárgyi igazságomat, s azután hidegvérrel megvádol, hogy én az ellenkezőt állítom! Ezen már nem szabad csodálkoznunk, Ballagi Aladárnál *módszer* lett az ilyen eljárás.

2. Ballagi második vádja és győzelme: „Szerzőnk maró gúnynyal mutatja be Rákóczit több ízben is, mint *udvaroncot*, holott Rákóczi sohasem volt *udvaronc*“.

A maró gúny persze a Rákóczi-gyalázás tárházából való és Rákóczi udvaronci szerepének leírásánál nyoma sincs nálam. Hogy pedig XIV. Lajos udvarában Rákóczi az udvaroncok sorában volt, a tőlem felhozott adatokon kívül Breteuil maréchal naplójából is kiderül, melyet én nem használtam fel, de Ballagi Aladár a mostani alkalommal maga említ fel. Breteuil hat nyomtatott lapon írja le Rákóczi részvételét XIV. Lajos udvari életében. (Kiadva Saint Simonnak Boislesle-féle kiadásában 23. köt. 502—7. 11.) Hitelessége elsőrangú, mert 1. o volt megbízva XIV. Lajostól, hogy Rákóczi udvari helyét megállapítsa, 2. mert Ballagi Aladár is kegyeskedik őt használni, ellenem persze. Breteuil tehát az 50G. lapon így szól: a sárosi gróf március 16-án, pénteki napon megjelent ő felsége felkelésénél, mint udvaronc, *comme courtisan*. Továbbá: „ettől az időtől kezdve a sárosi gróf majdnem teljesen alkalmazkodott a mi udvarunk szokásaihoz, amikor egy herceg *incognito* jelenik meg benne és mindenkor megjelent,

mint egyszerű udvaronc, *comme un simple courtisan*, ahol csak a királyt látni leheteti.“ Végül pedig Rákóczi egész francia tartózkodását azzal jellemzi, hogy „ettől az időtől kezdve a vérbeli hercegekkel és hercegnőkkel udvaroncok módjára érintkezett: *de la mienne manière que les courtisans*.“ (507. 1.)

Így Breteuil, kinek előző lapját fejemre olvassa Ballagi, *ezt pedig szokott ügyességével elhallgatja*.

3. A *rangsor*. Szememre veti ezen mondatomat: „Rákóczi lemondván souverain vágyai érvényesítéséről, a nem uralkodó hercegek között kapott helyet a rangsorban.“ Ballagi mulat tudatlanságomon, hogy hogyan lehet incognitóról azt mondani, hogy rangsorban van és boszankodik gonoszságomon, melylyel Rákóczit leSORITOM az uralkodó hercegek közül a nem uralkodók közé. Azután pedig kétszer is elsorolja, saját tudása szerint a rangsort, következő szavakkal: „Sétakoesizáson egykorú feljegyzés így tárja szemünk elé az udvari etiquette pontos megtartásával rendezett menetet: elől a király a vérbeli hercegekkel, nyomban utánuk M. rélecteur de Bavière et M. le prince Ragotzi A vérbeli hercegek azt hiszem¹⁾ azért helyeztettek elibük, mert ezek, a trónörökösödés rendje szerint esetleg elnyerhetik magát a francia trónt is.“ így Ballagi. Azaz Rákóczi szerinte is a *rangsorban*: az „udvari etiquette pontos megtartásával rendezett menetben” az *uralkodó és vérbeli* hercegek után következett. A vérbeli hercegeket én külön nem említettem, mivel azok trónörökösödési joggal bírván, úgylis az uralkodó hercegekkel egy sorban voltak. Ennyi a különbség.

*) Ezt Ballagi *hiszi*, holott a vérbeli hercegek rangsorbeli elhelyezése akkor elsőrangú államügy volt és éppen Saint Simon fejezeteken át tárgyalta s könyvemben én is megemlékeztem róla!

Másodszor hasonlóan sorolja fel: 1. 2. három vérbeli herceg, 4. Rákóczi. Tehát ugyanaz a „rangsor“, amit én mondtam.

Negyedik fájdalma, hogy én Rákóczit egy sorba állítom a bajor választóval és a Stuart-trónkövetelővel. Azaz, hogy a bajor választóval egy sorba állítom, azt elhallgatja és szidalmaz azért, hogy ezt elmulasztom mondani. A Stuartról pedig kimutatja, hogy nem volt incognito, tehát nincs igazam. Itt viszont *szokott ügyességgel* elhallgatja, hogy a tőle dicsért Brteuil a rangsort illető előzetes tárgyalásaiban közölte Rákóczi megbízottjával, hogy Rákóczinál a Stuart-trónkövetelő helyzetét használja mintának, aki *teljes incognitóban van és ehhez mérten viselkedik*. Ballagi a következő lapot fejemre citálja, de ezt elhallgatja.

Kell, hogy neki legyen igaza. Az ő igazságáért *neki* joga van a szövegekből az értelemmel ellenkezőket kiolvasni és joga van az én állításaimat úgy elcsavarni, elhallgatni, elferdíteni és megcsonkítani, ahogy neki jól esik. Ezen kérem ne tessék már felindulni.

Egyébként Breteuil adataival játékot űz: a fejedelem francia nyelvtudását és ékesszólását illető kifejezéseit idézi, s elhallgatja azokat a tárgyalásokat, melyekben Rákóczi saját souverainitását védte és az incognitóba nem akart belemenni. Az incognitóval ugyanis velejárt, hogy az *incognitóban levő* egyén *ne* érvényesítse souverainitását, hanem *úgy* viselkedjék, mint a *többi udvaronc*. Ebbe Rákóczi egy darabig nem akart belenyugodni, Breteuil kénytelen volt többször értésére adni, hogy vagy incognitóban van, s akkor udvaronc, *mint* a Stuart-trónkövetelő, vagy nem incognito, s akkor igen bonyolult lesz a helyzet. Ha én ezeket a Ballagitól megdicsért íróból felhasználnám,

ellenfeleim néhány új Rákóczi-gyalázást fedezhetnének föl.

Mindezek után udvari furirhoz küld, hogy tőle tanuljak udvari műveltséget. Úgy hiszem, ő még sokkal szívesebben adott volna útbaigazításokat, ha tőle kérek. De hát nem kérek.

Ez az egész kérdés nem vág a Rákóczi-gyalázásba, itt én nem Rákóczit, hanem Ballagi önértetét sértetem azzal, hogy *írni mertem*. De azért a Rákóczi-gyalázást sem téveszti szem elől. Így szól ismét: „mikor szembeszökő, hogy került a régens udvarát, mint a pestist: akkor akad ember, aki ugyanezen időpontban meg meri vádolni azzal, hogy ő is ott fetrengett a régens udvarában, ahol „az élet örömei és bűnei legarcátlanabb élvezése mellett“ „az erkölcsi követelések-től tökéletesen függetlenített élet folyt.“ (35. l.)“

Az olvasó, ha nem ismeri Ballagit, azt hihetne, hogy a tőle idézett 35. lapomon megvádolom Rákóczit, hogy ott fetrengett stb. stb. Dehogy, kérem. Az idézeti 35. lapon csak az *ügyes* férfiútól idézőjelbe lett mondataim vannak, melyekkel a *régens környezését elítélem*. Rákócziról pedig azt mondom, hogy a régens kormányrajutásakor nem akart kolostorából az udvarba visszatérni Nem pedig azért, s ezt azután a 35—38. lapokon részletesen kifejtem, mert a régens udvara erkölcstelen volt, benne az ő becsületes ismerősei befolyásalanok és még a régens egyetlen tisztességes barátjával, Saint-Simonnal sem tudott volna megenni, mivel ez az udvaronc genialis szellemességét rendszeren rossznyelvűsége szolgálatában szokta kifejteni. A 38. lapon aztán kijelentem: „A kormányváltás után semmi gyönyörűséget sem nyújthatott Rákóczinak az udvari élet s így továbbra is megmaradt grosboisi magányában“.

Korábban pedig a 20. és 21. lapokon kimutattam, hogy Rákóczi *sohasem* tartozott a régens környezetéhez: „ő idegen maradt mindvégig, az első három évben nem is jutott el hozzájuk“, t. i. a régens romlott családjához és csak egy esetről tudunk, mikor náluk volt, mert *kellett* mennie, még pedig XIV. Lajos kíséretében. „A régens pártjának egyetlen tagjával állott Rákóczi szorosabb viszonyban s ez a régens anyja volt.“ A híres Liselotte, XIV. Lajos romlott udvarában a jólelkű, magas erkölcsi felfogású német asszony, aki gonosz életű családtagjait „szívből utálta“ — ahogy *én* mondom —, s aki Rákóczit becsületes jólelke miatt szerette. Erről az ismeretségről részletesen írok.

És mégis én vagyok az, aki Rákóczit ott fetrengtetem stb. stb. Ballagi Aladár persze mossa kezét, ő még csak a lapszámot sem idézte rosszul, őt vád nem érheti. Mert ő ügyes, *igen* ügyes férfin.

Megvádol továbbá, hogy szerintem Rákóczi nem tudott franciául. Illető helyemen (37. 1.) persze nem ez áll, hanem hogy Saint-Simonnal, minden korok legszellemesebb udvari causeurjével, a francia nyelv egyik legbonyolultabb klasszikusával nem vetekedhetett volna szócátában „nyelvtudása“ miatt sem. Ez 1. bizonyos, 2. nem szégyen, magam írom ugyanazon lapon hogy Saint-Simon a „rossznyelvű udvar legrosszabb nyelvű tagja volt, s így szinte lehetetlen volt Rákóczival hosszabb beszélgetésbe bocsátkoznia.“

Ez a vád csak csekélyke nyomtaték a Rákóczi-gyalázás mázsás súlyai mellett. Mellékes, hangulatkeltő szerepe van az én állítólagos mintaképeim felsorolásának. Ilyenek gyanánt Ballagi Anatole Francét, Tezert, Onno Kloppet, Amethet emlegeti.

Anatole France-ról valóban írtam valamikor kis

értekezési, melyben kimutattam, hogy a kitűnő regényíró nem olyan kitűnő történész és hogy Jeanne d'Arc életrajzában igazságtalanul bánik ezzel a költői lelkű leánnyal, akinek gyermeki ártatlanságát nem tudja vagy nem akarja felfogni. Ballagi ezzel a cikkel „operál”: hogy én ebben csak dicsérem France-et és hogy módszerét, a szentleány sértegetését, Rákócziira alkalmazom. A vita során kiderült, hogy a modern francia írókról, de még korábbiakról sincsen fogalma sem, de készséggel elismerem, hogy két év alatt iparkodott művelődni. Első felolvasása idején France-t még csak a rossz magyar fordításban ismerte, azóta már franciául is idézi.

Mind módszerére, mind cézári öntudatára jellemző, hogy a France-szal való foglalkozást halálos bűnnek nyilvánítván, kijelenti: „Szerzőnket annyira meghattotta, hogy két tanulmányt is írt róla.“ Ez persze *valótlanság* — bocsánat ez erős szóért, melyet, ha jól tudom, először használok itt történetírásunk csillagával szemben. — Csak *egy*et irtani Ballaginak adott feleletemben megkértem őt, hogy ha felolvasását az Akadémiai Értesítőben kiadja, ezt a Mg.-ban közölt tárgyi valótlanságot helyesbítse.

Az Akad. Ért. megjelent, s benne a 41.3. lapon ugyanezen szavakkal ugyanez a valótlanság. Amit egyszer Ballagi Aladár állít, azt ő nem vonja vissza, mert az úgy van. Punktum!

Anatole France emlegetése arra szolgál, hogy „materialista“^{*4} hírbe keverjen és bizonyos konzervatív köröket visszatartson könyvein józan és igazságos megítélésétől. Hasonlóképen gyűlöletes tendenciái izolálja az az állítása, hogy a „Bidermann és Lusttkandl, Túrba és Tezner által képviselt irányzatos politikai

felfogást Magyarországgal szemben nemcsak tökéletesen magáévá tette, hanem még megtetétzte.“ A Teznerhez hasonlítás körülbelül becsületsértés számba megy manapság, illik tehát, hogy ez a váci is fejemre hulljon, gondolja Ballagi, a *körültekintő*.

Persze semmivel sem bizonyítja és megfedkezézik arról, hogy nekem *van* bizonyítékom az *ellenkezőre*.

A Lustkandl-Tezner-féle támadásokat tudvalevőleg félszázad előtt Deák Ferenc, most pedig Andrassy, Wlassics, Apponyi utasították vissza a magyar jogászai és jogtörténeti tudomány teljes fegyvertárával. A támadások: azonban *történeti* anyagra is támaszkodnak: ki akarják mutatni, hogy a bécsi kormányservek a XVI—XVIII. században tényleg és jog szerint uralkodtak Magyarországon a magyar országgyűlések befolyásától mentesen. Erről a lhémáról, épen politikai háttere miatt, az osztrákok igen sokat írtak, de ez irodalmuk irányainak megrostálására és visszautasítására magyar történész még nem vállalkozott — *rajtam kívül*. Elvégeztem ezt „*Az osztrák központi kormányservek történetének irodalma*“ c. értekezésemben (Tört. Szemle 1912, 185—219. .1.). Itt *tisztán történeti methodikus* és nem jogi vagy politikai szempontok alkalmazásával kimutattam, hogy a politizáló írók: Ltist kandi, Bidermann és Tezner hibából hibába esnek és hogy a történettudomány előtt műveik nem állhatnak meg; kimutatom, hogy Deák Ferenc nemcsak a nemzeti jog terén, hanem történeti methodikus téren is *joggal* „visszautasította Lustk'andl meggondolatlan és he nem bizonyított állításait“. Tezner tudományos módszeréről *elitélőleg* nyilatkozom: „Ugyanazon kérdéseket is vonszolja elő a harmincéves homályból, melyekre Bidermann és Lustkandl is legtöb-

bet építettek . . . ahelyett, hogv a kérdéseket közelebb vitte volna megoldásukhoz, avult tudományos apparátusával ismétlésekbe bocsátkozik.“ „Annyi fáradságot is restell a barbár magyar történettel foglalkozás közben“ utasítom rendre „mintaképeket.“ Végső megállapításom róla: „Amennyiben politikai tendenciái eléréséhez történeti anyagot használ és amennyiben azon anyag az ősz Irak központi hatóságok történetébe vág, irodalmi működése . . . hanyatlást jelent“. Azaz én *tárgyam szempontjából* teljesen elítélem munkásságát. Mindezt az osztrák, német és porosz, irodalom ismerete alapján dolgoztam ki, ahogy ez történeti methodikus kötelességem volt. Politikáról nincs szó művemben, senkit se szidalmazok, de Andrassy és Wlassics munkásságához szerény adalékot szolgáltatam, kihúzván Teznerék lába alól a történeti methodika állványát, amelyről ők szereltek reánk, barbár magyarokra, a magasból lenézni.

Értekezésemet Ballagi *ismeri*, beszélt róla velem bécsi tartózkodásakor. Egyéb művem nincs Tezneréről.

Mégis ezzel látott jónak vádolni.

A harmadik mintakép Onno Klopp, kinek műveit, bevallom, soh se olvastam.

A negyedik Arneth, a bécsi levéltárnak félszázadon át igazgatója, a frankfurti nemzeti parlamentnek tagja, később osztrák centralista, aki 1867-ben kibékült az új állapotokkal és akitől fentemlített tanulmányomban a következő őszinte szavakat idéztem: „Nem tagadom, szerettem volna, ha a kormány és a birodalmi tanács a magyarok követeléseivel szemben kevesebb engedékenységet tanúsított volna. Mivel azonban *a kiegészés* mégis törvényes módon létrejött

a dualizmus és Magyarország állami függetlensége alapján, mindkét rész kötelessége most azt lelkiismeretesen megtartani.“¹⁾ Teznerékkal egysorba csak a rosszindulatú tudatlanság teheti Arneket s örülhetnénk, ha azóta is minden osztrák követte volna őt Magyarország állami függetlenségének lizstelésében. Ballagit nem vádolom, hogy Arneht műveit nem ismeri, csak beszél róluk, hisz ő igen sok dolgot nem ismer. Írók és tudósok megvádolása pedig az ő ismert módszeréhez tartozik.

Történetírói mintaképem azonban Arneht már azért sem lehet, mert feldolgozási módszere már az ő idejében is elavult. De egyébként szorgalomban, és liberalitásában *minden-leucltárnok* mintakép gyanánt követheti. Az ő érdeme, hogy a bécsi levéltár a *legelső* volt Európában, mely a tudomány számára megnyíltatóll. Ezt már nem Ballaginak mondom, jól tudván, hogy ő a levéltáraknál, e „kiborított szemetesládáknál többre becsüli saját „gyűjteményét“.

Búcsúzóul pár jellemző apróságot említek.

Ballagi azt állítja rólam, hogy én Rákóczit „*bűzhödő pártlocsadékhöz*“ hasonlítom (Mg. 1916 febr. 12). Ezt én soha sem tettem s a kifejezés nem az én stylusomra, hanem az övére jellemző. *Le style est l'homme!*

Ugyanazon lap febr. 8. számában kitanít *XVI. századi* adatokkal, hogy a dragonyos nem nehéz lovas. Nem tehetek róla, de a dragonyos a *XVIII. század elején*, amely korban én említem, a magyar huszár mellett *bizony* nehéz lovas. Ez jellemző katonai ismeretei biztonságára, melyek a sós kiflivel élelmezett huszárrok óta mégis csak láthatólag megjavultak. Ugyanezen helyen idézi ezen szavaimat: „A kívülről beható

¹⁾ Arneht: Aus meinen Leben. II. köt. 323. lapról.

nyugtalanság a nemzetben mereven visszautasító mozdulatlanságra talált.“ (könyvem 82. 1.) Hozzáteszi: „S e tárgyban elismerően hivatkozik Marczali világos előadására. Szeretjük a világosságot, hát nézzük meg, mit mulat világosan. Ehol a kezünknel a millenáris történet, melyben az idézett helyen világosan olvashatjuk a következőket: s itt kiolvassa Marczalinak a millenáris történetbe írt sorait, melyekből valóban épen az ellenkezője derül ki a nemzet tőlem állított mozdulatlanságának, t. i. hogy izzó, fojtó volt a politikai légkör 1711 után. Ezen megállapítás után ismert erkölcsi felháborodással elítél, mondván: „Marczali itt épen az *ellenkezőjét* mondja annak, *amire szerzőnk tanúnak* idézi“.

Az olvasó Ballagi állításait már úgyse hiszi el, de ha szíves lesz velem együtt ellenőrizni, meglátja, hogy az ú erkölcsi ítélete közönséges, gyermekes fogáson alapszik. Mert én *nem arra* idézem tanúnak Marczalit, aminek ellenkezőjét ő felolvassa, nem a mozdulatlanságról szóló mondatomnál idézem Marczalit, hanem ezen mondat *előtt*. Tehát nem a mozdulatlanság tárgyában hivatkozom Marczalira elismerőleg, hanem épen *azelőtt*, a lőcsei fehérasszony perének *tárgyi* dolgában, amire az adatokat Marczali tőlem idézett *lapjain* (és nem egy kiszakított mondatában) meg is találhatja akárki. Ballagi idézi szavaimat, hozzálevén, hogy én ezen szavaimat Marczali előadására építem, holott Marczalira nem a tőle idézett mondatnál, hanem *épen azelőtt*, egy egész *más* tárgynál hivatkozom. Az ilyen gyermekes dologért az iskolában a tanító úr kezére szokott verni a rossz gyerekeknek. De látható, mi-féle eszközökkel dolgozik Ballagi ott is, hol szószerint idézget és mit nevez ő „világosságnak“, melyet ő

szeret. Ha még sokáig szereli ily módon a világosságot. el lehetünk készülvé, hogy az áldott nap elhomályosul és a földgolyó nemsokára sötétségbe fog borulni.

Ugyanezen lap febr. 12. számában így szól: „Gyűjteményemben van egy kiadatlan 1727-iki követjelentés a velencei állami levéltárból, melyben Dániel Dolfín . . . jelentést lesz . . . stb. A követjelentés természetesen a velencei államlevéllárban van és *nem* az ő gyűjteményében, mert jól tudom, hogy sem oda nem ajánlékozták neki, sem el nem tulajdonította. Neki tehát *másolnia* vagy *jegyzete* van csak, mint lehet akárki másnak. De az ő fejében a *gyűjtemény* a fő. Nem az igazság, amiről közben úgyis megfélekedtünk és ideje, hogy Ballagj Aladár mulatságos idézeteit sajnálattal elhagyjuk és komolyabb tájakra menjünk.

Ballagj Aladár pedig azalatt becsukhatja a bódét, melyben két esztendőn át, napsütésben és szeles ziman-kóban, napról-napra játszatta a Rákóczi-gyalázás hátborzongató darabját s utána a Rákóczi-védelemnek nemzeti tündérvjátékát. Nem panaszkodhatik, az Úr-isten kegyes volt hozzá és sikert engedett neki. megtelt házakat. Népség és katonaság zokogott, lelkesedett és okult eladásán. Most vége a komédiának.

Vád

Ballagi Aladár történeti módszerének megvilágításánál példátlan dolgok derültek ki. Mert valóban példátlan az az eljárás, melylyel sikerült neki könyvet rosszhírvé tenni. A vizsgálódás során mégis tartózkodtam erkölcsi ítélekezéstől, bárhogy kihívja is azt az ő eljárása. Az olvasó talán csodálkozott is, mennyire hiányzik hangomból a felháborodás és jogos harag, mennyire iparkodom a tények megállapítására és¹ felsorolására szorítkozni. Xe csodálkozzék. Könyvein a világirodalomban páratlan hajszának áldozata és az igazságtalanságnak olyan mértékét kell elszenvednem, hogy a megfelelő felháborodás belsőleg emésztő tűz gyanánt hatna, ha átengedném magamat neki és megzavarná pillantásom biztonságát, melyre a vádak összevisszárólt tömkelegében ugyancsak szükségem van. Ballagi Aladárnak makacsul alkalmazott módszerét elemi csapásnak tekinteni, amelylyel szemben nem felháborodás, hanem nyugodt megfigyelés és az előidéző okoknak felismerése van helyén.

Ezt a munkát elvégeztem. Ballagi Aladárt végig kísértem egész történetírói fejlődésén: tizenkilencéves korának csodagyermeki *jobbantudásától* a sós kiflin, luxustárgyon, szerkesztésen, Mouton-ügyön, ál-mélkodáson, világosságszereteten. számtalan csűrészavaráson, az igazság makacs meg-nem-látásán át

a mai napig, amikor a Rákóczi-védelem görögtüzes fénye veszi körül országszerte ismert alakját. Mielőtt útjára engedném, hogy háborítatlanul élvezze rajtam nyert népszerűségét, egyetlenegy kötelességem van még: a károknak megállapítása, melyek árán az ő népszerűségének szín pompás virága a szegényes magyar földből kisarjadzott. Remélem, ezt a munkát is sikerülni fog az objektív megfigyelő hidegségével elvégezni, ahogy elemi csapás, jégeső vagy szélvihar után háborodás nélkül számba szokták venni a vetésben, kidöntött fájú erdőben a kárt.

Kárt okozott Ballagi Aladár első sorban a tudománynak, annak a tudománynak, melynek hivatásánál fogva hasznára kellett volna lennie. Itt kiemelem, hogy a tudomány és nem a tudományban okozott kárt. Az ő eljárása olyan messze utakon jár a tudománytól, az ő módszere annyira tudománytalan, hogy a tudós világot egy pillanatig sem tévesztette meg. A magyar tudomány, a Rákóczi történetét vizsgáló, megy a maga útján, azon az úton, melyen én is járok és Ballagi Aladár írásmunkáit ez ügyben nincsen magyar szakember, aki komolyan venné, s akárcsak megbeszélésre is érdemesnek tartaná.

A tudományban tehát nem tett kárt Ballagi Aladár. Ezt készséggel kiemelem. De felbecsülhetetlen sokat ártott a magyar tudomány a nagyközönség körében.

Nevezetes a magyar közönségnek megható jóindulata, melylyel tudományos kérdésekben a népszerűen eléje adott nézetek iránt viseltetik. Kezes bárányként közeledik mindenkire, aki csak foglalkozni akar vele. Régebben a legnagyobbak, Ipolyi Arnold, Gyulai Pál, Salamon Ferenc szavára hallgatott és nem

bánta meg. Ezt a kezes közönséget Ballagi Aladár az én könyvem dolgában módszeresen félrevezette. Két éven át valósággal ellenkező állításokat adott eléje és rendszeresen elzárta előle a felvilágosítás útjait. A mellettem szóló hivatott egyének szava nem hatolt el a nyilvánosságba. Mondjuk ki: *terror* uralkodott, mely alatt a közönség lassankint hozzászokott ahhoz, hogy Ballagi Aladár az *egyetlen* magyar történetíró. Ő pedig tökéletes biztonságban érezvén magát, a közönséggel mint gyermekkel bánt. Könyvekre és lapszámokra hivatkozott, ahol éppen az *ellenkezője* van állításainak. Mintha a közönség éretlen iskolásfiú volna, akinek a könyvtárakban Thaly Kálmán és Márki Sándor könyveit sem adják ki, s így észre nem veheti Ballagi Aladár ferdítéseit. Megmutatta, hogy tudományos kérdésekben sem szabad senkiben bízni, megmutalta, hogy az írott szó tudós férfaktól használva is megbízhatatlan, valótlanúságot szolgáló eszközé lehet. Ballagi Aladár bebizonyította, hogy a tudomány tudománytalan is lehet, hogy a tudós hordozhatja a tudományt ajkán, de szívében a tudomány ellen agyalkodhatik és megsemmisítésére törhet. Mi lesz a végeredmény most, hogy Ballagi Aladár ferdítései végre kiderülnek? Ballagi a közönséget megfosztotta egy értékes tulajdonától: a tudományban való *hitétől*, amelyre annál inkább szüksége van, mert hisz tudományos kérdésekben még nem annyira érett, hogy sajátmaga alkothatna megbízható ítéletet.

A közönségnek iránytűre van szüksége. De nincs nagyobb veszedelem a tenger hajósa számára a hamisan mutató iránytűnél.

Kárt okozott másodszer Ballagi Aladár a Rákóczi nevéhez fűződő kultuszban. Ezen kultusznak épen Ballagi Aladár és társai nézete szerint lényeges tulajdon-

sága, hogy sem kritikával, sem egyébbel, csakis dicsőítéssel szabad Rákóczi alakjához közeledni. Ilyen fel fogás szerint maga a Rákóczi-kultusz megkívánta volna, hogy ha valóban történik gyalázás, arra lepel boritlássék, a gyalázkodó könyvnek néma betűi ne keljenek szárnyra és ne töltsék be az egész országot Rákóczi gyalázatával. Aki valóban érintetlen Rákóczi-kul túszt akar és nem politikára óhajtja felhasználni Rákóczi nevét, annak ügyelnie kellett volna, hogy a kultusz tárgya, a fejedelem, ne hurcoltassék meg az ország színe előtt a hajsza sarában. Mert a rágalom ragad és *semper aliquid hcieret*. Bárhogy elhigye is az ország Ballagi szavait, mégsem tagadható le, hogy *engem* is, aki Ballagi szerint gyaláztam a kultusz tárgyat, komoly tudósnek tartanak, ha mások nem, de a buda pesti egyetem tanárai, s így az én szájamba adott gyalázkodó kifejezések még sem tűntek el nyom, itt-ott az országban hatás nélkül. Rákóczi neve nem szabadul meg egyhamar a hajsza során gyárilag előállított förtelemtül. Ki tudja, mikor nyomulnak be könyvem tanulságai távoli kisvárosok, falvak intelligenciája körébe, s mikor fognak ott a jóindulatú, félrevezetett emberek megkönnyebbülve értesülni arról, hogy a *pinkapézn* és Rákóczi monstruózus összekapcsolása, a *kalózkirály*, a *bűzhődő pártlocsadék*. Rákóczi *fetrengése* koholt fogalmak, melyekkel *Rákóczit* senki se vádolta sohasem, hanem igenis megvádolt velük egy politikai hajsza egy egyszerű, politikától távollevő szakembert.

A Rákóczi-kultuszt ért gyalázat felelősségében a névtelen hajszarendezőkkel Ballagi Aladár osztozik. A *bűzhődő pártlocsadék*, a világ legerkölcstelenebb udvarában *fetrengés* az ő találmányai, melyekre köny-

velem semmiféle támaszt nem nyújtott neki. Ezek a rút kifejezések az ő lelkének produktumai és övé volna a felelősség, ha fáradadalmaim dacára sem sikerülne őket Rákóczi nevére egyhamar lemosni. A Rákóczi-kultusz illetően megkárosítása alól őt senki sem mentheti fel. Övé a felelősség egy része Isten és ember előli mindazon kárért, mely a hajszából Rákóczi tiszteletére, az őszinte, nem politizáló nemzeti érzésből fakadt Rákóczi-kultuszra háramlik.

Megkárosította végül Ballagi Aladár a magyar nemzeti eszmét és a közéletet, mint az eszmének természetesen hordozóját és kifejezőjét. Ha kiderülne, hogy nem volt igaza velem szemben, amint most már ennek ki kell derülnie, akkor hazug vádat dobolt a közéletbe, a magyar nemzeti folyamatba. A közéletet hozzászoktatta a Rákóczi-gyalázás rút fogalmához. Rút szavak kitalálásával és állandó hangoztatásával közbotrányt okozott. Vigasztalan jövőt mutatott a nemzetnek azzal a lehangelő perspektívával, hogy mi minden gonoszság lehetséges még ebben az országban, ha nemzeti hősről, pár évvel királyi szóra történt ünnepi eltemetése után, könyvben meg lehel írni, hogy *bűzhődő pártlocsadék* volt. De *én* nem írtam, Ballagi Aladár írta. Koholt híreivel így forralta fel szükségtelenül a magyarság vérének és a nemzeti érzésű közönségei egy valótlanságon alapuló hajszára részesévé alacsonyította. Bár nem *ezt* akarta, mégis *ezt* cselekedte.

Most pedig, a nemzet legsúlyosabb idején, a magyarság javaiért, *léteért* folyó élethalálharc napjaiban *polt* lelke a káros játékot feleleveníteni! Nem tűrhette, hogy ellenfelének a magyar egyelem igazságot szolgál-tasson és kartársai ítéletét megfőlebbezle a két év óta

állandóan félrevezetett nagyközönséghez és közülethez. A hajsztát *újra* kezdte, a nemzet izgatottságát *újra* felkorbácsolta, *ebben* az időben! mintha a magyarságot az mentené meg vagy vesztené el, leszek-e magántanár vagy sem én szegény, az ő ellenfele! Mindezt *ebben* az időben! Erről nincs mit mondanom egyebet.

De Ballagi Aladárral sincs többé beszélhiválóm. Az ő tudományos egyéniségét és Rákóczivédő szerepét bemutattam a maga valóságában és most harag, gyűlölség, boszúvágy nélkül bocsátom őt nemzeti diadalutja zavartalan folytatására, magam maradván itt lenn a mélységben, egy félrevezetett nemzet megvetésének homályában.

De profundis

Megkínzott lélekkel szólok utoljára a nemzeti félreismertetés mélységéből.

Keresem az utat az úttalan sötétségben, hova gonosz számítással igaztalanul letaszítottak.

Keresem az életet és keresem az Igazságot, a nagy, az örök Igazságot én, akinek meggyilkolták az igazságát.

Viselem a terhet, bár gyöngék az én vállaim a márlírságra.

Egyszerű ember vagyok, aki kapott valamicske tehetséget, hogy a földi múlt kusza írásaiból kis dolgokat, apró kis eredményeket kihámozzon, de nem vagyok méltó arra, hogy egy egész nemzet haragjának nemes terhét hordozzam életemen át.

Ez a nemzet *legjobbait* szokta erkölcsi összeütkezéseknek kitenni, melyekből csak lelkük vagy testük sérelmével, lelki egyensúlyuk elvesztésével, nem egyszer önkezüktől irányított golyó árán kerülhetnek ki.

Ez a nemzet *legnagyobbikat* szokta meggyötörni, hogy sírva keresse őket, mikor már nincsenek. Ebben az országban a hazaáruló nevet minden időben a *legjobbak* szokták viselni súlyos és nemes, szent kereszt gyanánt erős vállaikon.

Én méltatlan vagyok erre a gyötöremre.

Gyöngé és fiatal vagyok ilyen megpróbáltatásra és ilyen nagy tisztességre.

Nem szálfá, cserje vagyok a pagonyban, ezernyi kortársam között. A középszerűség rendes szenvedései és örömei illetnek meg engem, mint őket, az ezreket.

A csendes élet nyugalmát áhítom, hogy az úton. hova sorsom vetett, országos zajtól távol, világi dicsőség nélkül tovább haladhassak kötelességem szerint.

Utoljára szólalok meg a hazugok hazugságai ellen. Utoljára emelem fel szómat ellenzőim zsvájában és keresem az én meggyilkolt igazságom helyett az örök Igazságot.

És megnyugszom, ha hangom most is a pusztában kiáltó lenne.

Mert az Igazság örök és benne van bizodalmám itt lenn, a mélységben.

A nemzet jobbjaihoz

A hátralevő néhány szót olvasóim csekély kis részéhez intézem, de a többit sem akarom semmiképen elriasztani. Olvassák el ők is, azok, akik gondolat nélkül elhitték a hajsza rendezők szavát és azzal nyugtatták meg lelkiismeretüket, hogy ők nem szakemberek, s így kötelességük elhinni mindazt a vádat, melyet két év óta hangoztatnak az egész országban. A következőkben nem hozzájuk szólok, hanem a közvélemény gondolkodó, sajtófejű részéhez, azokhoz, kik fáradságot vettek maguknak arra, hogy a vádat személyesen megvizsgálják, kik belátták a hajsza igazságtalan és alaptalan voltát, s mégsem nyújtották ki kezüket felém, az igaztalanul üldözött felé.

Bevallom, nem csekély fájdalmat okozott nekem az a tartózkodás, melyet a hajsza folyamán ők, a nemzet jobbjai, könyvem iránt kevés kivétellel tanúsítottak. Mindnyájan elítélték a hajsza rendezőket, tisztában voltak ártatlanságommal, sajnálkoztak könyvem elrágalmazásán, melyet az, szerintük, nem érdemelt meg. De félve kerültek az alkalmakat, mikor nyilatkozatuk messzibbre hallható lett volna. Lelkiismeretük, igazságérzetük, ízlésük egyaránt eltaszította őket a hajsza rendezőktől, de könyvemet is valami áthághatatlan fal választotta tőlük el! A következőkben ki fog derülni, hogy ez a fal sem vasból, sem téglából nincsen, hanem

egyszerűen spanyolfal, színházi díszletféle, melyet át lehet ütni őszinte szavakkal és néhány tudománytörténeti tény közlésével. Remélem, hogy ezek a tiszteltremélté) emberek, a nemzeti hagyományok igaz hívei, lie fogják látni, hogy Rákóczi-könyvem semmiképen sem tört a hagyományok ellen, nem volt forradalmi jelenség, hanem épen a nemzeti hagyományok, az igazi nagy idők, nem a tegnap, hanem a tegnapelőtt, a magyar renaissance követése folytán állott elő. Igaz, nem vagyok Thaly Kálmán irányának hive, de becsületes törekvéssel iparkodtam másokat, *egyetemesebb* magyar szellemeket, követni.

Erre vonatkozólag a két rövid fejezet szíves elolvasására kérem a gondolkozó embereket.

Bús egy rege

E gondolkodók egyike, igaz költői lélek, sajnálko-
/oil egyszer, hogy könyvein Rákócziról „olyan szo-
morú történetet“ mond el s olyan lehangoló képei
nyújtok a fejedelemről, kit megszoktunk fényes kuruc
ruhájában látni, ragyogó testőrsége élén, dobol a do-
hosa. mikor harci tűzben vezeti népét az ellenségre és
fejedelmi alakja diadallal hág fel az elfoglalt vár fo-
kára. Elismerem, hogy könyvem Rákóczija nem ez a
Rákóczi. De nem is lehet az. mert hiszen nem a har-
coló és uralkodó fejedelmet, hanem a száműzetés ke-
serű kenyerét evőt választottam könyvein tárgyául. He-
lyesen tettem-e vagy sem, azon lehel vitatkozni, de
történetírói jogom volt hozzá és a tárgy választás magá-
ban véve annál kevésbé ítélendő el, mert nem kisebb
író és hazafi járt benne előttem, mint Szalay László.

Neki van egy háromszáz lapnyi kötete *II. Rákóczi
Ferenc bujdosása* címmel, az egész munkának első
része, több nem is készült el. Szalay nem történetírói
feldolgozást nyújt itt, hanem egykorú hiteles szövege-
ket és azok egymás mellé tűzésével mutatja be a lör-
lér leket, mint a rendelő, saját szavai szerint: „legfelebb
a világitó mécszet jobbról balra s balról jobbra állítva.“
Előszavában Szalay azt mondja, hogy: „nem mulattató,
mert hisz bús egy rege“ Rákóczi története a szatmári
béke után.

A szövegek mozpaikművét finom ízléssel és nagy történeti érzékkel választotta össze, belőlük plasztikusan emelkedik ki a fejedelem egyénisége, ahogyan Szalay László látta azt. Az előszóban azt is megmondja, hogyan látta:

„Rákóczi szerény, mondhatnám szemérmetes és épen nem sanguinicus egyéniség volt. Sokáig foglalatostkodtam, társalkodtam vele, s legtöbbször előttem ült, a kártyákkal kezében, mondva: c'est une partié engagée, une partié perdue, mais je la joue. Soha, ál-mában sem hitte, hogy Magyarország fejedelmévé, királyává válhatnék; amit kívánt, amit olykor-olykor remélt: az az erdélyi fejedelemség volt, jogot tartva hozzá, mint az erdélyi fejedelmek utóda, örököse“ (VI. lap.)

Itt ismerni kell Szalay Lászlónak, irodalmunk kevéssé olvasott klasszikusának, egyéni stylusát. A közep európai bonyodalmakban tevékeny részt vett férfiú világismerő bölcseséggel és óvatossággal szokta magát kifejezni, jól tudván, hogy csak egy lattal több vagy kevesebb is súlyosan esik a mérlegbe, politikában ép-úgy mint az írásművészetben. Finoman kidolgozott mondatai egymásba fűzve kitűnő svájci óramű benyomását keltik: mindegyik alkatrész hozzáilleszkedik a többihez és az egész olyan, hogy abból semmit el nem lehet venni. A Rákócziról adott rövid sorokból pontosan megállapíthatjuk, hogyan írta volna meg Szalay László ezt a témát. A fősúlyt a diplomáciai történetre helyezte volna, s benne épen nem világfelforgató tervekről, hatalmas diplomáciai lépésekről szólott volna, melyektől, Thaly szerint, megrendült a Habsburgok trónja, — nem, Szalay László Rákócziban a jövő felett kétségbeesett diplomáciai játékost látta, akinek lelke

tiszta, viszonyai mostohák és aki néha maga som hisz célja elérésében. Célja pedig ő szerinte az erdélyi fejedelemség visszaszerzése, ősei örökébe lépés volt.

Ez a konstrukció az én felfogásomnak egyik része. Könyvem egyik pillére a diplomáciai történet, s abban Szalayhoz hasonlóan nem diadalok, hanem folytonos, viszonyok mostohaságától vaskövetkezetesen folyó vereségek sorát látom. *Más* képei nem *lehet* festeni a száműzetés diplomáciájáról, ha azt az aktákból akarjuk megírni. A fejedelem törekvéseinek állandó célja nálam is az erdélyi fejedelemség. Szalayt követve én is fontosnak tartom a felfogást, hogy Rákóczi *ősei* trónját akarta visszaszerezni. De megmondom és részletesen kifejtem, hogy az ő fogalma Erdélyről Magyarország szabadságát is magába foglalta, tehát reménye szerint ha ősei trónját eléri, ezzel egyúttal a magyar szabadságot is biztosítja, amint ezt Rákóczi György, Bethlen és Bocskay megtették. Szalaytól csak abban térek el, hogy szerintem Rákóczi gyakran maga sem hitt lépései sikerében, — nálam viszont az utolsó pillanattig, törhetetlen hittel bízott, remélt és csalódott.

Szalay nem írhatta meg munkáját. Utána következett Thaly Kálmán. Az ő Rákóczi-alakját mindenki ismeri. Könyveim egyik jegyzetében részletes kritikát próbáltam adni erről. Itt csak annyit emelek ki, hogy Thaly Kálmán forradalmi hévvel toltta el magától elődjeinek, köztük Szalaynak, felfogását és *új* Rákóczit alkotott magának. Többször említette, hogy ő a fejedelem udvari történetírójának érzi magát. A kép ennek megfelelően árnyék nélküli, csupaszín, csupaférv és világosság. A sötét szilieket felhasználatlanul hagyta. Nem vád gyanánt mondom, hogy a Confessio adatait csak regisztrálta, anélkül, hogy megértően fel-

dolgozván, élüket elvette volna. Épen a száműzetés történetére hull, a dolog természete szerint, a legtöbb árnyék: *bús egy rege* ez, s nehéz feladat belőle „*mosolygó idyllt*“ csinálni, a rodostói viszonyokról színes, nevető és büszke képeket festeni. Thaly Kálmán törhetetlen Rákóczihitének és rajongásának mégis sikerült. Hazafias érzésének szép bizonyítéka, de — ezt ki kell mondani — a történettudomány szenvedett miatta. Sem a Confessiót, sem az újonnan előkerülő Saussure. D'Andrezel, Vigonronx-adatokat nem tudta beolvasztani az ő képébe, a ráma kicsiny volt és az új anyag szélvelette volna. Thaly Kálmán őszinte lélekkel feláldozta öregségében a tudomány elveit, hogy az ő kedves Rákóczi-alakját érintetlenül megtarthassa. Könyvemben is kiemelem, hogy Thaly hitt az ő konstrukciójában és csak gonosz rossz-indulattal lehet könyvembe belemagyarázni azt, hogy én Thalyt hamisítással vádoltam. Thaly rajongó hitére jellemzők a részben felsorolt adatok, melyek szerint inkább Mikes Kelemen alakjára vetett igaztalanul árnyékot, semhogy fejedelmének bármily kis emberi tévedésai is elismerte volna. Mind oly momentum, mely kihívja a történeti kritikát és az ő képének revideálását nemcsak tudományos kötelességgé, de Rákóczi és környezete, nem utolsó sorban Mikes Kelemen, a magyar bánatu, érdekében állóvá is teszi.

Történetírásunk természetes fejlődésének mondta könyvem egyik megértő vizsgálója azt, hogy az én rajzom Thaly Kálmánétól annyira különbözik. Valóban, egy tudományág természetes fejlődése az, mikor az újabb generáció felismeri a közvetlen elődnek hibáit és visszatér a korábbi irányokhoz, hogy az új adatokkal elődjei művét kiegészítse. Itt nem én vagyok forradalmi, nem én újítok merészen a hagyományok elve-

tése árán. Nem én, hanem Thaly Kálmán. A tőle elfordulás nem egyéb, mini a magyar klasszikusok hagyományaihoz visszatérés, a 48-iki és 67-iki nagy nemzedék egyetemes, minden magyart átfogó felfogása előtt gyermeki tisztelettel meghódolás. Munkám *nem politikai*, hanem igenis *történetkritikai reactio Thally Kálmán felfogásával szemben* és mint ilyen *tudatos visszatérés* a Thalytól mellőzött egyetemes *klaszszikus magyjai* felfogáshoz.

Említettem, hogy a Rákóczi-konstrukció egyik pillérét változtatás nélkül átvettem Szalay Lászlótól. A másikonak alkatrészeit a Szalay László kora óta előkerült új anyag szolgáltatta, melyet Thaly Kálmán vagy csak hibásan, a szövegeket félreértve, vagy egyáltalában nem használt fel. Ismét nem vádként állítom, hogy a Confessio katolikus szellemébe nem indott behatolni és a bennük rejlő kincseket, Rákóczi vallásos élelének meghaló bizonyítékait nem értékelté. A Confessio megértő olvasásából magától adódott könyvem másik pillére. A diplomáciai sikertelenségek rajza mellé, Szalay László gondolatának kidolgozása mellé vettem a szenvedés, a vallásos megértés melancoliájáról tompított szenvedés rajzát. A Thalytól mellőzött adatok mélyére hatolva, valóban szomorú képet festek, árnyék árnyék mellett, *Ecce homo*: „A száműzetés keserősége csak a földi vándorlás legvégén, a halál kapujában váll meg tőle. Szomorúság volt osztályrésze, nagyobb szomorúság, mint amit a sors egyéb száműzöttekre szokott kimérni. Végtelen egyedülvalóság feküdt meg lelkét embertelen súlylyal, senkitől tanácsot, senkitől útmutatást, senkitől segítséget nem remélhetett“. „Ő is ember volt, nem maradt tőle idegen

semmiféle emberi érzelem, nem az emberi lemondás mélasága sem“. (Könyvem Végszava.)

Ez könyvem Rákóczi. A szenvedő, Istenben megnyugvó, a sikertelenségtől meg nem tört Rákóczi, aki vallásos hittel, meggyőződéssel törhetetlenül folytatja és újra kezdi az elveszett diplomáciai játszmái. Szalav László rajzát kiegészítettem a Confessióból nyert új adatokkal és a vele szemben illo hideg játékos helyett vallásos, Istenijén vigasztalást kereső *embert* rajzoltam. De nem félistent, mini Thaly Kálmán, a költő és udvari történetíró.

Nehéz és nagy feladat volt. Beismerem, hogy nem sikerült megoldanom. Túlbecsültem erőmet és képességeimet. Nem a *történetkutatót*, hanem történetírót, helyesebben *alkotói* tehetségemet. Történetkritikai szempontból nem hiszem, hogy súlyosabb hibákat követtem volna el és nyugodtan állítom, hogy tárgyat illető kútfői kérdéseket sikerült a tudomány mai állásához mérten tisztáznom. Kevesebb meglepéssel tekinthetek a művészi feladat megoldására, a történeti stylus kérdésére. A történeti stylus nem születik az emberrel. A legnagyobb történetművész, Ranke, első munkája, melyet harminc éves korában írt, első kiadásában szinte kétségbeejt bonyolult körmondataival, sokat markoló, nehezen érthető fordulataival. Nincs mit csodálkozni, sem pedig szégyeneiül azon, hogy az első lépés a történeti stylus sikamlós talaján nekem sem sikerült. Rákóczinak nagy művész ecsetjére méltó szenvedéseit átérttettem ugyan, részvétellel és tisztelettel iparkodtam rajzolni, de a rajz épen nem közelíti meg azt a képet, melyet nagy művész tudna róla nyújtani. *Alkotási* képességem nem volt. arányban *átérző* és *felismerő* tehetséggel. Láttam a dolgokat, megérttettem őket, de nem sikerült közérthető

eszközökkel, művészi szemléltetés által megrögzíteni. Az akarat megvolt, de nem álltak rendelkezésemre eszközök. Innen könyvem néhány szóáradatos mondata, innen a sokat emlegetett útszéli tövis hasonlat. Ez utóbbi legvilágosabban bizonyítja, bogy Rákóczit, a szenvedőt, szeretettel akartam jellemezni és csak a művészi eszközök mondták fel a szolgálatot. Tolsztojnak van egy kisebb műve: Hadzsi Murád. Egy kaukázusi török fejedelem története, akit az oroszok tönkretesznek, elűznek, viszonyai mostohaasága mindinkább rája nehezedik, de ő törhetetlen lélekkel, nemesen viseli a szenvedéseket. Tolsztoj szeretettel, a nagy művész érzésével rajzolja hőseit. A bevezetésben megtalálható a tövis hasonlat: a költő a mezőn sétál és az útszélen látja a kocsikerekektől ártatlanul szétfúzott virágot, melynek tagjai súlyos sebekben s mégis tűrhetetlenül áll ott, egyedül, a szenvedés fájdmával, a mosolygó mezőben.

A kép meghatott engem. Tolsztoj kaukázusi hőseinél a szenvedő Rákóczira gondoltam. Szó szerint átvettem tőle a hasonlatot, megjegyezvén, hogy Rákóczi szenvedései valóban nagy művész ecsetjére volnának méltók. Reméltem, hogy az olvasók felismerik a nagy művészt, Tolsztoj munkáját.

A hiba itt az volt, hogy nem magam alkottam, hanem csak átéreztem és átültettem egy igazi művészi gondolatot, mindezt azért, hogy a fejedelem sorsa felett a részvevő fájdmát minél jobban kifejezhessem.

Elismerem, hogy Szalay László művésziében dolgozta volna fel a tárgyat. Mert ő nagy író volt, én pedig kis történetkutató vagyok. De egyébként úgy fel fogásban, mint kritikában és hazafiságban az ő egyenes utódjának érzem magamat.

A nemzeti fejlődés folyama

„Igen. Rákóczi is ember volt, belátjuk; azt is belátjuk, hogy Ön kisebbitési szándék nélkül, megértéssel és részvétellel rajzolta vigasztalan helyzetét és csak művészi eszközeinek gyarlósága akadályozta meg, hogy a nagy szenvedőhöz egészen méltó képet nyújtson. Ezt mind elismerjük, de vájjon szabad-e, illik-e Rákóczit embernek rajzolni, mikor ő a magyar nemzeti függetlenség megtestesülése, mikor az ő neve százezrek szívében összeforrott a független magyar állam ideáljával? Vájjon nem káros-e a nemzeti hagyományokra, ha az ünnepelt félisten, tiszteletreméltó, részvételtől, de mégis emberi méltóságban jelenik meg az általános fogalmakban gondolkodó hazafias közönség előtt?”

E nehéz kérdésre könnyű volna a felelet. A tudomány joga és kötelessége kutatása eredményeit a közönség körébe vinni. Viszont a hazai tudomány eredményeitől nincs mit félnie a nemzeti életnek: a magyar tudomány minden lépése végső fokon csak a nemzeti élet kincseit gyarapítja. Így felelhetnék, ha theoretikus módjára a merev elméletet akarnám gyakorlattá változtatni.

Ilyen könnyű felelet helyett a következő lények meghallgatására kérem fel a nemzet jobbait.

Elsősorban kiemelem, hogy a hazafias magyar történetírás Rákócziban, egész a legújabb időkig *nem*

látta a nemzeti függetlenség megszemélyesítését, hanem alakját és történetét épen olyan profán tárgynak tartotta, mint a nemzeti történet egyéb profán tárgyait. Ehhez képest egész Thaly Kálmánig minden magyar történetíró kötelességének tartotta a rendelkezésére álló kritikai eszközöket *Rákóczin is* alkalmazni. Szalay László tartózkodó előadásából is sorolhatnék fel részleteket, melyekben Rákóczit, Bercsényit, a kurucokat szigorúan bírálja. De részletek helyett inkább általánosságban mutatom be néhány kitűnő hazafi ítéletét Rákócziról és a kurucfelkelésről.

A XVIII. század történeti felfogására nem szükséges ki terjeszkednem. Láttuk, mint gondolkodott Tsélsi, a kuruc pataki tanár a kuruchadról, melyben (nem helyesen) *csak* a hatalmasok önzésének megtestesülését látta. A katolikus történetírók ideálja hasonlólag nem Rákóczi kurucfejedelemsége, hanem a *rerjnum Mar idillim* volt, a *Habsburg-kiráhylyal*, Szent István koronájának törvényes hordozójával élén. Az ő akkori nemzeti történetfelfogásuk szerint Rákóczi *lázadó* volt. felkelése *seditio*, mely az. országot végtelen nyomorba döntötte. Számtalan adatot találhatunk e felfogásra XVIII. századi nagy történetíróink műveiben. Itt csak Katona Istvánt említem, a jezsuita-tanárt, a negyvennégykötetes *História critica* szerzőjét, Kazinczy Ferencnek idősb kortársát, akiről bátran el lehet mondani, hogy ő a mi hazafias és kritikai történetírásunknak atyja. Rákóczira nem neheztel, nemes lelkét és jámbor keresztény felfogását teljesen méltányolja (38. köt., 737. l.), de felkelését szigorúan lázadásnak minősíti, belső háborúnak, mely „virágzó területeket pusztasággá változtatott, ártatlanok vérént kiontotta és ezt a nyomorult hazát ellenségek játékszerévé telte“ s mind-

ezen bajokért a felelősséggel épen Rákóczi személyét terheli meg. (36. köt., 185, 259, 271. l.)

Távol van tőlem. hogy Katonának egyebütt is megnyilvánuló szigorú ítéletét aláírjam. Az ő történeti felfogása *egyoldálló* volt, de szintén *igaz magyar*, s belőle ha mást nem, azt megtanulhatjuk, hogy a Rákóczi-kultusz ezelőtt száz évvel nem tartozott a hazafias történetírás kötelező kellékei közé. De még a nagy reformkorszakban sem, Vörösmarty, Petőfi, Széchenyi működési idején sem. Jobb hazafit nem tudnék erre nézve megszólaltatni, mint a negyvennyolcas idők lánglelkű püspökét, a későbbi emigránst, Horváth Mihályt. Az ő három kötetes Magyarok történetének III. kötele 1844-ben jelent meg, benne hat lapon át (412—417. l.) méltatja Rákóczi felkelésének jelentőségét. Katona egyoldalúságától mentesen felismeri a hasznos következményeket: „A közös szabadságharc a vallási felekezeteket egymáshoz némi tekintetben közelebb állította s bajtársi türelmet hozott elő közlök“. „Az alkotmányt, bár vértől ázva, megmentette végre a szabadság nemtőjétől felidézett lelkesedés“. „De okult a kormány is: törvényszerűbb lön, s óvakodott a végből, hogy az igazgatás alakját tartományjaiban egyenlősitse, felháborítani a nemzetet, mely alkotmányával a nemzeti életet ugyanazonítja, érette halálharcra kész szállni“. De Horváth Mihály nemzeti író volt, aki nemzetéről jót, rosszat, kötelméhez híven megírt, nem pedig Rákóczi udvari történetírója. A felkelés árnyképeire sem terít hát Horváth Mihály leplet: „A labancok aligha égettek föl több helységet, ölték le azokban több ártatlan lakost, mint a pártduhtól megvakított, már honfiban is, ha más pártta volt, ellenséget szemlélő kurucok. Rakovszky és

Okolicsányinak az ónodi gyűlésen véleménykülönbség mialti levágalása *szintoly zsarnoki önkény volt, mint az eperjesi méiszárlat.* „Rosszabb, károsabb volt ezeknél kétségekívül a lázadások erkölcsi hatása. *A pártszellem, a magyarnak különben is tulajdona, még mélyebb gyökereket vert a nemzetben.*“

A későbbi nyolckötetes munkából ezeket a részleteket kihagyta Horváth Mihály, abban csak Rákóczi és Bercsényi politikájának egyes kérdéseit illető kritikára szorítkozik, de 1844-ben megjelent művének ezen idézett helyei világossá teszik, mennyire *távol* állott tőle *a mi nemzeti újjászületésünk nagy idején is* Rákóczi felkelésében a nemzeti eszményi keresnie.

Talán még távolabb volt az a legnagyobb magyartól, Széchenyi Istvántól. Az ő szeme mindig a nagy reformra, a valósággra irányult, sem ideje, sem kedve nem volt magát a múltba visszasírni. Az ő Magyarországá a jövőben volt, nem a múltban. A kuruc-romanlika akkoriban kezdett megszületni, bölcsőjénél a legnagyobb magyar épen nem örvendetesnek mondható érzelmekkel állott. A kuruc fogalom neki hányavetiséget, pártszellemet és tespedő múltbafordulást jelentett. Ilyen politika szerinte nem egyéb, mint *„tatár* felfogás és *kuni ez* politikai mélység és nem több, ne haragudjatok, drága honosim, de bizony ki kell mondanom; mert ha én nem cselekszem, ki cselekszi más? Pedig ha egy kissé mélyebbre nem vizsgálunk politikai tervezeteinket, bizony szinte csak *kuruc* s ezzel egybeházásított *Heisler*-féle eredményeket fogunk bonunk mezejére idézni“. Másutt: „S igaz, nincs a világon erősb oksuly, mint a hatalom, csakhogy ennek valóságosnak és nem önámításnak kell lennie, minthogy az ilye-s soha nem vezet egyéb eredmé-

nyekre, mint mohácsi tragédiákra, Rákóczi-féle szomorú andalgókra, ohinai bohózatokra, Sikhs-féle idétlenségekre stb.“

Ilyesféle megjegyzésekért a legnagyobb magyar el nem kerülhetné manapság a vádat, hogy ő is a Sikert, az aranyborjút imádja, hogy ő is gonosz materialista és a nemzeti eszmények megvetője. Mert Széchenyi István is keblében hordozta a nemzeti eszményeket, nem pedig ajkain, miként ez utóbbi manapság annyira elterjedt divattá lett.

Különböző korszakok kitűnő magyarjait vonultat- tam fel annak bizonyítására, hogy igaz hazafiak, a nemzeti eszme sérelme *nélkül* közeledhettek minden időben nemcsak kritikával, de ítélettel, sőt *tulszioru* Ítélettel is Rákóczi alakjához és a tőle képviselt kuruc eszményhez. Irodalmunk múltjában járatlanok talán csodálkozni fognak ezen jelenségen, de bizonyára nem fognak mellette gondolkodás nélkül elmenni.

Sem Katona István, sem a negyvennyolcas püspök, sem a legnagyobb magyar nem látták Rákóczi törekvéseiben az ő saját eszményeiket. Ki *merné* azonban meggyanúsítani őket, hogy nem voltak hazafias ideál- jaik, hogy nem élt lelkükben a független állam és sza- bad nemzet égető vágya! Hogy ilyen kitűnő hon- fiaknak eszményei eltértek Rákócziétól, ebből feltétlen bizonyossággal megállapítható az a tény, hogy Rákóczi eszménye, a kurucok ideálja *csak egy része a nemzeti eszmének* és hogy rajta kívül nemzeti érzések, kíván- ságok és eszmények egész sora létezhetik, melyek tőle sok tekintetben különbözhetnek.

Valóban, a kurucideál igaz magyar lélekből fa- kadt, de *nem kizárólagos* ideál, csak egy része, helye- sebben egy *formája* az *egyetemes* magyar nemzeti esz- ménék. Ezzel eljutottunk a nemzeti fejlődés fogalmá-

hoz, a hatalmas folyamhoz, melyet végszómban említettem, s melyért, keserűen bevallom, annyi igaztalan vádat és gyanúsítást kellett szótlannal eltűrnöm.

„A rodostói száműzött egy elmúlt korszak szülötte volt, azé a tragikus korszaké, mely évszázadnál tovább látta magyar ellen harcolni a magyart. A nemzet egységének helyreállításával a régi sebek behegesztésével a hatalmas nemzeti fejlődés büszkén nyomult tovább új feladatai felé, melyeket korábbi századok gyermekei még álmukban sem sejdíthettek” (337. 1.).

Jóindulattal és értelmesen olvasva ezen sorokat, Horváth Mihály és Szalay László történetphilosophiájának hallja bennük visszhangját, *magyarabb* visszhangját az ember. A mohácsi véstől a szatmári békéig tragikus konfliktusok neheztedek a háromfelé szakadL magyarságra: vallási eltérés, török-barátság és törökverés, kuruc és labanc ellentétek dúlták, pusztították, veszejlették. Egyetlen biztos pont az erdélyi fejedelemség volt, belőle indult ki Bocskay, Bethlen, a Rákócziak alatt a magyarság védelme. Rákóczi Ferenc felkelése volt az utolsó ilyen tragikus harc. *Sehol nem tagadom a fölkelés szükséges voltát*, hisz amint Betelkay Rudolf abszulismusától, *úgy mentette meg Rákóczi felkelése a magyar államot és nemzetet a Hoher és Kollonits-féle törekvésektől*. A szatmári béke lezárta ezt a tragikus korszakot. A Magyarországot támogató erdélyi fejedelemség megszűnt és soha nem volt fel-támasztható. A nemzeti függetlenség védelme új viszonyok között új erők feladatává lett. A nemzeti fejlődés tovább ment a maga széles, mert egyetemes, minden magyart befoglaló útján, s aki fel akarta tartóztatni, régi ideálokra támaszkodva, annak a múlt emberévé kellett válnia, az új nemzeti feladatoktól idegen, irántuk ellenséges politikussá.

Itt a *tragikum*, a magyar tragikum Rákóczi száműzetésében. Csak magyar szívvel lehet hozzája közeledni, idegen ember meg sem is értheti, meg sem is foghatja. „Rákóczi száműzetésének szenvedései következés nélkül maradtak és nem vált belőlük elevenül ható, kezdeményező erő“. A nagy nemzeti folyamat új és újabb élő eleven forrásokból táplálkozott. Előbb Károlyi megbékélt józanságából, majd a nagy nemzeti renaissance költőseregének gondolataiból, Széchenyi önemészlő érzéseiből, Kossuth lángszavából, Deák, Eötvös, majd Andrássy bölcsességéből és műveltségéből. Rákóczi szükséges volt korának és a magyar nemzet létrehozta őt akkor, mikor szükség volt rá. Később, más viszonyokban, más erők, erkölcsi és szellemi energiák támadtak fel és töltötték be helyüket Rákócziéhoz hasonló becsülettel és tragikummal. A történetírónak, ha hazafias kötelességét teljesíteni akarja, az évezredes fejlődés *minden* momentumához megértőleg kell közelednie és a Rákócziétől különböző, de magyar eszmények rajzánál, aminő az én könyvemben az 1711 *utáni* viszonyok előadása, a magyarság iránti igaztalanság volna az *előbbi*, múlttá vált eszményt venni mértékül és a későbbit miatta elítélni. Mert Rákóczi csak egy része a nemzetnek, melyet nagyszerű virágjaitól fosztanánk meg, ha az ő nevére, a kurucideál formulájára akarnak összeszorítani. A nagy nemzeti folyamatban a *száműzött* Rákóczi, a hontalan erdélyi fejedelem, valóban tragikus sorsú hullám, mely lehetetlen munkára kénytelen történelmi feladatokhoz szabott energiáját pazarolni és végül is ott fenekük meg végső sikertelenségben, távol a nemzeti eszmének soha ki nem apadó, örök medrétől!

Magyar tragédia, magyar lélekkel láttam meg és

magyar szomorúsággal adtam elő. Nem panaszkodom, sorsom is magyar érette: gúny, félreismerés, üldözés, hazaárulás vádjai!

Nem vagyok sem kuruc, sem labanc. *Magyar* történetet írok, nem labancot, bár ilyen írni ép úgy nem volna szégyen és rossz magyarság jele, mint kuruc történetet írni sem az. Közvetlen előttemjáró Thaly Kálmán ez utóbbit cselekedte s mikor én utána jövén, egyetemesebb magyar alapokra helyeztem történet-szemléletemet, még jóindulatú emberek is könnyen labanc vonásokat fedeznek fel ott, ahol csak hiányoznak a kurucos színek. Pedig igazában nem is tudtam Szalav László irányához egészen visszatérni, az ő objektív felfogását mindig hidegen követni. Mert nem sikerült elfojtanom subjektív magyar érzésemet, mikor néha Rákóczi, mostoha sorsa kénytelenségéből, ezzel az egyetemes magyarsággal ellentétbe jutott. *Így fájt nekem*, hogy a párisi játékhazat erdélyi háznak nevezik, így fejeztem ki szükségtelenül fájdalommat azon, hogy az erdélyi fejedelem udvara Drinápolyban janicsárokból és kalandorokból áll. Egyetlen bírálómnak. András sv Gyula grófnak teljesen igaza volt, mikor ezt a szomorú lényt a viszonyok hatalmára vezette vissza. Hiszen épen e szomorú viszonyok hatalma, a Rákóczira és a magyarságra nehezedő sors fájt nekem s ez tette érdekessé hangomat, néhol szúróssá toliamat: a magyarság szeretete, a magyar fájdalom . . .

Elmondtam mindent, az igazságot Rákóczi-rajzom dolgában. Gondolják meg a nemzet jobbjai a tényeket és tekintsék meg az összefüggéseket ök, akik védik a nemzeti eszmét és harcolnak a nemzeti hagyományokért. És azután ítéljenek felettem, aki szenvedtem és szenvedek, nemzeti érzésért és hagyományokért egyaránt.

TARTALOM

	Oldal
Előszó —————	3
Féltreolt tanuságtételek —————	7
Ellenfelem, a tudós — — — — —	13
Könyvem keletkezése — — — — —	34
Politika és Akadémia — — — — —	41
A párisi játékház —————	55
A legrútabb vád — — — — —	64
Á la „Batu khán“ — — — — —	73
Vigyázat! — — — — —	82
A kalózkirály“ — — — — —	85
Vigouroux, a rehabilitált — — — — —	90
A többi rehabilitált — — — — —	98
Apróbb komédiák — — — — —	105
Vád —————	119
De profundis — — — — —	125
A nemzet jobbjaihoz — — — — —	127
Bús egy rege —————	129
A nemzeti fejlődés folyama —————	136